

Från ord till handling

*På väg mot en
nationell biblioteksstrategi*

UTKAST

UTKAST
TILL NATIONELL
BIBLIOTEKSSTRATEGI

TILLGÄNGLIGHET

DEMOKRATI

UTBILDNING

LÄSNING

INFRASTRUKTUR

DIGITALISERING

Förord

FRÅN ORD TILL HANDLING – *eller vi kanske skulle kunna skriva för ord till handling i ett förord. Bibliotekens förhållanden är mer än väl kartlagda. Inom ramen för denna utredning har vi dessutom bidragit med ett antal utredningar och rapporter, filmer, seminarier och depescher. Vi vet väldigt mycket, det samlade biblioteksväsendet vet mer än väl vad som är problem och vad som behöver göras. Vi behöver inte utreda så mycket mer. Det är dags att gå från ord till handling. Handling för orden.*

En nationell strategi antas och beslutas av regeringen, men den konstitutionella betydelsen är inte glasklar. Vi följer upplägget i flera tidigare nationella strategier, framförallt med mönster från den nationella säkerhetsstrategin. Vi definierar grundläggande värderingar, formulerar ett antal mål och analyserar vilka hinder som finns för att nå dessa mål. Utifrån detta pekar vi ut olika möjliga åtgärder, vem som är eller bör vara ansvarig och om åtgärderna kräver ny finansiering. För att en nationell strategi ska fungera krävs kontinuerlig konkretion, uppföljning och revidering. Även om strategin varken är lag, förordning eller regleringsbrev blir det en inriktning och prioritering att förhålla sig till för den berörda samhällssektorn.

Säkerhetsstrategin använder med självklarhet begreppet *hot* för att analysera vad som behöver mötas eller åtgärdas. Man kan i andra sammanhang tala om *hinder* att nå dit man vill. Men det

rör sig också om *utmaningar* som även innefattar *möjligheter*, även om de också bör benämnas som *problem*.

Det finns inget bra ord på svenska som beskriver något som sammantaget utgör hot och hinder, utmaningar, möjligheter och problem. Vi föreslår därför en akronym för att fånga det som behöver åtgärdas. En HUMP.

Hot/Hinder
Utmaning
Möjlighet
Problem

Det viktiga med de humpar vi definierar är att de behöver åtgärdas. Värderingar-

Innehåll

- 1 Förord
- 7 Demokrati
- 15 Tillgänglighet
- 25 Utbildning
- 35 Läsning
- 41 Digitalisering
- 49 Infrastruktur
- 63 Avslutning

UTKAST TILL NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

na, målen, humparna och de möjliga åtgärderna är det som utgör hörnstenarna i denna nationella biblioteksstrategi. Hump betyder puckel på engelska. En puckel bör jämnas ut. I tonårskulturen har ordet hump också en annan innebörd, men det lämnar vi därhän i detta sammanhang.

HOT Det finns förändringar som hotar biblioteken. Demokratin är hotad och digitaliseringen hotar att göra biblioteken irrelevanta om de inte kan svara mot användarnas sökande efter kunskap och läsupplevelser på nätet. Ekonomi, demografiska förändringar, migration och språkliga förändringar kan också utgöra hot.

HINDER kan vara sådant som brist på samordning och samverkan, digital inläsning, upphovsrätt och monopolbildning.

UTMANINGAR är till exempel sådant som skillnader i storlek mellan kommunerna, brist på resurser, en förlegad bild av biblioteken samt krav på kompetensutveckling av både medborgare och bibliotekarier.

Men allt detta inrymmer också **MÖJLIGHETER**, incitament till förändring. Digitaliseringen är till exempel inte bara ett hot utan också en möjlighet för biblioteken att öka sin relevans.

Samtidigt har ordet utmaning ibland kommit att användas för att förminska eller dölja att det faktiskt kan handla om **PROBLEM**. Det är ett problem att det är oordning på biblioteken, eller att verksamheten begränsas eller minskar. Det är ett problem att skolorna inte lever upp till kraven i lagen på skolbiblioteksverksamhet, det är ett problem

att biblioteken inte når fram till alla potentiella användare och att en stor grupp människor över huvud taget inte kommer till biblioteken.

SVERIGE OCH VÄRLDEN

Vi har i uppgift att skriva en *nationell* biblioteksstrategi. Redan detta är problematiskt. I en internationaliserad omvärld är humparna gränslösa. De upphovsrättsliga regelverken är globala. Böcker, filmer, vetenskapliga artiklar tar inte hänsyn till nationella gränser. Hela digitaliseringen är internationell. Att bevara twitterinlägg och flöden på sociala medier är en världsomspännande fråga när plattformarna ägs av multinationella jätteföretag.

Frågan om öppen tillgång (Open Access, OA) är global till sin karaktär. Att den vetenskapliga publiceringen domineras av ett internationellt oligopol är en världshump som bara kan mötas i ett globalt samarbete i vetenskapssamfundet. Det kräver andra affärsmodeller för vetenskaplig publicering, men också en förändrad syn och praktik vad gäller vetenskaplig meritering.

Detta löses inte nationellt. Vi kan vara nationellt medvetna om humparna, och försöka påverka vår omgivning, men inte lösa allt. Detta som en liten problematisering av begreppet *nationell* i en strategi. Men en strategi kan ge vägledning för vad vi kan göra på hemmaplan, och en riktningssangivelse om vart vi är på väg.

*Vi söker förändring.
Biblioteksväsendet behöver
utvecklas, förnyas och
förstärkas.*

Därför formulerar vi målen som aktiva förändringar, något pågående, en rörelse, förändringar att sträva mot. Av det skälet väljer vi ord som stimulera, eftersträva, utveckla, stärka, satsa, göra och bygga i våra målformuleringar.

Målområden

Den nationella biblioteksstrategin har utformats utifrån sex huvudbegrepp eller målområden: Demokrati, Digitalisering, Tillgänglighet, Läsning, Utbildning och Infrastruktur. Dessa begrepp är valda för den representativitet och tyngd de har i bibliotekssammanhang. Demokrati är det överordnade målet, och det följer också av bibliotekslagens ändamålsparagraf. Därefter identifierar vi fem ytterligare målområden, och under varje område listar vi ett antal humpar. Vi är väl medvetna om att begreppen kan rangordnas och beskrivas som förhållanden till varandra. Inplaceringen av humpar och åtgärder under varje målområde kan diskuteras. Begreppen passar in under flera olika rubriker.

För att kunna skapa en struktur i den nationella biblioteksstrategin har vi valt en vad vi tycker logisk plats för respektive begrepp. Detta betyder inte att en annan plats hade kunnat vara lika lämplig. Det viktiga är förstås att de väsentliga begreppen finns med i strategin.

Varje hump följs av en eller flera möjliga åtgärder, och vi försöker vara tydliga med vilken organisation och/eller förvaltningsnivå som bör ha ansvaret för att genomföra de nödvändiga reformer eller åtgärder som föreslås. Vi är också tydliga med om de föreslagna möjliga åtgärderna kräver utökad finansiering. Ansvarsnivå och finansiering anges med särskilda grafiska symboler i text och tankekartor.

Vi talar på detta stadium om möjliga åtgärder, MÅ, men pekar också ut några

mer akut nödvändiga åtgärder, NÅ. I ett slutligt förslag kan vi återkomma till rekommenderade åtgärder, RÅ.

Centrala strategiska insatser kan rätt användas ge stor utdelning i hela biblioteksväsendet. Regeringen har i budgeten för 2018 anslagit 250 miljoner kronor årligen under tre år för projekt bland folkbiblioteken, utan koppling till våra strategiska överväganden. Detta är en vällovlig ambitionshöjning, men reformmedel bör på sikt användas strategiskt och inte till kortsiktiga kommunala projekt. Vi är, med stöd i bland annat Riksrevisionsverket, kritiska till tillfälliga projekt som arbetsmetod och vill istället se permanenta åtgärder och nivåhöjande anslag med strategisk inriktning.

Vi bedömer att en permanent nivåhöjning med 250 mkr centralt till bibliotekssektorn på strategisk nationell nivå kan finansiera flera av de åtgärder som skisseras i våra förslag. Jämfört med de närmare 10 miljarder som bibliotekssektorn kostar totalt, eller jämfört med fasta investeringar som hus, där bara renoveringen av ett stadsbibliotek kan kosta flera hundra miljoner kronor för en kommun, talar vi om en mycket försiktig reformansats. En hel del reformer kan finansieras genom besparingar och rationaliseringar som följer på de åtgärder vi föreslår.

Vad behöver och vad gör användarna?

Vi har försökt anlägga ett användarperspektiv i våra utgångspunkter. Vad behöver och vad gör biblioteksanvändaren? Vad kräver det av biblioteksväsendet på alla nivåer? Vi lever i en dramatisk tid med stora förändringar. Det är visserligen traditionellt och förutsägbart att hänvisa till digitaliseringen, men det som händer på detta

område är dramatiskt till sin karaktär också inom biblioteken, vad vi än väljer att kalla det.

Den som vill veta något, söka kunskap i vilken form det vara månne googlar idag. Det gör minsta skolbarn, varje bibliotekarie och den avancerade forskaren. Är man inte på Google så är man på någon annan av nätets sökmotorer. Vad får man reda på?

Problemet, hotet mot demokratin är att det man får fram kanske inte alltid är sant, det är ofullständigt och kanske inklämt i en filterbubbla skapad av kommersiella algoritmer eller någon som försöker sprida propaganda. Framförallt får den som söker inte fram annat än bråkdelar av den kunskap och det genomarbetade källgranskade material som finns inom biblioteksväsendet. Mänsklighetens samlade kunskap finns där någonstans – men oftast är den inlåst.

Vi vill att den som söker kunskap ska få tillgång till det bästa och mesta av det mänskligheten har. Biblioteksväsendet kan ha en stor uppgift i att erbjuda detta. Men det kräver något mer och annat än enbart lokaler, böcker och tidningar.

Det kräver ett systematiskt arbete med att tillgängliggöra litteratur, tidskrifter, tidningar, radio- och tv-program och mänsklighetens samlade kulturarv i nya former, förutom de gamla som ska försvaras och bevaras. Det kräver systematisk digitalisering och vård av kulturarvet, ett vidgat textbegrepp, det kräver nya upphovsrättsliga lösningar och affärsmodeller, förhandlingar, katalogisering, depåer, kompetensutveckling, samordning och finansiering. Det kräver en förstärkt nationalbiblioteksfunktion, det kräver en förnyad regional organisation, det kräver lagändringar och stärkta anslag.

Biblioteken har sitt kärnuppdrag i att visa på vägar till litteratur och kunskap i alla former. Allt som görs måste ses i förhållande till detta kärnuppdrag som ytterst syftar till att bidra till en fungerande demokrati. För att behålla sin relevans och försvara sitt uppdrag måste biblioteken förmå att ställa om till detta nya, samtidigt som man är förankrad i sin tradition.

Tidsplan och förankring

Detta är ett första utkast till en nationell biblioteksstrategi som ska fastställas av regeringen. Det är väsentligt att så många aspekter av biblioteksverksamheten som möjligt speglas i strategin. Ett stort antal skrivelser, depescher och muntliga synpunkter har samlats in under arbetet med att utforma detta förslag. Underlag, inspel och överväganden publiceras särskilt i sin helhet digitalt på vår blogg. Vårt utkast till strategi skickas nu i föreliggande form ut för dialog i hela det allmänna biblioteksväsendet och hos andra intressenter för att ett slutligt förslag till regeringen i mars 2019 ska vara ordentligt genomarbetat med full transparens. Vi är medvetna om att mycket i detta utkast kommer att behöva justeras eller formuleras om innan det går vidare.

Samordning och samverkan är betydelsefulla ledord i strategin. För att

landets invånare ska kunna få tillgång till en jämlik och likvärdig biblioteksverksamhet måste alla biblioteksresurser kunna samutnyttjas och samspela. Lika insatser ska inte behöva utföras eller utvecklas överallt, men de bör ge nytta och skapa användningsmöjligheter överallt. Ett effektivt resurs- och medelsutnyttjande måste ske utifrån frågeställningen: vad kan och bör göras centralt (på ett ställe) och vad kan och bör göras lokalt (på flera ställen).

Vi vill med kraft påtala att det finns en stor och generell problematik som gäller människors ojämlika tillgång till biblioteksverksamhet.

Detta gäller oavsett vilken bibliotekstyp man väljer att använda eller vilka medieresurser man har behov av. Det allmänna biblioteksväsendet i Sverige har en gemensam bibliotekslag som alla ska följa. Bibliotekslagen förordar samarbete inom biblioteksväsendet, och de svenska biblioteken har också en lång tradition av samarbete inom sig. För att samarbetet ska löpa på effektivt finns en strukturell ordning mellan bibliotek inom olika förvaltningsområden. Förändringar i människors informationsbehov och mediebehov förstärkta av förändringar i omvärlden genom digitaliseringen, kräver nu reformer och utveckling av verksamhetens struktur och innehåll. Genom förtydligade och stärka uppdrag till biblioteken på olika förvaltningsnivåer kan människor i Sverige ges tillgång till biblioteksverksamhet på ett mer jämlikt vis.

Samverkan för mervärde och effektivitet

Den nationella biblioteksstrategin riktar sig till de allmänna bibliotekens huvudmän, och är inte i första hand ett dokument som enbart ska läsas internt av bibliotekschefer och personal. Utgångspunkten är bibliotekslagen och det är ytterst huvudmännen som ska tillse att lagens syfte uppnås.

Biblioteken har olika uppdrag beroende på vilka målgrupper de är satta att stödja. Ett utbildningsbibliotek är en del i en moderorganisation (ett universitet, högskola eller skola) där moderorganisationens mål och lagrum är övergripande. Ett folkbibliotek är en egen organisation i lokal förvaltning och står mer fri. Denna skillnad är väsentlig och måste beaktas. Skillnaderna mellan dessa olika biblioteksuppdrag blir väl synliga i denna strategi. Ett utbildningsbiblioteks verksamhet ligger oftast närmare strategier inom utbildningsväsendet, medan folkbiblioteken arbetar utifrån lokala biblioteksplaner.

Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet kompletterar varandra och samverkar i det som fångas av begreppet *sambiblioteket*. Detta kan ses som ett samspel där biblioteken har olika roller. De olika bibliotekstyperna kompletterar varandra, men ska inte kompensera för brister inom andra bibliotek. Samverkan mellan biblioteken har ofta kallats för *sambiblioteket*. *Sambiblioteket* är en term som återkommer i förslaget till nationell biblioteksstrategi. Samverkan ger mervärde och effektivitet. Begreppet *sambiblioteket* ska inte blandas samman med de samlokaliserade bibliotekstyperna i Almedalens *sambibliotek*.

För att nå framgång bör bibliotek organiseras och arbeta utifrån användarens perspektiv, vilket också varit utgångspunkten i vårt arbete. Biblio-

tekens samlingar (alla medietyper inklusive digitala medie- och informationsformer) är en bas och äger i de flesta fall inget egenvärde. Detta ska inte sammanblandas med de litterära texternas egenvärde, som ska värnas. Samlingarna är till för att användas. Ett medvetet urval skapar samlingen. Urval består enkelt uttryckt av förvärv, bevarande och gallring. Samlingarna ska se olika ut på olika bibliotek och bibliotekstyper. Samverkan om innehållet i samlingarna sker i detta tänkta *sambibliotek*. Transparenta gemensamma och standardiserade system med samordnad kunskapsorganisation skapar tillgång och återvinningsbarhet.

Tillgängliggörande är uppdraget som skapar samhällsnytta och legitimitet. Detta innebär att det i biblioteken finns professionell personal som verkar för att knyta ihop användare/läsare med information/text.

Professionen garanterar kvalitet utifrån ett användarperspektiv och skapar mervärden. En livaktig biblioteksverksamhet som klarar av att behålla gamla användare och inbjuda nya kräver att nya arbetssätt ständigt prövas och att metodutveckling sker. Förutsättningen för verksamhetskvalitet är kunskap som bottnar i forskning.

Användarnas egen delaktighet skapar frigörelse och utveckling. Tillsammans med bibliotekspersonal söker man, värderar och delar information och läsoplevelser.

Bibliotek är alltså ingen statisk byggnad utan en verksamhet som genom olika metoder stödjer människors informationssökning och behov av läsupplevelser. Häre ligger bibliotekens identitet, vilket får till följd att bibliotek inte enbart handlar om utlåning och att utlåningsstatistik inte kan vara det enda måttet på framgång. Biblioteksverksamhet kan finnas inom olika sammanhang och inte enbart i ett fysiskt rum med fysiska mediesamlingar. Bibliotekens innehåll och tjänster ska utvecklas med utgångspunkt i människors behov av medier, litteratur och information men någon djupgående förändring av bibliotekens identitet behövs inte.

Biblioteken är i jämförelse med andra verksamheter mycket välbesökta och används av många olika människor med olika bakgrund och i olika generationer. Vi menar att det är positivt både för samhällsutvecklingen och enskilda individers egen livskvalitet och bildning om användningen av biblioteksverksamheterna ökar. Detta kräver att biblioteksverksamheterna är lättillgängliga, inbjudande och tillåtande. Idag sker till exempel lärande i samtal och ofta i grupp. Denna utveckling bidrar till att bibliotek inte längre kan vara helt tysta, men de kan ändå präglas av lugn och ro. Det är också av största vikt att barn tidigt välkomnas till biblioteksverksamheterna, vilket naturligt medför ljud och livlighet i lokalen. Biblioteken är en gemensam samhällsresurs och respekt för allas olikheter och behov ska råda.

Verksamheten mitt i byn

Bibliotek bör vara tillgängliga både fysiskt och digitalt när människor har möjlighet att använda dem. Öppna tillåtande platser bemannade med personal som drivs av en professionell kunskap att lösa problem för andra, inbjuder

självklart till att alla frågor som rör samhället, praktiska vardagsproblem och all annan information ställs. Att invånarna söker sig till biblioteken med alla slags frågeställningar är i grunden positivt och visar att biblioteken har mött behovet som samhällets öppna rum. Andra, för människor, viktiga institutioner som till exempel banker och offentliga myndigheter drar ner på sin tillgänglighet. Självklart vänder sig invånarna då till den öppna verksamhet som finns *mitt i byn*: biblioteket. Det är dock inte lika självklart att biblioteket ska svara på alla frågor som ställs, hur legitima dessa frågor än är, till exempel bankärenden och tolkning av myndighetsbeslut av olika slag. Detta perspektiv är viktigt inte minst om kommersiella aktörer som drar ner på sin service medvetet överlåter arbetet på biblioteken.

Samverkan kan och bör ske med adekvata organisationer och verksamheter i samhället inklusive civilsamhället, inte minst folkbildningen och författarna. Det är det lokala sammanhanget och människors behov i lokalsamhället som är avgörande för hur olika samarbeten kan se ut. Biblioteket kan samordnas med andra verksamheter om det förenklar för människor. Ett exempel på detta är när bibliotek samlokaliseras med medborgarkontor, eller när folkbibliotek samlokaliseras (snarare än integreras) med skolbibliotek. Vi anser dock att det finns gränser för vad som kan betraktas ingå i bibliotekens identitet. Om andra verksamheter samlokaliseras i en lokal med bibliotek måste det för användaren tydligt framgå den gränsdragning i ansvar, mandat och syfte som finns för olika verksamheter.

Vi menar att bibliotekens verksamhet måste vara kopplad till samlingarna, digitala eller fysiska, och uppdraget

att förmedla kunskap, litteratur och bildning. Utlån av verktyg, sportutrustning, fritidgårdsverksamhet eller tvätt är inte biblioteksverksamhet, även om en kommun kan välja att samlokalisera verksamheter med biblioteken.

Vi menar att personal som arbetar med biblioteksverksamhet är en förutsättning för verksamheten. Vi benämner ibland dessa personer för bibliotekarier. Vi är väl medvetna om att en bibliotekarie oftast är en person med utbildning i biblioteks- och informationsvetenskap, men vi är också medvetna om att det arbetar en mängd andra yrkeskategorier inom biblioteken. Likaså är vi medvetna om att bibliotekariekompetens finns i andra verksamheter än enbart bibliotek.

Vår ambition har varit att hålla förslaget till strategi så kortfattat som möjligt, i enlighet med andra nationella strategier. Detta utkast till förslag innehåller med nödvändighet en del bakgrund, förklaringar och resonemang som gör det något längre än vad ett slutligt förslag bör vara. Under arbetets gång har vi fått in mycket underlag och material, större utredningar, depescher och skrivelser som utgör en viktig bakgrund till vårt förslag. Vi publicerar allt detta löpande på vår blogg. ♦

Erik Fichtelius
Nationell samordnare

Christina Persson
Eva Enarson
Utredare

Nationell biblioteksstrategi
Kungliga biblioteket

DEMOKRATI

UTVECKLA OCH STÄRK
INVÅNARNAS RÄTT TILL FRI
ÅSIKTSBILDNING GENOM
KUNSKAP, LITTERATUR
OCH BIBLIOTEK.

LÖGNER
& PROPAGANDA

MÖJLIG ÅTGÄRD
DIGITALT
FÖRST

MÖJLIG ÅTGÄRD
BIBLIOTEKEN
SKA INGÅ I
TOTAL-
FÖRSVARET

OVÄLD
& NEUTRALITET

MÅ
BIBLIOTEKS-
JURIDISK
KOMPETENS

MÅ
FJÄRR-
LÅN

MÅ
NATIONELL
SAMORDNING
VID GALLRING

MÅ
KOMPETENS-
UTVECKLING

INTEGRITET
& SEKRETESS

MÅ
SÄKRA
DATASYSTEM

MÅ
STARK
BIBLIOTEKS-
ETIK

INTEGRATION
& INKLUDERING

MÅ
LÅNE-
CENTRAL
FÖR
MÅNGSPRÅK

MÅ
INKLUDERING

NATIONELLA
MINORITETER

MÅ
SAM-
VERKAN

MÅ
RESURS-
BIBLIOTEK

MÅ
SYNLIGGÖR
OCH
PRIORITERA

Demokrati

MÅL *Utveckla och stärk invånarnas rätt till fri åsiktsbildning genom kunskap, litteratur och bibliotek.*

"Målet är att värna förmågan att upprätthålla grundläggande värden som demokrati, rättssäkerhet och mänskliga fri- och rättigheter ... Vi ska försvara och främja vår demokrati och vår rättsstat och vidmakthålla respekt för varje invånares fri- och rättigheter, mot alla inre och yttre aktörer som kan vilja undergräva dem. Dessa värden har ett oförytterligt egenvärde. De utgör en grundval för vårt samhälles välstånd och motståndskraft."

Citatet är ur det inledande värderingsavsnittet i den nationella säkerhetsstrategi som regeringen antog i januari 2017. Det är demokratin som ska försvaras, om så behövs med vapen i hand. Säkerhetsstrategins upplägg med värderingar, hot/utmaningar, mål och möjliga åtgärder är utgångspunkt och inspiration också för denna strategi.

När det kommer till de grundläggande värderingarna behöver vi inte krångla till det. De är redan väl formulerade, och gäller oavsett om vi använder gevär eller böcker för att försvara dem. Värderingsmässigt har den nationella biblioteksstrategin samma utgångspunkt som säkerhetsstrategin. Det är inte så konstigt, eftersom dessa gemensamma värderingar för det svenska samhället är formulerade redan i Regeringsformens inledande paragrafer. Det är demokratin som är gemensam, som förenar oss som nation:

1 § All offentlig makt i Sverige utgår från folket.

Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statskick och genom kommunal självstyrelse.

UTKAST TILL NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Den offentliga makten utövas under lagarna.

2 § Den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd ska vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. ...

Dessa formuleringar har direkt, praktisk innebörd för biblioteksväsendet. Detta demokratiska uppdrag har också varit utgångspunkten i den nationella biblioteksstrategins omvärldsanalys, som presenterades i september 2017 som ett underlag till en nationell strategi. Vi valde att kalla rapporten *Den femte statsmakten* just för att lyfta fram bibliotekens konstitutionella och institutionella roll. Före hovrättspresidenten Johan Hirschfeldt sammanfattar i rapporten *Den femte statsmakten*:

"Grunden för det allmännas stöd till biblioteksväsendet står att finna i övertygelsen om att bibliotekens verksamhet bidrar till en önskvärd samhällsutveckling i stort och att demokratin fördjupas genom att välinformerade individer får bättre möjligheter till insyn, inflytande och deltagande i den demokratiska processen. Demokratin befästs och fördjupas genom att individer får ökad kunskap och goda förutsättningar för ett fritt åsiktsutbyte och diskussioner om gemensamma angelägenheter. Att biblioteken ska verka för det demokratiska samhällets utveckling uttrycker en målsättning om allas delaktighet i samhällslivet som främjas genom de medel som nämns, det vill säga kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Att biblioteken ska bidra till fri åsiktsbildning

understryker betydelsen av att de intar en neutral hållning i förhållande till den information som tillhandahålls och även i övrig verksamhet understödjer ett fritt meningsutbyte. Bestämmelsen innebär att biblioteksverksamheten ska präglas av öppenhet för olika perspektiv och stå fri från censur eller andra hindrande åtgärder. Yttrandefriheten är den grund som den fria åsiktsbildningen vilar på."

Grundlagens formulering om den fria åsiktsbildningen är alltså tydligt kopplad till bibliotekens uppdrag. Invånarna ska fritt kunna bilda sig en uppfattning, och biblioteken förser dem med underlag för denna bildning. Andra statsmakter försvarar andra delar i detta statsbygge.

Tankegången återkommer i Bibliotekslagens ändamålsparagraf (§2):

"Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning."

"Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt. Biblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla."

Vi ska inte omformulera Regeringsformen eller Bibliotekslagen för att skriva en nationell biblioteksstrategi. Målet är givet. Men strategin ska visa vägen, peka ut möjligheterna, definiera utmaningar och förändringsbehov för att nå målet. ♦

FEM DEMOKRATI HUMPAR OCH TRETTON MÖJLIGA ÅTGÄRDER

LÖGNER OCH PROPAGANDA

Hela samhället utsätts idag för en störtflod av falska nyheter, propaganda, lögn och *alternativa fakta* som utgör ett allvarligt hot mot demokratin och det offentliga samtalet. Kommersiella algoritmer och filterbubblor gör det svårt för människor att orientera sig i sin omvärld.

Biblioteken har uppdrag och kompetens att stödja invånarna i detta, men kännedomen om bibliotekens möjligheter är otillräckliga. Både invånare och bibliotekspersonal saknar delvis erforderlig medie- och informationskompetens (MIK) på olika nivåer.

De biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna saknar tillräckliga resurser för att fullt ut kunna stödja och försörja biblioteken med relevant kompetens. Den fortbildning som sker inom den regionala biblioteksverksamheten är splittrad och otillräcklig.

Vid en kris- och krigssituation är risken stor att rykten, falska nyheter och propaganda sprids och skapar kaos i befolkningen. Bibliotekens roll för en säker och trovärdig informationsförmedling kan vara stor, men idag saknas en tydlig roll för biblioteken i totalförsvaret.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

Digitalt först

Den satsning som redan inletts på digital kompetensutveckling för folkbiblioteken genom regionbiblioteksverksamheten bör fortsätta och permanentas. Befolkning och bibliotekarier behöver stärkta sök- och källkritiska kunskaper. Stöd av och samarbete med högskolor och folkbildning är av största vikt.

  Regering, KB, regioner

Biblioteken ska ingå i totalförsvaret

Biblioteken bör ha en viktig roll och ansvar som en unik, öppen samhällelig arena och garant för en säker lina till korrekt information vid kris och krig. Biblioteken ska tydligt ingå i totalförvarsplaneringen, i samverkan med sina respektive huvudmän och organisationer. Hänsyn skall tas till de olika bibliotekstyperna, som kan behöva agera olika utifrån sina specifika uppdrag. Ett forsknings- och specialbibliotek kan behöva stänga för att säkerställa rikets kulturarv. Ett folk-, sjukhus- och högskolebibliotek kan däremot behöva utöka sin tillgänglighet för att kunna agera mötesplats och erbjuda plats till en säkerställd informationsinhämtning.

Bibliotek kan vara en säker och självklar plats och resurs för förmedling av korrekt information och tillhandahålla uppkopplingar via säkra it-system, i samarbete med nyhetsmedier och de samhällsaktörer som har ett uttalat uppdrag i totalförsvaret att stå för informationsförmedling.

  MSB, Försvarsmakten, bibliotekshuvudmännen, Totalförsvaret

OVÅLD OCH NEUTRALITET

Människor har rätt till fri tillgång till litteratur och andra medier. Flera olika paragrafer i bibliotekslagen garanterar detta uttryckt som människors rätt att bilda sig en åsikt. Biblioteket ska därför tillhandahålla medier som kan stödja den fria åsiktbildningen. Detta innebär både bredd och djup i bibliotekens utbud. Lagen slår också fast att folkbibliotekens utbud av medier och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet. Likaså garanterar lagen främjandet av läsning och tillgång till litteratur.

Det är väsentligt för människors fria tillgång till olika medier hur biblioteken hanterar urval, inköp och gallring av medier. Det uppstår ibland problem vid medieurlval då lagstiftning och värderingar ställs mot varandra. Här ställs professionaliteten hos inköpare på prov. Det är lätt att subjektivitet och lokala värderingar kommer i konflikt med neutralitet och lagens mening om allsidighet. Lokal inköppolicy och lokala värdegrundsdokument kan inte åberopas vid inköp om de inte följer regeringsformens och bibliotekslagens intentioner om fri åsiktbildning och neutralitet. De som ansvarar för inköp av litteratur kan komma att utsättas för hot och otillbörliga påtryckningar från de som inte anser att biblioteken agerar professionellt vid inköp av medier. Hoten och påtryckningarna kan förekomma oavsett om biblioteken har valt att köpa in medier med ett kontroversiellt innehåll eller om man har avstått från att köpa in.

Inköp och gallring

Vissa medier kan vara ytterst svåra att köpa in trots att efterfrågan finns. Lagen om offentlig upphandling kan komma i konflikt med den medborgerliga rätten att få tillgång till medier på olika språk och inom vissa ämnen. Det är svårt att formulera specifika kravspecifikationer som medieleverantörer kan leva upp till.

Inget bibliotek kan innehålla allt. Som en garanti för att människor ändå kan få den bok de behöver ingår alla bibliotek utifrån sina olika roller i sambiblioteket, där ett fjärrlån kan kompensera att boken inte finns i ett lokalt biblioteks samling.

Alla bibliotek måste dessutom gallra i sina samlingar, men det är viktigt att gallring inte sker så att omistliga medier helt förintas eller försvinner. Då det saknas samordning av den gallring som sker på biblioteken är det möjligt att gallring som inte borde genomföras ändå sker. Specialbibliotekens samlingar är de som kanske mest löper risk för att gallras på ett vis som inte är hållbart. För högskole- och universitetsbiblioteken finns inte någon nationell bevarandeplan.

Lokalen som mötesplats

En annan aspekt inom temat *Ovåld och neutralitet* är bibliotekslokalen som mötesplats. Biblioteket är en mötesplats i lokalsamhället med uthyrningar som en del i verksamheten. Ibland kan det då uppstå likabehandlingsproblem gentemot inhyrare. Enligt regeringsformen och kommunallagen gäller likabehandlingsprincipen. Föreningsfriheten är en del i den svenska demokratimodellen och föreningar i Sverige bör därför beredas plats att träffas och hålla sammankomster. Här måste biblioteken behandla alla föreningar

och andra organisationer lika. Så länge organisationens arrangemang och dess innehåll faller inom lagliga ramar måste de offentliga biblioteken bejaka inhyrningen oavsett vad bibliotekets lokala policyer säger.

Samlad juridisk kompetens som ett stöd i yttrandefrihetsfrågor och andra juridiska frågor som rör biblioteksområdet finns inte. Detta leder till att bibliotek som inhämtar juridiska råd från olika juridiska instanser agerar olika, även om frågeställningen är lika. Följden blir otrygghet, olika behandling och försvårade möjligheter till kollektivt lärande.

Biblioteksjuridisk kompetens

Biblioteksväsendet måste tydligt leva upp till lagarnas krav på neutralitet och oaväld. Som ett stöd för detta bör nationalbiblioteket ha en biblioteksjuridisk funktion dit alla bibliotek oavsett bibliotekstyp kan vända sig med svåra avväganden vad gäller tolkning av lagar och regeringsform, till exempel likabehandling, yttrandefrihet, inköp och upphandling.

KB

Fjärrlån

I princip ska det inte vara möjligt att en angelägen medietitel inte finns tillgänglig inom sambiblioteket för den person som har behov av denna titel. Detta gäller oavsett var personen bor, vem den är eller vilken bakgrund den har. Ytterst är detta en trovärdighetsfråga där tilliten till biblioteken som demokratiska kunskapsorganisationer i samhällets tjänst inte får ifrågasättas. Fjärrlån och

förmedling av digitaliserade medier är de praktiska verktygen för allas rätt till de medier som de behöver. Ytterst är det nationalbiblioteket som ska tillse att fjärrlånesystem och förmedling av digitala medier fungerar.

KB

Nationell samordning vid gallring

När det gäller mer kritiska samlingar måste samordning ske vid gallring. Ett syfte med en sådan samordning är att skapa förtroende för att de medier som forskare, studerande, elever och allmänhet kommer att ha behov av finns bevarade. Det bör finnas en nationell bevarandeplan som ett stöd i gallringsarbetet. Bevarandet kan ske i en depå eller på flera olika bibliotek i samverkan.

Nationalbiblioteket bör ha ansvar för framtagande av en nationell bevarandeplan för mer kritiska samlingar. Nationalbiblioteket bör också ha samordningsansvar i gallringsfrågan och ansvara för ett nationellt depåbibliotek. Depåbiblioteket kan vara en lånecentral som finns idag eller arrangeras i annan form.

KB, Bibliotekshuvudmän

Kompetensutveckling

Att göra urval, inköp och utföra gallring av medier på ett professionellt vis är en del i bibliotekariens kompetens. Ytterst är det alltså de bibliotekarier som arbetar med dessa frågor som är garanten för att frågorna hanteras utifrån lagliga, etiska och i övrigt professionella bedömningar. Lokala dokument som inköspolicys, biblioteksplaner och uthyr-

ningspolicys kan underlätta och stödja beslut. Eftersom detta arbete ibland innefattar svåra beslut om avgränsningar så kan stöd och dialog i frågan behövas. Ett sådant generellt stöd bör den regionala biblioteksverksamheten bidra med inom sin fortbildnings- och nätverkande verksamhet inom sin verksamhet för fortbildning och nätverkande.

Regioner

INTEGRITET OCH SEKRETESS

Digitaliseringen riskerar att urholka bibliotekssekretessen. Användarna kan idag inte vara säkra på att den information eller de texter de använder via biblioteken behandlas med fullständig sekretess. Biblioteken äger inte själva alla de data om användarna som e-resurssystemen samlar in. Det är istället leverantörerna av systemen som äger dessa data och kan använda dem i egna syften. Biblioteken har därför inte full kontroll på de data om användarna som samlas in och förmedlas vidare av tredje part. Den kunskap om användarna som samlas in av kommersiella sökmotorer är mycket långtgående. Leverantörer av e-böcker kan i detalj kartlägga en läsares beteende, vad man läser, hur fort och hur länge.

Det får inte finnas minsta misstanke om att staten eller kommersiella intressen kan kartlägga biblioteksanvändarnas politiska eller personliga preferenser. Biblioteken ska vara en fredad plats, men den tekniska utvecklingen utgör här ett hot. De rent tekniska säkerhetslösningarna på biblioteken är generellt för svaga och inte tillgängliga för alla. GDPR som träder i kraft 2018 försvårar bibliotekens hantering av

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

personuppgifter. Biblioteken måste ha egen kontroll över de persondata som rör biblioteksanvändning. Här finns ett etiskt krav på biblioteksväsendet globalt som kan sträcka sig över juridiken, samtidigt som bibliotekens kunskaper om de juridiska integritetsfrågorna inte är tillräckliga.

Säkra datasystem

Alla bibliotek behöver se över teknik och leverantörsavtal för att garantera den tekniska säkerheten och integriteten. Biblioteken bör själva äga sina användardata. Sekretessen måste omfatta alla personliga data om biblioteksanvändarna som biblioteken hanterar.

 Bibliotekshuvudmännen

Stark biblioteksetik

Bibliotekarierna själva har ett eget och personligt ansvar för att skydda låntagare och användares informationsanvändning, och detta ansvar är av både juridisk och etisk art. Detta måste finnas med i utbildningar och fortbildning, och biblioteken behöver tillgång till självständig biblioteksjuridisk rådgivning. Stat eller kommersiella företag ska inte ha tillgång till uppgifter om vad användarna lånar eller hur de läser.

Professionen, bibliotekarieutbildningen, fackliga organisationer och intresseföreträdare

INTEGRATION OCH INKLUDERING

De stora flyktingströmmarna till Sverige på senare år har medfört påfrestningar på hela samhället. Biblioteken har visat en snabb anpassningsförmåga och har varit en central aktör för att underlätta integration och inkludering av nyanlända i lokalsamhället.

Åren 2015–2017 beviljades 395,000 personer uppehållstillstånd i Sverige. Snart kommer dessa personer att sluta vara *nyanlända* och sälla sig till de cirka 2,3 miljoner invånare födda utanför Sverige som redan bor i landet. Ett stort antal av dem har eller kommer att bosätta sig i landets miljonprogramområden. Samtidigt kämpar många mindre kommuner med att få asylsökande att stanna på den placeringsort de anvisats av Migrationsverket, eftersom detta kan bryta decennier av negativ befolkningsutveckling.

På biblioteken kan människor orientera sig utan att möta myndighetspersoner vars beslut har avgörande betydelse för deras liv och ekonomi. I ett samhälle där låg inkomst är direkt kopplad till trångboddhet blir biblioteken en uppehållsplats och en studieplats, inte minst för unga människor.

Allt detta har satt hela bibliotekssystemet under viss press. Efterfrågan på mångspråkig personal växer, liksom på en mer effektiv medieförsörjning. Med minskande utlån och stigande besök blir utformningen av både biblioteksrummet som programverksamheten allt viktigare, vilket också kräver investeringar.

Att tänka samverkan och nätverksbyggande

På ort efter ort, i myndighet efter myndighet framstår bristen på samverkan och helhetstänkande, bristen på insikt om den egna verksamhetens roll i ett större sammanhang, som en avgörande bromskloss på vägen mot ett jämlikare och rättvisare samhälle. Biblioteken hamnar ofta långt ner i den kommunala hierarkin och tenderar ibland att hålla sig på sin kant.

Biblioteksväsendet ska enligt bibliotekslagen 5 § *ägna särskild uppmärksamhet åt personer som har annat modersmål än svenska*. Den nya situationen ställer helt nya krav på medieförsörjning på olika språk, material på lättläst svenska, medborgar- och samhällsinformation och en anpassad verksamhet. De prioriterade grupperna är mångfaceterade och har inbördes olika behov. Alla bibliotek kan inte innehålla allt och det behövs en fungerande samverkan mellan olika bibliotekstyper med ett centralt stöd.

IB:s roll

IB, Internationella bibliotekets roll är oklar som en av två nationella lånceutraler. IB:s fysiska placering inom Stockholms stadsbibliotek medför oklarheter om verksamhetens nationella ansvar och mandat. Uppdraget idag gäller främst medieförsörjning, vilket många bibliotek uppfattar som otillräckligt. IB äger idag för små resurser för att möta efterfrågan från biblioteken vad gäller kompetens, medier och annat stöd som rör det mångspråkiga området.

IB:s främsta kommunikationskanal interbib.se, som vänder sig till slutanvändare och bibliotek, är i behov av teknisk och språklig utveckling. Verksamheten omfattar idag inte littera-

turstöd och läsfrämjande insatser för utbildningsbiblioteken och tjänsterna används i olika grad. Ett exempel på detta är fängelsebiblioteken med kriminalvården som huvudman.

Lagen om offentlig upphandling försvårar inköp av relevant mångspråkig litteratur och andra medier. Litteraturlieferantörerna kan inte förmedla tillräckligt många och varierade titlar. LOU är inte anpassat till en marknad med få och ibland små medieleverantörer. Biblioteken kan ha svårt att formulera tillräckligt specifika krav vid upphandling. Mycket administrativ tid läggs på att försöka hitta lämpliga sätt att upphandla litteratur på många språk på ett effektivt och lagligt vis. Konsekvensen blir att det ofta är samma titlar som köps in till alla, vilket försvårar utbyte och lån av litteratur mellan biblioteken.

Katalogisering, upphandling, inköp och gallring av mångspråkig litteratur kräver specifik kompetens som är närmast omöjlig att ha inom mindre biblioteksorganisationer. Den mångspråkiga biblioteksverksamheten behöver centralt stöd för att inte vara ojämlig.

Lånecentral för mångspråk

Det behövs en nationell samordning av medieförsörjningen för en språklig mångfald. För att uppnå bästa effektivitet krävs en statligt finansierad mångspråkig medieförsörjning, med ett tydligt uppdrag som förstärks och utvidgas jämfört med dagens centrala stöd inom området. Ansvar för denna verksamhet bör nationalbiblioteket ha i sin helhet.

Enligt 13 § i bibliotekslagen ska det finnas en eller flera lånecentraler i Sverige. Lånecentralernas uppdrag är att till-

handhålla en kompletterande informations- och medieförsörjning till biblioteken. Det är av vikt att detta uppdrag för lånecentralerna upprätthålls inom det mångspråkiga området. Tjänsterna kan utvidgas till att stödja upphandling, inköp och katalogisering för andra biblioteks räkning. Katalogisering sker i den nationella katalogen Libris.

Folkbiblioteken uttalar tydligt ett behov av ett nationellt stöd vad gäller tjänster och medieförsörjning inom det mångspråkiga området. Andra bibliotekstypers användning av ett nationellt stöd inom området kan öka.

En mångspråkig nationell lånecentral kan hämta eget stöd från de specialbibliotek som finns inom de olika språkområdena. Regionbiblioteken kan bidra med utvecklingsstöd och kompetens.

Den webbplats som finns idag och som är kommunikationsvägen för biblioteken att nå IB:s tjänster måste uppdateras och utvecklas, vilket kommer att kräva en resursförstärkning.

 Regeringen, KB

Inkludering

Förstärk bibliotekens möjlighet att anställa personal med mångspråkig kompetens.

Tydliggör integritets- och inkluderingsarbete i de lokala biblioteksplanerna.

Etablera forum för förstärkt samverkan mellan biblioteken och andra aktörer som folkbildning och författare på nationell, regional och lokal nivå.

 Bibliotekshuvudmännen

NATIONELLA MINORITETER

I bibliotekslagen 5 § framhålls lagens prioriterade grupper. Dit hör de nationella minoriteterna och deras språk. Biblioteken brister ibland i följsamhet till de lagar och förordningar som finns på området. Att på ett naturligt vis implementera lagarnas intentioner i den löpande biblioteksverksamheten och göra lagarnas intentioner mer långsiktigt hållbara är inte helt enkelt. Detta medför att biblioteksverksamheten för och om de nationella minoriteterna och språken inte är likvärdig.

Biblioteksverksamhet för, om, av och med de nationella minoritetsgrupperna har minst två utgångspunkter. Dels handlar det om medier på minoritetsspråken och dels om majoritetens kunskap om minoriteterna. Det kräver uppmärksamhet i arrangemangsverksamhet och andra aktiviteter.

Bristande kunskap om minoriteterna kan leda till bristande förståelse vilket ibland kan ställa minoritetsgrupperna mot andra målgrupper.

Bristande kunskap kan också leda till passivitet, så att frågan inte får den uppmärksamhet den bör ha. Samråd och annan dialog med grupperna sker inte alltid i tillräcklig omfattning. De nationella minoriteterna upplever därför ibland att biblioteken inte tar frågan på allvar.

Biblioteken saknar ett samlat ansvar från en central instans som kan stödja

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

i medieförsörjning, kompetensutveckling och andra ärenden som gäller uppmärksamhet kring minoritetsgruppernas frågor. Trots att utgivningsstöd finns för litteratur på minoritetsspråken är utgivningen alltför liten.

Samverkan

Minoritetsfrågan är mycket specifik och full kompetens kan inte finnas på alla bibliotek. Inte heller kan varje bibliotek ensamt möta efterfrågan på alla medier på minoritetsspråken. Samverkan bör därför ske vad gäller medieförsörjning och arrangemang. Samråd ska ske med minoritetsgrupperna på nationell, regional och lokal nivå. Ansvar för att samråd kommer till stånd ligger på respektive förvaltningsnivå. Nationalbiblioteket ska svara för att en lånecentral/depå ger stöd till inköp, katalogisering och medieförsörjning via fjärrlån.

  KB, regioner, lokala bibliotek

Resursbibliotek

Flera av de nationella minoriteternas bibliotek har pekat på möjligheten att de kan påta sig ett ansvar som särskilda resurs- eller ansvarsbibliotek för sin språkgrupp. Vi stödjer denna tanke.

Lånecentralen kan tillsammans med särskilt utpekade resursbibliotek för olika nationella minoriteter erbjuda konsultativa insatser och andra kompetensstödande åtgärder om de nationella minoriteterna. Samernas bibliotek, Judiska biblioteket, Finlandsinstitutets bibliotek, Nordkalottbiblioteket och biblioteket vid Romska kulturcentret i Malmö är inriktade mot minoritetsspråken.

De bör verka främst konsultativt direkt med ansvarig lånecentral, men kan också bidra på andra sätt. Uppdragen som utförs beställs och finansieras genom utökade anslag från nationalbiblioteket. Minoritetsspråkens bibliotek bör få nationell biblioteksstatus och ha bibliotekarieresurser.

  Regeringen, KB, minoritetsbiblioteken

Synliggör och prioritera

Alla som tillhör de nationella minoritetsgrupperna ska ha rätt till en likvärdig biblioteksverksamhet oavsett var man bor i landet. Biblioteken ska arbeta för undvikande av strukturell diskriminering, för att öka inflytande och delaktighet och stärka och skydda språken och de kulturella identiteterna. Biblioteken ska följa de lagar och förordningar som finns på området.

Biblioteken bör informera och öka kunskapen och förståelsen om de nationella minoriteterna i majoritetssamhället genom att synliggöra de nationella minoriteterna och minoritetsspråken.

Biblioteken är underutnyttjade i genomförandet av grundskyddet och borde ha möjlighet att främja revitalisering av språk och kultur. Detta uppnås främst genom samråd och verksamhet riktad mot barn och unga. Det finns många skäl att prioritera de unga. Ett exempel är att generationer i minoritetsgrupperna har förlorat sitt språk. Minoritetsspråken måste revitaliseras och statusen höjas.

 Lokala bibliotek

Referenslista DEMOKRATI

Alltid redo. Landets offentliga bibliotek i kris och krig. Nationell biblioteksstrategi, Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

Bibliotekslag. SFS 2013:801.

Biblioteken och de nationella minoritetsspråken. En lägesbeskrivning. Kungliga biblioteket, dnr. 6.6-2017-376, 2018.

Byström, Max, Hirschfeldt: "Inte lätt att vara bibliotekarie". Biblioteksbladet 6/2017, s. 30–34.

Hirschfeldt, Johan, Biblioteken – en femte funktion i den demokratiska rättsstaten, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017, s. 67–85.

Judiska församlingen i Stockholms inspel till nationell biblioteksstrategi. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

Lever de svenska biblioteken upp till bibliotekslagen?, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017, s 431–434.

Migration och språklig mångfald. Bibliotekens roll i det flerspråkiga samhället. Kungliga biblioteket, dnr. 6.6-2017-376, 2017.

Samernas bibliotek. Skrivelse från Sametinget till den nationella biblioteksstrategin i november, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

Stenquist, Bjarne, Kliv fram! Bibliotek, segregation och integration. Kungliga biblioteket, dnr. 1.1.2-2016-860, 2018.

Strategi för ett mångspråkigt bibliotek. BiS 1/2018, s. 16–22.

Sverigefinska biblioteket och dess roll i den nationella biblioteksstrategin. Finlandsinstitutet. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

TILLGÄNGLIGHET

GÖR MÄNSKLIGHETENS
SAMLADE KUNSKAP
TILLGÄNGLIG FÖR ALLA UTIFRÅN VARS
OCH ENS FÖRUTSÄTTNINGAR OCH
BEHOV SÅ ATT ALLA KAN VERKA
I SAMHÄLLET PÅ EGNA VILLKOR.

Tillgänglighet

MÅL Gör mänsklighetens samlade kunskap tillgänglig för alla utifrån vars och ens förutsättningar och behov så att alla kan verka i samhället på egna villkor.

Alla människor har självklar tillgång till bibliotek är väsentligt. Tillgängligheten till biblioteksverksamheternas innehåll och tjänster ska vara god och jämlik. Begreppet *Tillgänglighet* är centralt och biblioteksverksamheternas legitimitet grundar sig i detta begrepp. *Tillgänglighet* ska här förstås i vid bemärkelse. Bästa tillgänglighet ur alla aspekter ska gälla biblioteksverksamheternas innehåll, tjänster och lokaler.

Alla människor har rätt till att få ta del av den biblioteksverksamhet de har behov av vid just den tidpunkt då behovet finns. Vi ser idag att biblioteksverksamheterna är mycket olika och potentialen är stor för att genom samarbete och metodutveckling kunna anpassa utbud och tjänster i en mer jämlik riktning. Det är nödvändigt att biblioteken utvecklar metoder för att nå de som idag inte känner till vad biblioteken kan erbjuda och som har en föräldrad syn på biblioteksverksamhet eller är förhindrade av praktiska skäl att använda bibliotek. Ökad digitalisering av tjänster och utbud är också en väg mot ökad tillgänglighet. Bibliotekens innehåll ska vara varierat så

det passar alla och man ska kunna få tillgång till olika typer av media. Bibliotekspersonalens kompetens är ofta avgörande för alla ska få lika möjligheter att använda bibliotekens innehåll och tjänster. ♦

FEM TILLGÄNGLIGHETS-
HUMPAR VARAV EN MED
UNDERRUBRIKER,
EN NÖDVÄNDIG ÅTGÄRD OCH
TIO MÖJLIGA ÅTGÄRDER

BILDEN AV BIBLIOTEKET

Den allmänna bilden av biblioteket är ofta välmenande, snäll och nostalgisk. En sådan bild hindrar tilltron till bibliotekets förmåga att vara en aktiv aktör inom viktiga samhällsfrågor som demokrati och utbildning. Denna bild av biblioteket har en stark genomslagskraft.

Den traditionella bilden av biblioteket tar liten hänsyn till bibliotekens uppdrag att nå nya målgrupper och bortser från biblioteksverksamheternas komplexitet.

En annan bild av bibliotek som sprids är att biblioteken är stökiga platser där både ungdomsgång och missbrukare tillåts ta över. Utan att förminska det faktum att detta sker och alltid har skett i de öppna och lättillgängliga platser som biblioteken utgör, måste man samtidigt konstatera att bibliotek huvudsak-

ligen är lugna och trevliga mötesplatser. Oordning och bråk måste motverkas lokalt genom olika säkerhetsåtgärder. Att värna behovet av öppna, fria, inbjudande, lättillgängliga och generationsöverskridande mötesplatser i samhället är av stor vikt för att biblioteken ska kunna bidra till ett inkluderande samhälle.

En bild av folkbiblioteken som återkommer är att biblioteksfilialer läggs ned i stor omfattning. Denna bild sätter en förlorarstämpel på biblioteken. Det är sant att biblioteksfilialer stängs. En del stängningar kan vara helt obefogade ur användarperspektiv eller samhällsrelevans och ofta förorsakade av kortsiktiga ekonomiska skäl. Andra stängningar av filialer är genomtänkta och ingår i professionella bedömningar hur biblioteksverksamheten bäst organiseras eller förändras i en kommun.

Det finns en bild av bibliotekarien som *en som lånar ut böcker*. Bibliotekariens kunskap att tillgängliggöra en mediesamling, att handleda i informationsmängderna och knyta ihop fråga med svar är mindre känd än kunskapen att knyta samman läsare med bok och inspirera till läsning. Dessa kompetenser ställs ibland emot varandra och konkurrerar inbördes i stället för att komplettera varandra. Detta bidrar till att skapa en onödigt diffus bild av vad ett bibliotek och en bibliotekarie kan bidra med.

Det är allvarligt att de förhärskande nostalgiska bilderna av bibliotek förhindrar nödvändig biblioteksutveckling. Människor och samhället har behov av bibliotekens erbjudande.

För att nå ännu fler och nya användare är det nödvändigt att biblioteken anpassar sig efter människors behov och inte ofrivilligt fastnar i en dikterad och stagnerad bild av biblioteken.

Ny berättelse om biblioteken

När den alltför traditionella bilden av biblioteken sprids är det viktigt att det finns beskrivningar av bibliotek som är angelägna för människor idag. Bibliotekens *nya berättelse* behöver skapas. En sådan bild kan vara gemensam, men med variationer, och kan vara förmedlad i olika medieformer som t ex i film eller genom sociala medier. Det samlade biblioteksväsendet har ett gemensamt ansvar för den nya bilden av biblioteket.

Professionen har ett ansvar att kliva fram och visa upp den kunskap som man bidrar med. Här behövs belysande exempel om hur avgörande professionens insats kan vara. Vi ser här en roll för professionsföreningar i samverkan och dialog med utbildningarna i biblioteks- och informationsvetenskap, liksom för Svensk biblioteksforening och nationalbiblioteket.

Samlat biblioteksväsende

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

BIBLIOTEK FÖR ALLA

Nästan tre fjärdedelar av befolkningen har inte lånat medier på ett folkbibliotek under det senaste året. Förhållandet har varit detsamma under lång tid. Slår man ihop utlåningsstatistik från flera olika bibliotekstyper blir utlåningstalet högre. Högskolebibliotek finns dock inte på alla orter och skolbiblioteken finns alltför ofta inte alls.

En stor andel av de som besöker folkbibliotek lånar inte hem media och betraktas därför inte som aktiva användare i den nationella statistiken. Dessa personer ägnar sig t ex åt att läsa tidningar och tidskrifter eller åt att studera eller läsa på plats. Bibliotek är kravlösa mötesplatser. De fyller även en social funktion som mötesplats där det går att vistas bland andra även om man är ensam. De fysiska besöken i folkbiblioteken minskar emellertid vilket kan bero på att biblioteksenheter och öppettider också minskar.

Knappt en fjärdedel av alla barn under 18 år har använt sitt lånekort för att låna från folkbiblioteket. Att barn i så liten omfattning är aktiva lånare på bibliotek är anmärkningsvärt.

Vilka målgrupper lockas då att använda bibliotekens utbud av medier och andra tjänster? Kvinnor använder sitt bibliotekskort mer än män. 2016 var 62 procent av de aktiva användarna på folkbiblioteken kvinnor. Utlåningen av

litteratur för barn är större än utlåningen av litteratur för vuxna. Barn använder dock sällan egna bibliotekskort.

En särskild metod för att nå nya grupper är uppsökande verksamheter från folkbiblioteken. Uppsökande verksamhet är relativt tung och kostsam att genomföra och det är inte alltid självklart hur man ska prioritera mellan uppsökande verksamhet och den kontinuerliga verksamheten på plats i bibliotekslokalen.

Lokalen

Biblioteken är ofta det lokala samhällets eller utbildningsinstitutionens mötesplats. En öppen plats som inte kräver så mycket av sina användare, men som oftast har ett innehåll som är betydelsefullt och en personlig närvaro som skapar trygghet. I en utbildningsmiljö är biblioteket en plats för studier och informationssökning i grupp eller individuellt.

Det finns inte något *digitalt bibliotek* som kan ersätta eller i tillräcklig grad komplettera den fysiska bibliotekslokalen.

Bibliotekens centrala roll och plats i den lokala miljön bidrar till att man ibland väljer att samlokalisera biblioteket med andra verksamheter. I en kommun kan det t ex vara ett medborgarkontor. Det kan uppstå vissa problem med avgränsningar och otydlighet om vilka ärenden man kan utträta på biblioteket vid sådan samordning.

Biblioteket mitt i byn anordnar ofta arrangemang, författarbesök och föreläsningar för att inspirera till användning av bibliotekets utbud. Biblioteken är öppna lokaler som inbjuder alla att komma. Det innebär att även grupper och individer som av olika anledningar har svårt att respektera övriga biblioteksbesökares integritet och rätt till

lugn och ro kommer till biblioteken. Bibliotekspersonalen kan ibland uppleva sig vara hotad.

Biblioteken är inte alltid öppna när människor som har behov och vilja att använda dem har tid att gå dit. Den som arbetar inom handeln har generellt liten möjlighet att besöka ett bibliotek, då biblioteken oftast har samma men som regel färre öppettimmar än en affär. Biblioteken är inte öppna så länge på helger eller kvällar.

Det är stor skillnad i öppethållande mellan olika biblioteksenheter och mellan olika bibliotekstyper. Öppethållandet på biblioteken har totalt sett minskat. Folkbiblioteken minskar ofta öppettiderna på sommaren och storhelgerna när många har tid att läsa och barnen har skollov. Sverige är idag ett sekulariserat samhälle där många inte firar de kristna storhelgerna. Det hör dock fortfarande till undantagen att bibliotek är öppna för de som till exempel inte firar julafton.

Varje kommun har sitt eget bibliotekskort och sina egna regler, vilket försvårar och förvirrar för användarna även om det finns vissa gemensamma regionala lösningar. Det saknas ett nationellt identifikationssystem för biblioteksanvändare.

Uppsökande verksamhet

För att nå nya användare ska uppsökande och utåtriktade aktiviteter ges förutsättningar att utvecklas.

En särskild metod för att nå nya grupper är uppsökande verksamhet som har en gammal tradition. Tidiga exempel var arbetsplatsbibliotek och utvecklingen av *Boken-Kommer*-verksamhet. Nyare exempel är pop-up-bibliotek och badstrandsbibliotek. Läsfrämjande ar-

bete i form av externt förlagda boksamtal, sagostunder och annat familjestöd för läsning är också uppsökande verksamhet, liksom författarframträdanden på biblioteken.

Arbetsplatsbibliotek ingår inte i det allmänna biblioteksväsendet och omfattas inte av bibliotekslagen.

De drivs som regel av fackliga organisationer/företag eller i samarbete med ett lokalt bibliotek, och kan då ses som en uppsökande verksamhet. Det kan vara angeläget att utvärdera och stödja de arbetsplatsbibliotek som finns.

För att den lokala uppsökande biblioteksverksamheten ska hålla hög kvalitet och vara hållbar krävs en kontinuerlig metodutveckling, finansiering och fortbildning. Generella statliga ekonomiska bidrag samt fortbildning bör stödja utvecklingen av den uppsökande verksamheten.

De uppsökande verksamheterna kräver nya och likformade sätt för utvärdering. Nationalbiblioteket bör ta fram relevanta mätmetoder för att utvärdera om den uppsökande verksamheten når nya biblioteksanvändare/läsare/informationssökare. Alla som läser lånar inte litteratur på bibliotek, och bibliotekens inspirationsuppgift kan därför inte enbart mätas i hemlån.

Ett nationellt digitalt bibliotek med lokalt inflytande har potential att nå ända hem till användaren.

Lokala huvudmannen, KB

Ordning

Bibliotekens huvudmän måste ansvara för att arbetsmiljön och miljön för besökande präglas av trygghet och lugn. Hot och hot om våld får inte förekomma. Det är de lokala huvudmännen som ska se till att erforderliga säkerhetssystem finns.

Lokala huvudmannen

Öppettider

För att öka användningen av biblioteken måste en satsning på utökade och anpassade öppettider ske, men när och hur mycket måste beslutas lokalt. Biblioteken är positiva och gemensamhetskapande platser i samhället och det bör ligga i samhällets intresse att de också är praktiskt möjliga att komma till, för alla.

Ett sätt att utöka öppethållandet på biblioteket kan vara att införa *meröppet*. Meröppna bibliotek (med varianter på detta) innebär att biblioteken är tillgängliga med en lägre servicenivå än när personal finns på plats. Meröppet ska inte vara en besparingsåtgärd utan en offensiv satsning. Det lokala sammanhanget avgör oftast om meröppet är möjligt att införa.

De flesta bibliotek erbjuder bibliotekstjänster, inspiration till läsning och visst utbud av medieinnehåll via sina webbplatser. Dessa kan till en del kompensera att biblioteken inte har tillräckliga öppettider.

Lokala huvudmannen

Nationellt bibliotekskort

Frågan om gemensamt bibliotekskort eller identifikation vid användning av olika bibliotek bör lösas tillsammans med Digitaliseringsrådet som just nu tittar på en nationell e-legitimation. En sådan bör innebära tillgång till biblioteken också, med särskild hänsyn till de integritetskrav som bör ställas.

Digitaliseringsrådet

Samlokalisering

Biblioteken kan, om det passar lokalt, integreras eller samlokaliseras med andra verksamheter. Beslutet att göra detta ligger på den lokala huvudmannen. För att undvika otydlighet för användaren om ansvar är det viktigt att ansvarsfördelningen är klar. Det är också viktigt att de övergripande mål som finns för olika verksamheter följs och att inte den ena verksamheten värderas som viktigare än den andra. Skolbiblioteksdelen i ett integrerat skol- och folkbibliotek måste tydligt leva upp till de utbildningspolitiska målen.

Den lokala huvudmannen

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

UPPHOVSRÄTT

Biblioteken ska tillhandahålla litteratur, kunskap och information utan kostnad för användarna. Samtidigt har upphovsmännen legitima intressen av att få betalt för sitt arbete.

Förlag, författare, översättare och illustratörer kan inte skänka bort sina verk. Denna motsättning har alltid funnits, men den sätts på sin spets i och med digitaliseringen.

Biblioteken har svårt att hantera och balansera motsättningen mellan upphovsrätt och fri tillgång. Detta är ändå hanterat och löst när det gäller fysiska medier med inköp och statlig författarsättning. Men när det kommer till digital tillgång är dagens problem stora. Problem och åtgärder återkommer under målområde digitalisering.

Biblioteken saknar gemensamt stöd vid avtalslicensavtal. Användarna har inte fri tillgång till vissa verk därför att det inte finns avtal om detta med upphovsmännen.

Se målområde digitalisering

FUNKTIONSNEDSÄTTNING

MTM, Myndigheten för tillgängliga mediers uppdrag är att arbeta för att alla ska ha tillgång till litteratur och samhällsinformation utifrån vars och ens förutsättningar, oavsett läsförmåga eller funktionsnedsättning. Den tekniska utvecklingen och digitaliseringen innebär nya möjligheter för denna grupp. Kommersiella lösningar kan allt oftare användas av alla oavsett funktionsförmåga. I en tid när en växande andel av all textbaserad information som kommer ut på marknaden i Sverige ges ut i digitala format som är tillgängliga från början, minskar behovet bland många med läsnedsättning av de särskilda lösningar som MTM i nuläget tillhandahåller. Utvecklingen ställer nya krav där MTM behöver arbeta för att litteratur, samhällsinformation och nyheter är tillgängliga, i enlighet med principen om universell utformning. Det kräver att MTM i större utsträckning samverkar med kommersiella aktörer, bibliotek och andra i arbetet att nå fram till användarna. Principen om universell utformning kräver också en universell design av e-böcker, ljudböcker och talböcker.

Enligt MTM:s målgruppsdefinition har 600 000 svenskar rätt att fritt använda tillgängliga medier enligt upphovsrättslagens undantagsparagraf.

Men i verkligheten fanns 2017 bara 75 000 aktiva Legimus-användare, alltså

12,5 procent av alla berättigade använde denna tjänst. Det borde finnas en stor potential att nå ut till fler användare av tillgängliga medier. 20 procent av befolkningen beräknas ha någon form av läsnedsättning eller läsovana.

Samtidigt är målgruppen personer med läsnedsättning en heterogen grupp vars förutsättningar att använda de digitala medietjänster som finns på marknaden varierar kraftigt. Till exempel har många äldre med synskador och personer med multipla funktionsnedsättningar betydligt svårare än befolkningen i övrigt att använda smarta telefoner, surfplattor och datorer. Detta innebär att MTM:s service riktad till personer med behov av specialanpassade lösningar kan behöva finnas kvar även på längre sikt.

MTM saknar idag ett regeringsuppdrag att främja tillgänglighet på marknaden och på sikt öppnar sig möjligheter att minska omfattningen av de anpassade tjänster som myndigheten tillhandahåller.

Omvärlden ställer också ökade krav på MTM när det gäller att bidra med produkter och tjänster och att kommunicera tillgänglig läsning för nya målgrupper. Allt fler personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar behöver stöd, liksom stora grupper ny-anlända med svenska som andra språk, vilket ökar behovet av lättläst material.

Den översyn av tillgängliga läromedel och kurslitteratur som gjorts under 2017 av MTM och SPSM, Specialpedagogiska skolmyndigheten, visar att tillgången på tillgängliga läromedel varierar mycket mellan olika skolformer. Inom skolväsendet upp till gymnasiet finns en god tillgång till inlästa läromedel, men i övrigt är utbudet bristfälligt.

Strömmande ljudböcker utgör numera en mycket stor del av bokläsan-

UTKAST TILL NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

det i Sverige inom allmänlitteratur. De utgör cirka en fjärdedel av bokförsäljningen i antal sålda exemplar räknat. Folkbibliotekens utbud av streamade ljudböcker är betydligt mindre än det kommersiella utbudet och utlåningen utgör någon enstaka procent av helheten.

Kunskapscentrum

MTM har till uppgift att vara ett nationellt kunskapscentrum för tillgängliga medier. Denna uppgift behöver tydliggöras, utvecklas och stärkas för att bättre möta målgruppernas behov utifrån den förändrade omvärlden. MTM bör därför ges i uppdrag att som kunskapscentrum, på vetenskaplig grund och genom att tillvarata digitaliseringens möjligheter, verka för en universell utformning av litteratur, samhällsinformation och nyheter. I detta uppdrag ska användarnas behov och den demokratiska rätten till läsning vara i fokus. Riktlinjer och standarder för tillgängliga medier vara utgångspunkten. Som ett stärkt kunskapscentrum kan MTM stödja arbetet med att skapa ett nationellt digitalt bibliotek som är tillgängligt för alla.

Regeringen, MTM

Tillgänglighet från början

MTM bör ha fortsatt ansvar för utgivning och teknisk utveckling. Här kan myndigheten bidra till att producenterna arbetar in tillgänglighet i produktionen redan från början och att talboksformatet konvergerar med ljudböcker.

Även kommersiellt utgivna ljudböcker ska kunna finnas tillgängliga enligt paragraf 17 §. Användarna ska lättare

än idag kunna ladda hem böcker och annat informationsmaterial själva och biblioteken ska bidra till att koppla ihop användaren med samlingarna. Marknadsföringsinsatserna för tillgängliga medier bör öka.

Folk- och skolbibliotekens tjänster kring digitala böcker och annan informationsförsörjning behöver vidareutvecklas snabbare och med mer kraft än vad som är möjligt med nuvarande decentraliserade kommun-/regionbaserade organisation av detta framtidskritiska arbete.

Biblioteken har en viktig roll att i takt med digitaliseringen motverka sprickbildningar i samhället där stora grupper riskerar att hamna i ett b-lag med betydligt sämre tillgång till litteratur och läsning än andra.

Många folkbibliotek är redan mycket aktiva i att hjälpa it-ovana användare med att komma igång med e-böcker, tidningsprenumerationer och liknande. Detta arbete behöver fortsätta och genomföras med stor medvetenhet om tillgänglighetsaspekten med till exempel de stora möjligheter för kommunikation och digital tillgång många äldre med synskada kan få.

MTM

TILLGÅNG TILL AV-MEDIER

Radio och tv

Pliktexemplarslagen täcker inte längre radio- och tv-sändningar

Sedan 1979 har radio och tv samlats in utifrån lagen om pliktexemplar. Av praktiska och ekonomiska skäl utformades pliktlagen för radio och tv så att den avsåg insamling av programbolagens så kallade referensinspelningar. Programbolagen är skyldiga att framställa dessa referensinspelningar utifrån bestämmelser i yttrandefrihetslagen (YGL).

Referensinspelningarna utgjordes initialt av video- och ljudband, och senare av fysiska digitala medier som cd-r och cd-rom-skivor. Idag framställer programbolagen referensinspelningarna som filer lagrade på servrar.

Eftersom dagens plikt-exemplarslag endast omfattar fysiska föremål täcks inte dessa filer av lagstiftningen. Kraven på pliktexemplar är därmed i praktiken oreglerad.

De svenska radio- och tv-bolagen levererar dock fortfarande, på frivillig basis, programmen som datafiler.

Pliktexemplarslagen för radio och tv säger inget om i vilken teknisk kvalitet som referensinspelningarna ska göras på. Det är upp till programbolagen att bestämma. Den tekniska ljud- och bildkvaliteten på leveranserna har också varit ojämn och generellt låg. Detta gäller såväl när pliktexemplaren inkom

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Nödvändig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

på fysiska bärare som dagens leveranser av filer. Den låga kvaliteten är något som i vissa fall försvårar forskning men som också omöjliggör återanvändning av det bevarade materialet, till exempel för offentlig visning på större bildskärm, eller som underlag till nya medieproduktioner.

Pliktleveranser av undertexter och metadata skulle drastiskt öka användbarheten

I stort sett alla tv-program som sänds har undertext för att möjliggöra för personer med hörselnedsättning att ta del av programmen. Men programfilerna som levereras till KB innehåller inte dessa undertexter, eftersom det inte finns något krav på detta i pliktlagen. Programbolagen har inte heller alltid rätt att överlåta texterna till tredje part eftersom de kan vara upphovsrättsligt skyddade. Om undertexter omfattades av pliktexemplarslagen skulle detta öppna för möjlighet till fritextsökning vilket väsentligt skulle förbättra förutsättningarna för forskning och studier.

Pliktexemplarslagen omfattar idag inte heller programbolagens kataloginformation om programinnehåll. Stora mängder metadata med denna information köps istället in av privata aktörer till höga kostnader. Om pliktexemplarslagen skulle omfatta programbolagens programbeskrivningar skulle sökbarheten förbättras och kostnader för inköp av metadata hållas nere.

Radio- och tv-materialet är endast tillgängligt i Stockholm

De bevarade radio- och tv-programmen är bara direkt tillgängliga i KB:s lokaler i Stockholm för *forskningsändamål*. En omfattande insamling och bevarande av väldiga mängder material är därför i praktiken endast direkt tillgängligt

för ett mycket begränsat antal individer. Rent tekniskt skulle programmen kunna vara tillgängliga inom hela biblioteksväsendet, men upphovsrätt eller pliktagens formuleringar hindrar en bredare användning. Detta är ytterst problematiskt ur ett demokratiskt perspektiv.

Tillgången till det äldre public-service materialet är begränsat

Insamling av radio- och tv-program som pliktexemplar inleddes 1979. Äldre material där programbolagen äger rättigheterna har dock ofta bevarats och digitaliserats av programbolagen själva. Forskningens och det övriga samhällets tillgång till det äldre materialet är dock mycket begränsat. Till exempel har Sveriges Radio digitaliserat hela sitt programarkiv, vilket bara är tillgängligt inom programbolaget. Även tillgången till stora delar av SVT:s och UR:s digitaliserade programarkiv är omgärdat med restriktioner. Med stora administrativa svårigheter går det dock att få tillgång till materialet genom KB:s forskarexpedition. Forskarna har inte heller tillgång till public service-arkivens kataloger med utförliga programbeskrivningar.

Ändrad pliktlag

Pliktlagen måste göras teknikneutral och framtidssäker för pliktleverans av radio- och tv-program. Plikten bör innefatta undertexter, liksom fullständig tablåinformation och metadata om programmen i elektronisk form.

Programmen bör levereras i bästa för tillfället tillgängliga kvalitet.

Fjärraccess bör medges inom hela biblioteksväsendet.

  Regeringen

Avtal KB – PS-bolagen

Biblioteksväsendet bör genom ett avtal med public service-bolagen, eller genom reglering i public service-bolagens sändningstillstånd få tillgång till åtminstone det egenproducerade historiska programmaterialet, med metadata och kataloguppgifter. Detta bör göras tillgängligt via fjärraccess inom hela bibliotekssystemet.

Frågan kan möjligen också hanteras i pliktlagen.

  Regeringen, KB, PS-bolagen

Ändrad pliktlag

Regeringen

INTERAKTIVA MEDIER

Elektroniska spel och e-utbildningar omfattas av pliktexemplarslagen endast om de ges ut som fysiska objekt. E-distribuerade spel omfattas inte av plikten. Detta gör det omöjligt för framtiden att forska på eller studera denna del av vår samtid. Dagens datorspel har mycket stor påverkan på samtiden, och på utvecklingen av andra medietyper som till exempel film.

Ändrad pliktlag

Plikten bör omfatta datorspel och digitalt undervisningsmaterial. Detta kräver också insatser för långtidsbevarande och tillgängliggörande.

  Regeringen, KB

BIOGRAFFILM

Plitexemplarslagen för film är utformad med syftet att all offentligt visad film ska samlas in för forskning och studier. Pliktexemplarslagen täcker dock endast film i form av fysiska bärare (filmrullar). I och med att biograferna digitaliserats har därför pliktleveranserna av biografvisad film upphört sedan ett antal år tillbaka. Svenska filminstitutet kan endast kräva in den film som de ger stöd till.

Ingen institution har därför det legala stödet eller tillgång till andra påtryckningsmedel för att samla in och tillgängliggöra hela utbudet av biografvisad film.

Ändrad pliktlag

Pliktexemplarslagen behöver uppdateras för att åter täcka den biografvisade filmen, och leveranserna till KB bör ske i högupplöst format.

Samverkan bör ske mellan KB och Svenska filminstitutet för att undvika dubbelarbete, så att samlingarna kan användas av bägge institutioner utifrån deras respektive uppdrag.

Regeringen, KB, SFI,
Filmbranschen

FONOGRAM OCH INTERAKTIVA MEDIER

Enligt dagens pliktlagstiftning ska fysiska fonogram och interaktiva medier lämnas till KB av utgivaren förutsatt att objektet pressats i Sverige. Numera pressas det mesta av detta material utomlands och då är det istället distributören som är ansvarig för pliktleveranserna. Detta fungerar idag inte i praktiken, med uteblivna leveranser som följd. Lagstiftningen uppfattas som oklar kring vad som är att betrakta som ett importerat fonogram eller interaktivt medium och vad som är att betrakta som ett tillverkningsled i utgivarens produktion.

Ändrad pliktlag

Pliktlagen behöver ändras så att det är *utgivarna* av svenska fonogram och interaktiva medier som ska omfattas av leveransplikt, oavsett om publikationen pressats i Sverige eller utomlands.

Regeringen

DIGITALISERAT AUDIOVISUELLT KULTURARV

1900-talets audiovisuella kulturarv behöver digitaliseras.

De analoga audiovisuella samlingarna som idag ligger spridda i arkiv, museer och bibliotek speglar ur olika aspekter Sveriges utveckling från slutet av 1800- till slutet av 1900-talet. I ett demokratiskt perspektiv är stora delar av de audiovisuella samlingarna särskilt värdefulla då de speglar vad som fak-

tiskt har hänt och vad som sagts. Samlingarna innehåller utöver dokumenterande material också konst och fiktion som belyser skilda tidsperioder. För att rädda 1900-talets audiovisuella kulturarv krävs att kulturarvsinstitutionernas bevarandeuppdrag tydliggörs.

*Många inspelningar
går snart förlorade
om inget görs.*

*För en del informations-
bärare, till exempel
magnetband, finns ett
begränsat tidsspann
för överföring av
informationsinnehållet
eftersom bärare
och uppspelnings-
utrustning har en
begränsad livslängd.*

Då videokassetter och ljudband bryts ned går informationen för alltid förlorad. Det enda kända sättet att långsiktigt bevara och tillgängliggöra samlingar som hotas av nedbrytning är att de digitaliseras.

Ett enda dramatiskt exempel kan belysa utmaningen: Inom rättsväsendet finns stora mängder inspelade förhör och rättegångar. Här finns starka integritetsskäl för sekretess, men för forskningen finns här ett ovärderligt material som snart riskerar att gå till spillo. Inspelade förhör finns sparade inom polis- och åklagarväsendet, och i efterhand kan de säga oerhört mycket om samhället. Bara i fallet Kevin* – som granskades av SVT med stöd i de videoinspelade förhören – var inspelningarna

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Nödvändig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

en grund för att kräva ny prövning av åklagare vilket ledde till ett klargörande om de anklagade pojkarnas oskuld. Tänk om 1600-talets häxprocesser spelats in och sparats ...

Idag saknas ett uttalat övergripande och samordnande ansvar för digitalisering av audiovisuellt material.

Uppdragen för större audiovisuella arkiv som KB, Svenska filminstitutet, Musikverket, Riksarkivet och public service-bolagen behöver därför förtydligas.

Samverkan kring AV-materialet

I regleringsbrevet för 2018 har KB fått i uppdrag att tillsammans med SFI utreda och lämna förslag på hur ökad samverkan kan effektivisera digitalisering av audiovisuellt material. Uppdraget ska genomföras efter inhämtande av synpunkter från samordningssekreteriatet Digisam och Sveriges Television AB. Utredningen ska ge förslag på:

- Ansvarsfördelning mellan KB och SFI för digitalisering av audiovisuella samlingar.
- Hur KB:s och SFI digitaliseringsverksamheter kan utvecklas som nationella resurser och kompetenscentra.
- Områden där andra aktörer, som till exempel public service-bolagen och Musikverket, kan ges ett tydligare ansvar.

- Hur samarbetet inom ABM-området generellt kan förbättras för att undvika dubbelarbete.
- Åtgärder för att förbättra tillgången till digitaliserade audiovisuella samlingar.

Det är viktigt att ovanstående områden klargörs för att säkra bevarandet och tillgången till ett viktigt kulturarvs-material, och för att undvika dubbelarbete inom detta område.

 KB, Filminstitutet, Riksarkivet, m.fl.

** Fallet Kevin är ett svenskt dödsfall med efterföljande rättsutredningar, som började 16 augusti 1998 då den fyraårige pojken Kevin Hjalmarsson hittades död i Arvika.*

Referenser TILLGÄNGLIGHET

Bibliotek 2016. Offentligt finansierade bibliotek. Statistikrapport utgiven av Kungliga biblioteket, 2017.

Inlägg till nationell biblioteksstrategi ang. arbetsplatsbibliotek. Arbetsgruppen för ett läslyft i Sverige. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

Klein, Jesper, Biblioteken och de tillgängliga medierna, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017, s. 221–241.

Sveriges Författarförbunds synpunkter och resonemang vad avser nationell biblioteksstrategi och rapporten Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

Översyn av tillgången till tillgängliga läromedel från förskola till högskola. Myndigheten för tillgängliga medier och Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2018. <https://www.mtm.se/forskning-och-samverkan/projekt/projekt-uppdrag-oversyn-av-tillgangen-till-tillgangliga-laromedel-fran-forskola-till-hogskola/> (Hämtat: 20180324).

UTBILDNING

SKAPA EN
STARK OCH SAMMAN-
HÅLLEN KEDJA
AV UTBILDNINGSBIBLIOTEK
FRÅN FÖRSKOLA
TILL HÖGSKOLA.

FÖRSKOLE-
BIBLIOTEK

BYGG UT
SKOLBIBLIOTEKS-
VERKSAMHETEN
DIGITALT OCH
ANALOGT

MÖJLIG ÅTGÄRD

LÄRMODUL
FÖR SKOL-
BIBLIOTEK

SKOL-
VERKETS
FÖRSLAG

INTEGRERADE
FOLK- OCH
SKOLBIBLIOTEK

MÖJLIG ÅTGÄRD

Långsiktigt

STÖD
ÖPPEN
TILLGÅNG

FORTSATT
UTREDNING

På kort sikt

MÖT
FÖRLAGS-
OLIGOPOLET
MED TUFFHET

UNDER-
VISNING I
SÖKMETODER

SATSNING
PÅ BIBLIOTEK
INOM VUXEN-
UTBILDNINGEN

REGERINGEN, STUDIEFÖRBUNDEN,
KOMMUNALA HUVUDMÄN,
KOMVUX, SKOLVERKET

LÖS
ALUMNI-
PROBLEMET

SKRIV IN
I LAGEN

Utbildning

MÅL *Skapa en stark och sammanhållen kedja av utbildningsbibliotek från förskola till högskola.*

Utbildningsbibliotek följer en röd tråd, en kedja, för formell utbildning som startar redan i förskolan, fortsätter med sexårsverksamheten och löper vidare genom grundskoleåren till gymnasiet och sedan vidare till högskolestudier. De studerande stöds på vägen av olika typer av pedagogiska bibliotek anpassade efter respektive utbildningsnivå och utbildningsinnehåll. Bland de pedagogiska biblioteken finns också vuxenutbildningens bibliotek inom folkhögskolor, SFI och kommunal vuxenutbildning.

Samtliga bibliotek som är direkt kopplade till olika utbildningsinstitutioner inom den formella utbildningssektorn kan därför med ett gemensamt namn lämpligen benämnas *utbildningsbibliotek*. Denna benämning var tämligen allmän i slutet av 1900-talet och det finns all anledning att återuppliva begreppet, för att markera att dessa bibliotek utgör en pedagogisk resurs. Även folkbiblioteken arbetar med utbildning och bildning, men är inte en del av det formella utbildningsväsendet. Benämningen utbildningsbibliotek förminskar inte högskolebibliotekens del i en vetenskaplig infrastruktur, som inte minst för de större universiteten är av central betydelse.

Utbildningsbibliotekens uppdrag regleras inte bara i bibliotekslagen, utan också i lagar och styrdokument för utbildningsväsendet. ♦

FEM UTBILDNINGSHUMPAR OCH TOLV MÖJLIGA ÅTGÄRDER

FÖRSKOLA

En god start för små barn är att de tidigt kommer i kontakt med bildberättelser, sagor, språklekar, ramsor och högläsning. Även om inte förskolan är en del av den obligatoriska skolan så befinner sig de flesta barn i förskolan och där finns en läroplan. Små barns nyfikenhet är en god grund för ett lärande som bygger på lust, lekfullhet och frivillighet.

Lika självklart som det är med barns lekar och tillgång till leksaker, lika självklart borde det vara med tillgång till berättelser i olika medieformer, böcker och högläsning.

När det lilla barnet själv börjar läsa, skriva eller berätta måste inspirationen finnas nära till hands.

Samarbetet mellan förskolepedagoger och barnbibliotekarier kan utvecklas. Samarbetet kan bestå av gemensam kompetensutveckling, gemensamma medieinköp till förskolorna och för-

skolebarnens delaktighet i barnbiblioteksverksamheten på det närliggande folkbiblioteket. Metoder för lässtimulans och läsupplevelse kan utvecklas i gemensamma projekt med utgångspunkt i barnlitteratur.

Ett sätt att inspirera och underlätta för stressade småbarnsföräldrar att låna hem barnböcker är att inrätta kapprumsbibliotek i förskolorna. Små boksamlingar tenderar dock att stagnera över tid och minska i attraktion.

Förskolebibliotek

Barnbibliotekarier bör ha en nära samverkan med förskolepedagoger. För att ett samarbete ska kunna hållas levande krävs engagemang från bägge yrkeskategorierna med kompetensutbyte och ett gemensamt lärande. Detta bör kunna genomföras inom ramen för den nationella strukturer för kompetensutveckling som vi föreslår. En central del i kompetensutvecklingen bör vara metodutveckling. De regionala biblioteksverksamheterna kan medverka till kompetensutveckling, erfarenhetsutbyte och inspiration kring olika metoder som väcker små barns intresse för läsning och medieanvändning.

Alla barn bör i sin vardagliga miljö ha rik tillgång till medier och alla barn har rätt att få svar på de frågor de ställer. Barnbibliotekarier och förskolepedagoger bör samarbeta för att skapa en lokalt anpassad mediasamling i förskolan. De olika professionella kunskaperna kompletterar varandra vid urval av medier och vid inköp. Mediasamlingarna bör stimulera till tidig informationsökning och till läsupplevelser. Att det finns en hylla med fina barnböcker på plats i en förskola är inte en garanti för att böckerna kommer att läsas. För att böckerna

inte ska bli stående måste de aktiveras genom olika metoder. Inspiration och erfarenhetsutbyte kring metodutveckling måste därför ske kontinuerligt.

Medel för gemensamma läsprojekt inom förskolan bör kunna sökas inom ramen för statliga generella bidrag för biblioteksutveckling.

Folkbibliotekens barnavdelningar kompletterar förskolornas egen läsfrämjande verksamhet och att barn ges tidig möjlighet att också besöka bibliotek bör ha prioritet. Barnbibliotekarier bör arbeta uppsökande i förskolan samt på biblioteket med föräldrastöd i form av boksamtal och annan inspiration till högläsning.

Regeringen, Lokala biblioteks- och förskolehuvudmän

SKOLBIBLIOTEK

Sammantaget kan konstateras att ungdomsskolan idag har en otillräckligt utbyggd, finansierad och med skolan integrerad skolbiblioteksverksamhet. Behovet av åtgärder är närmast akut, inte minst mot bakgrunden av de starka empiriska belägg som visar att eleverna presterar bättre med välfungerande skolbibliotek.

Ett skolbibliotek är inte främst en samling böcker, utan en del i en pedagogisk verksamhet, med bibliotekarien som nyckelperson. Det bästa skolbiblioteket behöver inte vara välfyllt, men det ska vara välfungerande. Skolbiblioteksverksamhet är obligatorisk enligt skollagen, men denna ramlags icke-tvingande form har inte lett till en rimlig omfattning av verksamheten.

Enligt KB:s biblioteksstatistik finns idag cirka 850 skolbibliotek med minst halvtidsbemanning samt 445 integrerade folk- och skolbibliotek. 45 procent av dessa saknar en särskild verksamhetsplan och hälften ingår inte i den övergripande kommunala biblioteksplanen. Det är bara ungefär hälften av landets 1,3 miljoner elever som har tillgång till ett skolbibliotek med ungefär halvtidsbemanning. Endast en femtedel har fastställt mål för elevernas informationsfärdigheter. Vart fjärde enskilt skolbibliotek saknar samarbete med skolläroverket.

2015 beslöt regeringen att göra insatser för personalförstärkning i skolbiblioteken genom ett riktat statsbidrag i form av projektmedel fördelat via Skolverket under läsåren 2016–2018, vilket därefter förlängts till 2018/19. Många skolor har sökt bidragen, vilket visar på ett stort bemanningsbehov. För att söka bidraget behövde huvudmännen ha en långsiktig biblioteksplan. Detta rör sig alltså om tillfälliga projektmedel, som i sig bär med sig en stor problematik – se avsnitt projektträsket.

Resultat har hittills visat på att bidraget har fungerat bäst i skolor där skolbiblioteket redan varit en integrerad del av den pedagogiska verksamheten. Personalens kompetens och utbildning spelar stor roll.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

Bygg ut skolbiblioteksverksamheten digitalt och analogt

Skolbiblioteken måste förstärkas som pedagogisk resurs i hela utbildningsväsendet. Detta är ett ansvar för rektorer, skolhuvudmän och skolmyndigheter. Skolverket bör ha central rådgivning och stöd till skolläda-re och pedagoger i biblioteksfrågor.

Det behövs tydligare mätbara mål för verksamheten som kan förbättra och fördjupa skolbiblioteksstatistiken. Exempel på vad som kan vara meningsfullt att mäta är hur stor andel av eleverna som har tillgång till eller har fått hjälp av en skolbibliotekarie. Statistiken bör också mäta relationen antal timmar skolbibliotekarie/antal elever.

Digitala skolbibliotekstjänster är av stor vikt för mindre skolor. Gemensam upphandling av nationella licenser för databaser och e-medier för skolbibliotek behövs. Samtidigt med en ökad användning av digitala resurser i skolbibliotek krävs ökade resurser för elevernas digitala kompetensutveckling och tillgodogörande av både innehåll och teknik. Skolbiblioteken bör kunna samverka mer med de kommunala AV-mediecentralerna.

Se i övrigt nationellt digitalt bibliotek.

  Regeringen, Skolhuvudmännen, skolmyndigheterna

Skolverkets förslag

Skolverket har haft ett särskilt regeringsuppdrag att se över *i vilken mån skolbibliotekets funktion och skolbibliotekariernas kompetens idag används på bästa sätt för att stärka utbildningens kvalitet*. I mars 2018 lämnade Skolverket med utgångspunkt i det aktuella kunskapsläget och väl i samklang med våra överväganden förslag till ett antal tänkbara åtgärder, som vi ansluter oss till.

  Regeringen, Skolverket

Lärmodul för skolbibliotek

Enligt modell från andra lärmoduler hos Skolverket för fortbildning bör en lärmodul för skolbibliotek utvecklas. Denna bör vara en hållbar modell för kompetensutveckling som bygger på att deltagarna (bibliotekarier och lärare tillsammans), tillägnar sig kunskaper och färdigheter i den dagliga praktiken som kommer barn och ungdomar till gagn. Målgruppen är bibliotekarier som arbetar på skolbibliotek, integrerade folk- och skolbibliotek eller på folkbibliotek som tar emot skolelever samt lärare på skolor som har tillgång till ett skolbibliotek såsom det definieras av skolinspektionen.

Modellen, som bör ingå i Skolverkets Lärportal, bygger på kollegialt lärande där deltagarna granskar och utvecklar former för samverkan, lässtimulerande arbete, medie- och informationskunnighet (MIK) med mera. Det ska finnas stöd för gemensam planering och uppföljning.

Lärmodulerna ska visa på metoder och arbetssätt som bland annat främjar ungas läsengagemang och utveckling av MIK liksom högläsningsteknik, textsamtal och multimodal läsning.

Ett mer detaljerat förslag till lärmodul har utarbetats av Bibliotekshögskolan vid Högskolan i Borås, BHS våren 2018.

  Skolverket, KB, B&I-utbildningarna

HÖGSKOLEBIBLIOTEK

Högskolebiblioteken har stått inför väldiga omställningar de senaste åren. Biblioteken är nu en del av högskolorna och ligger organisatoriskt på de flesta håll direkt under rektor. Högskolebibliotekens resurser är numera till 90 procent tillgängliga enbart digitalt. Biblioteken ägnar sig också i stigande grad åt publiceringsstöd till forskning och är en del av forskningsmiljön.

Högskolebiblioteken integreras i varierande grad i lärosätternas undervisning och forskning. Många mindre högskolor har varit framgångsrika i stödet till undervisningen och distansstudenter. Biblioteken behöver förflytta sig från samlingsorientering till användarorientering och många universitets- och forskningsbibliotek ligger här i framkant.

Samverkan mellan högskolebiblioteken är av central betydelse. Långtgående nationell styrning skulle dock

kunna minska den lokala relevansen för högskolebiblioteken. Det finns idag intresse motsättningar mellan KB och lärosätenas bibliotek med otidlig rollfördelning och splittring som följd. Det finns också en del intresse motsättningar mellan större och mindre högskolebibliotek. Samarbete och samverkan förekommer i allt för liten utsträckning. Mindre högskolebibliotek som är tunga inom grundutbildning men med svaga forskningsmiljöer har begränsade ekonomiska möjligheter att skaffa omfattande digitala mediepaket och andra digitala media.

Högskolebibliotekens frågor återkommer under alla målområden.

Öppen tillgång

En av de centrala frågorna för forskningsbiblioteken är tillgången till forskningsresultat och forskningsunderlag.

Fram till 1990-talet förmedlades forskningsresultat i huvudsak genom prenumerationsbaserade papperstidskrifter eller tryckta böcker. Via digitaliseringen genomgår den vetenskapliga kommunikationen stora förändringar. Kanalerna för att sprida forskningsresultat har mångfaldigats och nya möjligheter att såväl producera som söka och ordna vetenskaplig information via internet har uppkommit.

En första förändring som digitaliseringen innebar för forskning och högre utbildning var övergången från tryckta böcker och tidskrifter till e-resurser. Omställningen från ett prenumerationsbaserat publiceringssystem, där tidskrifterna enbart är tillgängliga för de med tillgång till lärosätesbibliotekens e-resurser, till ett öppet tillgängligt publiceringssystem kan sägas vara nästa steg i de utmaningar och möjligheter som digitaliseringen medför.

Omställningen till ett öppet, tillgängligt publiceringssystem är global och både stöds och drivs av såväl stora internationella och mellanstatliga organisationer som mindre lokala och nationella aktörer inom forskningssystemet. Dessa betonar betydelsen av den öppna tillgången till vetenskapliga resultat, inte minst för att lösa de stora samhällsutmaningarna. Unesco betonar att öppen tillgång till vetenskapliga publikationer är av grundläggande betydelse för att uppnå FN:s hållbarhetsmål.

Öppen tillgång till vetenskapliga artiklar är tillsammans med öppen tillgång till forskningsdata två fundamentala element i ett öppet vetenskapssystem, där även medborgarforskning, öppen källkod och öppna läresurser ingår. Grundtanken med ett öppet vetenskapssystem är att stärka den ömsesidiga relationen mellan forskningen och det omgivande samhället. När forskningsresultat är öppet tillgängliga och inte längre inlåsta bakom betalväggar ökar möjligheterna för alla grupper i samhället att ta del av och använda forskningen i sin verksamhet. På så sätt går det att fatta beslut på vetenskaplig grund, till exempel inom sjukvård, industri, näringsliv och skola.

Regeringens målbild är att alla de vetenskapliga publikationer som är resultat av offentligt finansierad forskning bör bli omedelbart öppet tillgängliga direkt då de publiceras.

I forskningspropositionen *Kunskap i samverkan* konstaterar regeringen att

öppen tillgång till forskningsresultat bidrar till att upprätthålla och främja en hög forskningskvalitet. Forskningsresultat som är öppet tillgängliga för hela samhället lägger en grund för framtida forskning och möjliggör för medborgarna att ta del av vetenskaplig information.

Vetenskapssamfundet måste återta kontrollen över sina egna resultat.

Behovet av att få kontroll över och begränsa de totala kostnaderna för vetenskaplig publicering är stort. Den vetenskapliga publiceringen domineras av ett oligopol med de fyra största vetenskapliga förlagen. Med snabbhet, skicklighet och förslagenhet har de anpassat sig till nya villkor, och de har extremt goda och höga vinster. Deras framgångsrika lobbyverksamhet sträcker sig in i de nationella parlamentens utskott, EU och biblioteksväsendet. Detta oligopol förmår att ta betalt mångfaldigt för sina tjänster.

Forskningen är offentligt organiserad och finansierad, men förlagen betalar inte författarna och tar i vissa fall betalt för att trycka texterna. Vetenskapssamfundet står för peer review, med kvalificerade och tidskrävande bedömningar, som förlagen tillgodogör sig utan ersättning. Därefter får forskarna betala för läsning av tidskrifter som licensieras av lärosätena och som i Sverige förhandlas via Bibsamkonsortiet och administreras av KB. 2017 betalade Bibsam 353 miljoner SEK för tidskriftsprenumerationer till forskningsbiblioteken. Utöver detta tar förlagen betalt för att göra artiklarna omedelbart öppet tillgängliga via

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

publiceringsavgifter, som bekostas av bidrag från forskningsfinansiärer, med fakultetsmedel eller av den enskilde forskaren själv.

Sammanfattningsvis, ur oligopolets perspektiv:

1. Forskning finansierad av andra.
2. Gratis peer review.
3. Betalt för publicering.
4. Betalt för prenumerationer och licenser.
5. Extra betalt för open access.

Detta kan inte lösas genom att stater och universitet håller ännu mer offentliga medel över förlagen.

Professionell förlagsverksamhet behövs och tillför något viktigt, men dagens villkor är orimliga.

Långsiktigt kan detta hanteras med ett starkt och gemensamt internationellt arbete för öppen tillgång, men det kan också krävas mer kortsiktiga åtgärder.

För lärosätesbiblioteken har det senaste decenniets övergång till digitala medier inneburit en stark ökning av forskningsbibliotekens totala förvärvskostnader, trots att inköpen av tryckta medier samtidigt minskat radikalt. De elektroniska resurserna är dyrare att förvärva än de tryckta. Det är uppenbart att när det kommer till digitala enheter i forskningsbibliotekens mediebestånd så varierar antalet kraftigt mellan olika lärosäten. En sådan snedfördelning kan innebära stora skillnader i tillgång till informationsförsörjning, där små högskolebibliotek kan ha tillgång till några

tusen enheter medan stora universitet kan ha tillgång till flera hundra tusen enheter. Allra tydligast blir denna skillnad i tillgång till e-resurser när jämförelsen även görs mellan stora lärosätesbibliotek och mindre myndighets- och sjukhusbibliotek.

Behovet av likvärdig tillgång till vetenskapliga resultat är särskilt stort inom hälso- och sjukvården.

Tillgången till medicinsk evidensbaserad information är en grundläggande förutsättning för att bedriva säker vård. Den likvärdiga tillgången handlar i förlängningen om patientsäkerhet och därför behöver särskilda insatser göras.

På lång sikt.

Stöd öppen tillgång

Digitaliseringen av det vetenskapliga systemet leder till att vetenskapliga resultat i allt högre grad förväntas vara öppet tillgängliga på internet. När forskningsresultat finns öppet tillgängliga kan dessa återanvändas för nya ändamål. På så vis används forskningsmedlen mer effektivt och ger en högre utväxling för samhället. Eftersom forskning och utveckling inte enbart bedrivs på lärosäten utan även i hög grad inom industri, företag och offentlig sektor möjliggör öppen spridning och tillgång till forskningsresultat att även dessa aktörer vid behov kan ta del av forskningen. I ett öppet vetenskapssystem

närmar sig forskningen det omgivande samhället och möjliggör att medborgarna blir mer delaktiga i forskningen.

Öppen tillgång till vetenskapliga resultat främjar både kunskapsstillväxt, innovation och konkurrenskraft samt medborgarnas delaktighet, engagemang och intresse för forskning och kunskapsproduktion. Den öppna tillgången till vetenskapliga publikationer stärker också högre utbildning genom att studenter och lärare får del av öppen tillgång till relevanta och aktuella forskningsresultat, oavsett geografiskt läge. Även politiker och beslutsfattare gynnas av den öppna tillgången till forskningsresultat och har därmed ökad möjlighet att stärka och bredda omvärldsbevakning och kunskapsunderlag. Anställda inom offentlig sektor, inte minst läkare och övrig sjukvårdspersonal men även lärare, journalister, analytiker och handläggare gynnas i såväl yrkesutövning som i kompetensutveckling av att forskningsresultat finns öppet tillgängliga. Till detta kommer att patienter samt brukar- och intresseorganisationer kan ha stor nytta av öppen tillgång till forskningsresultat.

När licensbaserat material omvandlas till öppet tillgängligt är människor som deltar i såväl formell som icke formell utbildning inte längre begränsade till att ta del av information och kunskap via de fysiska lärosätenas databaser. Genom ett öppet vetenskapssystem, i kombination av vetenskaplig kunnighet, kan det skapas medborgerliga redskap som motmakt till kunskapsresistens och filterbubblor.

Folkbibliotekens roll och betydelse för just vuxnas lärande berörs i stor utsträckning av omställningen till ett öppet vetenskapssystem.

Förutom att forskningsresultat i olika former kommer finnas fritt och öppet tillgängligt skapar tillgången till öppna lärresurser också behov hos många att söka sig till folkbiblioteken.

SUHF, Sveriges universitets- och högskoleförbund har anslutit sig till de 100-tal forskningsorganisationer över hela världen som ställer sig bakom initiativet OA2020. Genom detta stödjer SUHF omställningen från ett låst prenumerationssystem till ett öppet publiceringssystem. Uppropet är öppet för alla institutioner och organisationer att underteckna. I Sverige har, förutom SUHF, även Vetenskapsrådet, Riksbankens jubileumsfond, Stockholms universitet och KB undertecknat uppropet och arbetar därmed gemensamt för att:

- en majoritet av dagens vetenskapliga tidskrifter ska omvandlas från låsta prenumerationssystem till öppet tillgängliga med hänsyn till de vetenskapliga ämnesdisciplinernas olika villkor.
- främja omställningen genom att använda resurser för tidskriftsprenumerationer till att stödja hållbara affärsmodeller för open access-publicering.
- samarbeta med alla intressenter inom vetenskaplig publicering – särskilt mellan lärosäten, forskningsinstitut, finansierare, bibliotek och förlag – för en snabb och effektiv övergång.

 Regering, Riksdag, forskningsfinansierare, högskolor, biblioteksväsendet

Fortsatt utredning

Regeringen har tilldelat nationella samordningsuppdrag kopplade till öppen vetenskap till KB och Vetenskapsrådet. KB har fått i uppdrag att samordna öppen tillgång till vetenskapliga publikationer medan Vetenskapsrådet har fått motsvarande uppdrag gällande öppna forskningsdata. Inom ramen för sitt uppdrag initierar och samordnar KB ett antal utredningar som ska ta fram rekommendationer för hur hinder för att nå regeringens målbild ska kunna undanröjas. Förutom att undersöka hur befintliga meriterings- och tjänsteställningssystem inom akademien förhåller sig till incitament för att publicera forskningsresultat med öppen tillgång, behöver det även utredas hur Sverige ska finansiera omställningen från ett prenumerationssystem till ett öppet tillgängligt publiceringssystem. Även frågor som rör böcker och nationella tidskrifter kopplat till öppen tillgång, samt uppföljning av nationella krav och rekommendationer på öppet tillgänglig publicering kommer att utredas. Utredningarna kommer i huvudsak pågå under 2018 och rekommendationerna kommer att överlämnas till regeringen 2019.

 KB, VR

På kort sikt.

Möt förlagsoligopolet med tuffhet

Olika länder och stora universitet har det senaste decenniet försökt möta förlagsoligopolet utan tillräcklig framgång.

På senare tid har parollen "less money or no money" rests av forskningsföreträdare i bland annat Tyskland och Nederländerna i en ambition att sänka universitetens och bibliotekens kostnader.

En hårdare förhandlingsattityd från ett samverkande universitetsväsende är nödvändig. Detta kräver även bättre förhandlingsstyrka i KB.

 Forskningsfinansierare, högskolor, KB

Undervisning i sökmetoder

Lärosätesbiblioteken har stor betydelse för att möjliggöra människors livslånga lärande. Om fler ska kunna säkra sin kompetensutveckling genom kurser och utbildningar vid universitet och högskolor är det avgörande att lärosätena kan tillhandahålla stöd för att stärka studenternas medie- och informationskunnighet, tillsammans med en fullgod vetenskaplig kunnighet. Bolognaprocessens fokus på det som kallas studenternas generiska kompetenser, vilket bland annat innebär att söka och värdera information, ledde till att lärandemål kring olika aspekter av medie- och informationskunnighet har skrivits in i kurser och program.

Studenter och forskare världen över delar idag inlästa forskningsrapporter med varandra över nätet. Ett självständigt universitet kan självklart undervisa

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

sina studenter och doktorander i metoder som ger tillgång till vetenskapliga resultat, utan att för den skull uppmuntra piratkopiering.

 Högskolorna

Lös alumniproblemet

Öppen tillgång är den enda hållbara och långsiktiga lösningen på tillgång till forskningsresultat också för dem som lämnat sina universitet och högskolor, liksom på problemet med olika tillgång beroende på lärosätets storlek. Men innan detta slagit igenom fullt ut kvarstår problemen för sjukvårdspersonal, pedagoger, arkitekter, ingenjörer och andra alumner som i sin profession och i ett livslångt lärande behöver aktuell empirisk kunskap. Universitet och högskolor bör själva arbeta med lösningar för detta med stöd av olika huvudmän och forskningsfinansierare. Möjligen skulle även de som examinerats kunna vara fortsatt inskrivna vid lärosätets bibliotek, eller att de framförhandlade licenserna också skulle kunna ge tillgång för alumner, förutsatt att högskolorna inte tvingas betala mer. Bättre villkor för *walk in use* – alltså tillgång till databaserna från lärosätenas terminaler, skulle också kunna vara en väg att gå. Samverkan mellan små och stora högskolor skulle kunna bidra till en mer jämlik tillgång till information.

 KB, Bibsam, Högskolorna

VUXENUTBILDNING

Vuxenutbildningen har en allt större betydelse för alla som behöver en andra eller tredje chans. Detta gäller framförallt för nyanlända och personer med olika typer av funktionsnedsättningar.

Folkhögskolorna har tagit ett stort ansvar för personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, vilket ställer helt nya krav på pedagogik och bibliotek.

Få enheter inom folkhögskolorna, Svenska för invandrare eller annan kommunal vuxenutbildning har tillgång till egna utbildningsbibliotek eller till högskolebibliotekens digitala resurser. Behovet är dubbelt. Pedagogerna skulle behöva tillgång till litteratur och forskning för att kunna genomföra utbildningen på empirisk grund. Eleverna behöver tillgång till samma resurs som utbildningsbibliotek är tänkta att vara i andra skolformer.

När den kommunala vuxenutbildningen upphandlar utbildningsanordnare har dessa oftast ingen möjlighet att inkludera bibliotekstjänster, bla till följd av korta upphandlingsperioder.

Bibliotek inom vuxenutbildning nämns inte specifikt i bibliotekslagen, men däremot i andra lagar och förordningar. Utbildningsanordnare inom denna sektor saknar lagstadgat krav på att tillhandahålla biblioteksverksamhet.

Satsning på bibliotek inom vuxenutbildningen

Biblioteken inom vuxenutbildningen bör få en generell och permanent kraftig upprustning som pedagogisk resurs för både lärare och studenter.

Lärare inom vuxenutbildningen, kommunalt, inom SFI och folkhögskolorna efterfrågar kompetensutveckling inom områden som specialpedagogik, svenska som andraspråk och vuxenpedagogik. De behöver redskap att hantera en diversifierad grupp elever.

Eleverna behöver tillgång till relevant litteratur. Åtgärderna kan vara samarbete mellan olika utbildningsanordnare och bibliotek och bättre tillgång till litteratur i elektroniskt format, till exempel via ett nationellt digitalt skolbibliotek. Samtidigt behöver eleverna tillgång till målgruppsanpassad litteratur. Det handlar inte bara om att det finns böcker utan också medier som är tillgängliga för elever och deltagare med olika behov. Det kan gälla litteratur på olika språk, olika svårighetsgrad, ljudformat med mera. Vuxenstudier som behöver tillgång till talböcker och tillgängliga medier från MTM kan bara få detta genom ett bibliotek, och det understryker dessa gruppers behov av nära bibliotekstjänster.

  Regeringen, Studieförbunden, kommunala huvudmän, Komvux, Skolverket

UTKAST TILL NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Skriv in i lagen

Vi föreslår inte någon omgående revidering av bibliotekslagen, men långsiktigt bör också vuxenutbildningens bibliotek finnas med i lagen.

Regeringen

FOLKBIBLIOTEK

Folkbiblioteken är primärt inte en del av det formella lärandet, eller utbildningsbibliotek. Men de spelar ändå en stor roll i det informella lärandet och utgör också ofta ett stöd i det formella lärandet. De bör även vara en viktig samarbetspartner för lokala studieförbund.

Sett ur biblioteksanvändares perspektiv är det tämligen ointressant vem som är huvudman för de olika bibliotekstyperna. Oftast väljer användarna det bibliotek som är närmast till hands. De flesta biblioteksenheter är folkbibliotek. Det är därför inte konstigt att även de människor som befinner sig i en formell utbildning väljer att använda folkbibliotek som stöd i utbildningen. I vissa fall finns det inget högskolebibliotek på orten där man bor och för distansstuderande blir folkbiblioteket en självklar studieplats. Folkbiblioteken är kompletterande till utbildningsbiblioteken, men blir ibland utan att ha resurserna direkt kompensande för bristen på utbildningsbibliotek. Folkbiblioteken förväntas kunna tillhandahålla kurslitteratur och fjärrlån för högre studier.

Folkbibliotek återkommer i målområde: Infrastruktur, under rubriken: biblioteksstruktur.

Integrerade folk- och skolbibliotek

Det finns inget som hindrar att folkbibliotek integreras med skolbibliotek, eller att folkbibliotek avtalar att också fungera som en skolbiblioteksverksamhet för elever och lärare i en närliggande skola. Det är då av största vikt att de *olika* uppdragen för folkbibliotek respektive skolbibliotek kan upprätthållas. Skolbiblioteken faller under skollagen, ska vara en pedagogisk resurs i skolan och arbeta för att eleverna ska kunna nå sina mål. Den ena bibliotekstypens verksamhet kan inte underordnas den andra. De lokala huvudmännen bör därför skriva avtal där det framgår hur uppdragen ser ut och hur resurser fördelas. Rektors ansvar för skolbiblioteksverksamheten ska framgå.

Lokala huvudmän

Referenser UTBILDNING

Burman, Lars, Sju perspektiv på biblioteksutvecklingen vid universitetet och Högskolor, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017.

Eellend, Beate, I digitaliseringens tidevarv. Biblioteken och det öppna vetenskapssystemet, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017.

Eellend, Beate, Öppet brev angående omställningen till ett öppet tillgängligt publiceringssystem, 2018. <http://openaccess.blogg.kb.se/2018/02/07/oppet-brev-angaende-omstallningen-till-ett-oppet-tillgangligt-publiceringssystem/> (Hämtat: 20180324).

Fejes, Andreas, Är du fullärd lille vän? Biblioteken och det livslånga lärandet, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017.

Gärdén, Cecilia, Skolbibliotekets roll för elevers lärande: en forsknings- och kunskapsöversikt år 2010–2015. Kungliga biblioteket, dnr. 1.1.5-2017-307, 2017.

Inspel till arbetet med nationell biblioteksstrategi från skolbiblioteksgruppen. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

Kompetensutveckling för lärare och skolbibliotekarier. Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

Pålsson, Stefan, Skolbiblioteken. En lagerlokal eller pedagogisk resurs?, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017.

Skolverket. Redovisning av uppdrag att se över i vilken mån skolbibliotekets funktion och skolbibliotekariernas kompetens i dag används på bästa sätt för att stärka utbildningens kvalitet. Utbildningsdepartementet, dnr. 2017:1228, 2018.

MYNDIGHETEN
FÖR KULTURANALYS,
RIKSREVISIONEN,
KUR

ÅTGÄRD
LOKALA BIBLIOTEKEN,
AV-MEDIECENTRALER,
KUNGLIGA BIBLIOTEKET

UTVECKLA
ALLAS
LÄSFÖRSTÅELSE OCH
INSPIRERA
TILL
LÄSUPPLEVELSER

Läsning

MÅL *Utveckla allas läsförståelse och inspirera till läsoplevelser*

Att kunna läsa och förstå det man läser är en demokratisk fråga. Oavsett om läsningen sker på en datorskärm eller i en tryckt bok är läskunnighet och läsförståelse nödvändigt för att förstå och hantera omvärlden.

Läsning och de språkfärdigheter och insikter som följer av läsning skapar förutsättningar för ett aktivt deltagande i det demokratiska samhället.

Enligt bibliotekslagens ändamålsparagraf ska biblioteken främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt. Folkbiblioteken ska särskilt främja läsning och tillgång till litteratur. Det innebär en aktiv handling från bibliotekens sida, vilket gör att biblioteken måste utarbeta metoder att främja läsning. Det sker genom medvetna litteraturinköp, samverkan med författare, genom att biblioteken riktar uppmärksamheten mot litteratur av olika slag och aktivt inspirerar till läsning i vid bemärkelse.

Det vidgade textbegreppet är naturligt i bibliotekens verksamhet och till de medier man förvärvar och tillgängliggör. Det är mediernas innehåll, inte formaten, som är centralt. Det är inte *finare* att läsa en bok med ögonen än med öronen, eller att uppleva en berättelse genom en film än i en bok. Bibliotekens utbud bör finnas i olika format och uppvisa variationer. Bibliotekens arbete för ökad medie- och informationskompetens har en nära koppling till läsning.

Det är skolans och lärarnas uppdrag att eleverna lär sig läsa. Bibliotekens arbete med läsning riktar sig till både barn och vuxna och handlar i första hand om att motivera till läsning, skapa läslust och läsoplevelser samt förbättrad läsförståelse, liksom distribution av tillgängliga medier. Skolbiblioteken är även inom läsområdet en pedagogisk resurs och skolbibliotekarierna bör samarbeta aktivt med lärarna. ♦

Folkbiblioteken kompletterar utbildningssektorn inom läskunnighetsområdet, men kompenserar inte för eventuella brister.

FYRA LÄSHUMPAR OCH NIO MÖJLIGA ÅTGÄRDER

TEXTFÖRSTÅELSE OCH LÄSFÄRDIGHET

Bibliotek är generellt och av tradition bra på att arbeta kring frågor som rör läsning. För att kunna upprätthålla och utveckla detta goda arbete krävs att biblioteken äger rätt och aktuell kompetens. Litteraturens konstnärliga värde och möjligheten till upplevelse och inlevelse kan framhållas mer. Eftersom bibliotekens läsfrämjande arbete riktas mot många olika målgrupper måste kompetensen vara både djup och bred. Detta kan medföra svårigheter i mindre biblioteksenheter där man inte kan fördela specialistuppgifterna på ett flertal personer.

Flera undersökningar pekar på en negativ utveckling vad gäller läsförståelse, läsvanor och läsintresse. Det finns växande klyftor beroende på kön, ålder, bostadsort, språk och sociala förhållanden. Förutsättningarna för barn till icke-läsande föräldrar kan betraktas som en klassfråga. Biblioteken kan spela en stor roll för positiv förändring, men det läsfrämjande uppdraget har också blivit mer komplext.

Skilnaderna i människors läsvanor, läsförmåga och läsförståelse ställer stora krav på bibliotekariernas läsfrämjande metoder, men också på texter i olika medieformat som görs tillgängliga via biblioteken. På folkbiblioteken ska mediebestånden enligt bibliotekslagen uppvisa allsidighet och därmed erbjuda både kvalificerade och mer lättillgängliga texter. Det kan dock förekomma att människor känner sig likgiltiga och till

och med förminskade inför en stor och för dem okänd samling av litteratur. Det kan därför vara viktigt att biblioteksanvändarna enkelt kan få boktips och låna litteratur via olika digitala tjänster eller genom bibliotekens uppökande verksamhet.

Det läsfrämjande uppdraget är välkänt och upplevs som självklart för de flesta människor, både uppdragsgivare och andra intressenter. Det är dock inte alltid lika känt och självklart utanför biblioteken att bibliotek också arbetar med att öka kunskapen inom informationssökning, kritiskt förhållningssätt och källanalys. En stor och viktig fråga är därför hur biblioteken kan visa hur både de läsfrämjande metoderna och de pedagogiska metoderna inom MIK (medie- och informationskompetens)-området, ger användarna förutsättningar att fungera och bidra som demokratiska individer i samhället.

Biblioteken har en lång och gedigen erfarenhet av att mäta resultat i antal utlånade medier och antal besök. Antalet utlån från biblioteken säger dock endast en liten del om människors faktiska läsning och frågan om hur man redovisar läsning och läsningens effekt är fortfarande olöst.

Fortbildning

Regionbiblioteksverksamheterna har i samverkan utvecklat olika kompetensutvecklingsmodeller för bibliotekspersonal. Det är därför lämpligt att de regionala biblioteksverksamheterna fortsätter att driva kompetensutveckling inom området läsning. Kompetensutvecklingsinsatserna bör gälla utveckling av läsfrämjande metoder för både barn och vuxna. Det är angeläget att just de perspektiv på litteratur och

läsning som biblioteken står för accentueras i utbildningsutbudet. Perspektivet bör därför inte enbart vara textanalytiskt. Samarbete med de biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna bör ske, så att den vetenskapliga grunden säkras. Skönlitteraturens positiva effekt för människors hälsa, biblioterapi, bör finnas med. Samverkan bör vara mycket bred också med BVC, logopedin, hjärnforskningen och språkvetenskapen. I vår rapport *Profession, utbildning och forskning* nämns forskning om läsning, kulturpolitik och e-böcker som ett starkt forskningsområde inom biblioteks- och informationsvetenskapen i Sverige. Vi förordar en samlad nationell struktur för kontinuerlig kompetensutveckling inom biblioteksområdet. Kompetensutveckling inom området läsning bör vara återkommande inslag i denna struktur.

KB, regioner, Barnboksinstitutet

Utvärdering

Biblioteken är inte längre enbart utlåningsbibliotek. Det aktiva arbetet med olika läsfrämjande metoder leder till att det blir allt viktigare att *mäta* läsning och inte enbart utlån. Att läsa högt för och med små barn och barns egen läsning kan leda till positiv utveckling i barns livsvillkor. Det är därför viktigt att finna indikatorer som kan visa på effekt av läsning. Nationalbiblioteket bör i samverkan med forskare utveckla indikatorer på detta område.

KB

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

Läsfrämjande

Bibliotek arbetar sedan länge med olika läsfrämjande metoder. Exempel på dessa kan vara bokprat och boksamtal, läsecirklar, sagostunder och författarböcker, men också boktips i sociala medier. Bibliotekariernas kunskaper i att stimulera till läsning är centralt i folkbibliotekens uppdrag. Att driva läsfrämjande verksamhet är en viktig uppgift än ren utlåning.

De regionala biblioteksverksamheterna bör vara stödjande och pådrivande i läsfrämjande verksamheter som kan effektiviseras genom samordning, exempelvis litterära arrangemang med författarböcker. Nära samverkan med och deltagande från författarna är av stort värde, liksom med med studieförbundet.

De läsfrämjande verksamheterna bör vara del av den uppsökande verksamheten, i syfte att nå de som inte läser. De goda resultaten från det uppsökande arbetet med projektet Bokstart bör spridas. Digitala plattformar för läsning bör säkras nationellt så att de kan användas lokalt.

Det läsfrämjande arbetet ska stimulera till läsning och väcka intresse för den litteratur användaren inte självklart hittar själv. Detta förutsätter att biblioteken har ett intressant, brett och angeläget litteraturinnehåll. Enligt bibliotekslagen ska medieinnehållet präglas av allsidighet och kvalitet. Lagen preciserar inte ordet kvalitet, men vi menar att det är fruktbart i biblioteks-sammanhang att ansluta sig till Litteraturutredningens begrepp *kvalificerade texter*. För att på allvar kunna inspirera till läsning måste det finnas texter i olika format som gör att de som behöver lätt-lästa texter och tal- och ljudböcker

finner dessa på eller via biblioteken. En samverkan med AV-mediecentraler eller motsvarande kan här vara av värde.

Det är de lokala bibliotekens ansvar att se till att det biblioteket innehåller en allsidig mediasamling. För att mediasamlingen ska upplevas som adekvat och angelägen bör användarna vara delaktiga i denna process.

 Regioner, Lokala bibliotek, Författarna

MIK

Till medie- och informationskunnighet bör läggas vetenskaplig kunnighet, vilket innebär att människors kunskap och förståelse för vetenskapliga begrepp och processer är viktigt för likvärdig delaktighet i samhällsutvecklingen. Vetenskaplig kunnighet anses vara en förutsättning för att alla ska kunna fatta faktabaserade beslut och vara kunskapsorienterade medborgare. Att ha vetenskaplig kunnighet innebär både att alla invånare i ett samhälle har förmåga till kritiskt tänkande och att de har möjlighet att ta tillvara den vetenskapliga kunskap som finns.

Hela biblioteksväsendet har ett gemensamt uppdrag och ansvar att bidra till medie- och informationskunnighet i befolkningen.

  Biblioteksväsendet, Regionerna, B&I-utbildningarna

BARN OCH LÄSNING

Enligt bibliotekslagen ska folkbiblioteken ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar för att främja språkutveckling och stimulera till läsning genom att erbjuda litteratur och verksamhet utifrån vars och ens behov och förutsättningar.

Vid bibliotekslagens revision 2013 förtydligades folkbibliotekens läsfrämjande uppdrag. Även om det primära ansvaret för läsinlärning ligger på det allmänna skolväsendet, hänger läsför-mågan mycket nära samman med lusten att läsa och den faktiska läsvanan, där biblioteken spelar en central roll.

Vid landets folkbibliotek har barn och ungdomar av tradition alltid haft och har fortfarande en central plats, oftast med egna avdelningar bemannade av särskilda barn- och ungdomsbibliotekarier, och ett varierat utbud av läsfrämjande verksamheter som oftast inriktas mot läsförståelse, läsupplevelse och barnlitteraturens konstnärliga värde.

Barnen är flitiga läsare och besökare, och statistiskt sett toppar barn- och ungdomslitteraturen bibliotekens utlåning.

Men barns tillgång till bibliotek, litteratur och kultur hör samman med föräldrarnas utbildning och deras resurser. Bibliotekslagens prioritering av barn och ungdomar får inte alltid genomslag i de kommunala prioriteringarna och

bibliotekens digitalisering omfattar bara i begränsad utsträckning barnen.

Bibliotekens roll för barn med språkliga svårigheter och läsproblem borde uppmärksammas mer, liksom bibliotekens roll för barn med funktionsnedsättning. Det är problematiskt att alltför få barn och unga med läsnedsättningar använder de tillgängliga medier som erbjuds genom MTM och biblioteken.

Barnens delaktighet i biblioteksverksamhetens utformning skulle kunna utvecklas. Biblioteket som demokratiskt rum för barn förutsätter en klargörande diskussion om vad som menas med begreppet delaktighet. Införlivandet av FN:s barnkonvention i svensk lag behöver genomsyra och konkretiseras i bibliotekens arbete. KB kan stärka sitt arbete för barn och barnlitteratur.

Lyft barnens perspektiv

Barnperspektiv innebär att vuxenvärlden strävar efter att ta tillvara barns intressen, medan *barns perspektiv* svarar mot individuella barns synsätt, önskingar och behov. Ett givet mål är att lyssna och höra vad barn säger och uttrycker. Barn är lika litet som vuxna en homogen grupp, men biblioteket ska vara en välkomnande, trygg och inspirerande plats där alla barn bemöts med respekt och där deras frågor och förslag beaktas. Kunskapsspridning från projekt som drivs tillsammans med barn kan bidra till reflexion och djupgående förändring.

Barnens perspektiv måste tydliggöras i de kommunala och regionala biblioteksplanerna. Barn och ungdomar är den största gruppen användare av biblioteken och detta borde få utslag i budgetprioriteringar, och kostnaderna för barn- och ungdomsverksam-

heten bör i de årliga redovisningarna ställas i relation till kostnaderna för vuxenverksamheten. Den nationella statistiken kring barns biblioteksanvändning bör utvecklas.

Biblioteksutveckling utifrån dessa perspektiv kräver fördelning av resurser i vid mening, såsom lokalers utformning, medieanslag, bemanning och barnbibliotekets förankring i biblioteksstrukturen samt på den politiska nivån. Ett gränssnitt anpassat för barn bör utvecklas i en nationell biblioteks-katalog. Att på allvar arbeta utifrån barns perspektiv och barnperspektiv innefattar all personal, deras förhållningssätt och bemötande. Biblioteksutveckling för barn kan stödjas av ett generellt statligt bidrag.

I en struktur för kontinuerlig kompetensutveckling bör barnbiblioteksverksamhet ha en tydlig plats. Se målområde Infrastruktur.

 Bibliotekshuvudmännen, utbildningarna i B&I, KB

Permanent finansiering och drift av digitala lästjänster för barn

En väsentlig digital biblioteksresurs för barn är Barnens bibliotek, som drivs av Kultur i Väst (Regionbibliotek Västra Götaland). Den har ett brett innehåll inriktat på lästips och lästeman, författarintervjuer, tävlingar, skrivuppgifter och mycket annat. Den har ingen fast finansiering utan får bidrag ett år i taget. Polarbibblo vid Regionbibliotek Norrbotten vänder sig främst till barn i den egna regionen. En viktig resurs är också Biblix, en app med e-böcker för barn, utvecklad av stadsbiblioteken i Stockholm, Malmö och Katrineholm och tillgänglig för barn med lånekort på dessa

bibliotek. Det finns stort intresse från övriga Sverige att få tillgång till Biblix.

Flera digitala bibliotekstjänster och plattformar för barn har med olika nationella projektstöd alltså utvecklats lokalt de senaste åren. Dessa tjänster är nationella till sin karaktär och framgångsrika lokalt. De behöver nu utvecklas tillsammans som en samlad nationell tjänst. Det är helt orimligt att detta utbud inte kan göras tillgängligt för landets alla barn på lika villkor.

KB bör få i uppdrag att snarast utvärdera och utveckla gemensamma digitala tjänster för barn med nationell finansiering och drift. Tjänsterna kan med fördel driftas av de bibliotek som utvecklat dem.

 Regering, KB, samverkande folkbibliotek

Läsdelegationen

Läsdelegationens förslag kan komma att ha betydelse i en biblioteksstrategi, men förslagen är ännu inte lämnade till regeringen.

VIDGAT TEXTBEGREPP

Det *vidgade textbegreppet* är ett uttryck som, förutom det skrivna och talade ordet, också innefattar bild, film och ljud. Begreppet började användas i svenskämnet kursplaner inom skolområdet. Det skrevs för första gången ut i klartext 1994 med argumentet att skolan bör gå hand i hand med det omgivande och föränderliga samhället där generell mediekompetens blir allt viktigare. Det räcker inte att enbart behärska skriftspråket.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

Biblioteken har sedan länge förmedlat andra konst- och kulturuttryck än de som finns i tryckt text. Till exempel har det varit självklart att tillgängliggöra musik och film. Även datorspel finns i bibliotekens utbud. Att tillhandahålla AV-medier i forskningssyfte är också en biblioteksuppgift. Ofta utgår man dock i bibliotekens omvärld från det tryckta ordet när man talar om bibliotekens uppgift, vilket kan skapa onödiga missförstånd om bibliotekens uppdrag som tillgängliggörare av medier utifrån människors olika behov. Skolbiblioteken skulle i högre grad än idag kunna samverka med kommunernas AV-mediacentraler.

Förbättrad tillgång till AV-medier

De kommunala AV-mediacentralerna kan ha stor betydelse i samverkan med skol- och folkbibliotek. Se avsnitt om tillgänglighet.

 Lokala biblioteken, AV-mediacentraler, KB

STÖDFORMER

Det är primärt den läsfrämjande verksamheten som bedrivs på biblioteken som bidrar till ökad läsning. En förutsättning för det läsfrämjande arbetet är att det finns tillgång till medier av olika slag och innehåll. Bibliotekariernas specifika kompetens i att göra urval av vilka medier som bör köpas in skapar grunden för ett medieinnehåll som möter behov och skapar intresse. Ett biblioteks varierade och anpassade mediesamlingar byggs inte utifrån gävor. En specialsamling byggs upp utifrån

ett ämne. Andra mediesamlingar byggs utifrån begreppet allsidighet.

De litteraturtitlar som årligen beviljas utgivningsstöd distribueras till samtliga kommunbibliotek i Sverige. En del av dessa titlar är av den karaktären att det inte finns ett självklart behov eller efterfrågan av dem på varje enskilt bibliotek. Att alla bibliotek i Sverige har samtliga utgivna böcker med utgivningsstöd i hyllorna, ökar inte automatiskt läsningen av dessa böcker. När 700 böcker distribueras till samtliga kommunbibliotek utnyttjas inte sambibliotekets fördelar och hantering och lagring av dessa böcker kostar mer och mer för varje år om inte gallring sker.

Författarförbundet har ifrågasatt och kritiserat hur distributionsstödet fungerar i praktiken. Vissa folkbibliotek arbetar aktivt med böckerna, medan andra kommuner slänger eller skänker bort det som ibland kallas Kulturrådsböcker.

Utvärdering av stödformerna

Medlen för distributionsstöd kan möjligen användas mer effektivt och ändamålsenligt. Vi rekommenderar en översyn med reformförslag, antingen av Kulturrådet, Riksrevisionen, Myndigheten för kulturanalys eller annan oberoende granskning.

 Myndigheten för kulturanalys, Riksrevisionen, KUR

Referenser LÄSNING

Barn- och ungdomsperspektivet i den kommande nationella biblioteksstrategin. Synpunkter från Nätverket barn och unga, LIM med flera regionala biblioteksverksamheter. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

Behöver biblioteken barnen eller är det barnen som behöver bibliotek? Helena Danielsson och Agneta Sommansson. Kungliga biblioteket, dnr. 1.1.5-2017-952, 2018.

Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg. SOM-institutets rapport, Göteborgs universitet, 2017.

Litteratur och läsfrämjande i den nationella biblioteksstrategin. Synpunkter från Kultur i Väst. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

Läsandet kultur – slutbetänkande av Litteraturutredningen. SOU 2012:65.

Läsfrämjande i den nationella biblioteksstrategin. Synpunkter till nationell biblioteksstrategi från Kulturrådet. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

Med läsning som mål. Om metoder och forskning på det läsfrämjande området. Kulturrådets skriftserie, 2015:3.

Profession, Utbildning, Forskning. Biblioteks- och Informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession. Kungliga biblioteket, dnr. 1.1.5-2017-257, 2018.

Professionellt samtal kring barn och bibliotek inom ramen för arbetet med den nationella biblioteksstrategin. Kungliga biblioteket, dnr. 1.1.5-2017-952, 2018.

Sveriges Författarförbunds synpunkter och resonemang vad avser nationell biblioteksstrategi och rapporten Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-118, 2018.

Synpunkter över litteratur- och läsfrämjande i den nationella biblioteksstrategin. Skrivelse från Region Halland. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

DIGITALISERING

UNDERLÄTTA FÖR DEN SOM SÖKER LITTERATUR OCH INFORMATION PÅ NÄTET ATT SNABBT OCH ENKELT HITTA OCH FÅ TAG PÅ BIBLIOTEKETS SAMLADE RESURSER INKLUSIVE ETT DIGITALISERAT KULTURARV

BYGG NATIONELLA DIGITALA BIBLIOTEKSTJÄNSTER

MÖJLIG ÅTGÄRD

DIGITALISERA KULTURARVET

MÅ

PERMANENTA STÖDET TILL LITTERATURBANKEN

MÖJLIG ÅTGÄRD

SAMORDNING OCH FÖRHANDLING

MÅ

SYNLIGA E-RESURSER

MÅ

DEN NORSKA MODELLEN

MÅ

ÖPPNA UPP ARKIVEN

MÅ

SAMVERKAN BIBLIOTEK - WIKIPEDIA

MÖJLIG ÅTGÄRD

LIBRIS

MÅ

LÄNKAD DATA

MÅ

Digitalisering

MÅL Underlätta för den som söker litteratur och information på nätet att snabbt och enkelt hitta och få tag på bibliotekens samlade resurser inklusive ett digitaliserat kulturarv.

I begreppet digitalisering ligger nyckeln till förändring och utveckling av bibliotekens uppgift och roll i samhället. Den som vill ta reda på något idag googlar, i betydelsen använder någon av nätets kommersiella sökmotorer. Google är störst, men det finns ju fler sökmotorer.

Lärare, elever, forskare, journalister, bibliotekarier, alla som söker information idag börjar på nätet. Den som förut gick till biblioteket, slog i ett uppslagsverk eller ringde sin lokala tidning fingrar numera på sin mobil. Nu är det som det är, och detta är vad vi måste förhålla oss till, på gott och ont. Det är de stora söktjänsterna som styr, med allt vad det innebär av integritetsintrång, kommersialism, politisk styrning, manipulation, filterbubblor och hemliga algoritmer. Bibliotekens kunskapsresurser hamnar i skuggan.

Ska biblioteken behålla och öka sin relevans hos användarna är det här den kanske mest centrala frågan. Hur göra bibliotekens resurser tillgängliga för användarna utifrån det sätt de söker kunskap idag? Söka enkelt, hitta snabbt och få tag på själva dokumentet digitalt eller analogt.

Vi har i vår lägesrapport lanserat begreppet – bibbla istället för googla! Det är dock lättare sagt än gjort. Biblioteken

ska självklart fortsätta att utveckla söktjänster för att tillgängliggöra sina samlingar, men dessa måste också bli lättare nåbara och synliga i de stora söktjänsterna. En klok strategi måste bygga på vad som redan finns och hur användarna redan gör.

Biblioteken kan bli den centrala samhällsinstans som leder denna del av förflyttningen till ett nytt slags kunskaps-samhälle. Den som medverkar till att mänsklighetens samlade kunskaps- och kulturarv digitaliseras, tillgängliggörs och bevaras. Detta är en resa som knappt är påbörjad. ♦

FEM DIGITALA HUMPAR OCH TIO MÖJLIGA ÅTGÄRDER

NATIONELLT DIGITALT BIBLIOTEK

Sverige saknar en nationell digital bibliotekstjänst.

Lokala bibliotek har inte resurser och oftast inte kompetens för att utveckla och drifta digitala system, plattformar och digitalisering av innehåll. Det är ineffektivt och inte meningsfullt att upprepa detta arbete inom en mängd olika bibliotek. Man behöver inte uppfinna

hjulet 290 gånger. Dagens huvudmannaskap och organisation försvårar bibliotekens möjlighet att skapa en gemensam digital bibliotekstjänst. För användaren är det obegripligt att man inte via en sökning kan finna digitalt eller analogt material och källhänvisningar till den frågeställning man vill ha belyst. Användarens upplevelse av bibliotekstjänsterna ska minst kunna möta det mediemarknaden idag kan erbjuda.

I många andra länder, även i Norden har man kommit längre. I Norge är så gott som alla böcker och tidningar på norska digitalt tillgängliga genom den nationella digitala bibliotekstjänsten. Det är dock stora organisatoriska, ekonomiska och upphovsrättsliga frågor som måste lösas för att målet ska nås.

Bygg nationella digitala bibliotekstjänster

Många av de nationella digitala bibliotekstjänster som byggts eller byggs runt om i världen är otillräckliga. I många fall är det mest en katalog på nätet, där man alltså inte kommer åt själva dokumentet utan bara uppgifter om verket och var det finns att låna. I andra fall är styrningen oklar och finansieringen osäker.

Vi har gjort bedömningen att här behövs en fördjupad förstudie för att ett nytt svenskt digitalt bibliotek ska kunna byggas rätt från början, i samverkan mellan de olika biblioteksslagen och med deltagande och medinflytande från hela biblioteksväsendet. Inom ramen för det fortsatta arbetet med att formulera en nationell biblioteksstrategi har KB därför inlett en sådan förstudie som ska vara klar till årsskiftet 2018/19.

HISTORISKA SAMLINGAR

KB har samlat allt som tryckts i Sverige sedan 1600-talet. Bara en bråkdel av detta finns digitaliserat. Forskarvärlden och allmänheten har därmed i praktiken begränsad tillgång till detta stora kulturarv.

Det finns ingen tillräcklig finansiering av en systematisk och omfattande digitalisering av de historiska samlingarna. Detta gäller allt tryckt material: böcker, tidningar, reklamtryck osv. En del privata donationer och extern finansiering har möjliggjort digitalisering av dagstidningar, men detta utgör ingen stabil och långsiktig lösning.

Det pågår projekt som kan få stor betydelse. Våren 2018 öppnade utlysningen av *Projektbidrag för digitalisering och tillgängliggörande av kulturarvs-samlingar*. Forskare inom alla ämnesområden är välkomna att söka. Syftet med satsningen är att främja datadriven forskning med inriktning på tillgängliggörande av kulturarvssamlingar, d.v.s. samlingar av materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan. Satsningen är bred och riktar sig till forskare verksamma inom alla human- och samhällsvetenskapliga ämnen, men även inom andra vetenskapliga områden. Satsningen på digitalisering och tillgängliggörande av kulturarvet grundar sig på ett regeringsuppdrag och programmet är ett samarbete mellan Vetenskapsrådet, Riksbankens jubileumsfond och Kungliga Vitterhetsakademien och kommer att koordineras av en gemensam samordnare.

Det saknas dock en övergripande nationell samordning av den digitalisering som pågår på olika håll vilket riskerar att leda till dubbelarbete och oklar-

heter. Det sker därmed inte heller någon gemensam prioritering av vad som ska digitaliseras och i vilken ordning. Ska man börja med att digitalisera det som är på väg att förstöras, eller ska man inleda med svensk efterkrigslitteratur? Vilka tidningar ska man början med? DN, SvD, Aftonbladet och Expressen är digitaliserade i sin helhet. Men vad ska komma härnäst?

Vikten av att digitalisera litteraturen så att forskningen kan omvärdera vår historieskrivning är internationellt erkänd.

Ett föredöme kan vara det norska Nasjonalbibliotekets Bokhylla.no, där alla böcker på norska utgivna före år 2000, över en halv miljon utgåvor, finns tillgängliga för alla.

På sikt kommer alla länder att ha digitaliserat sin skönlitteratur, övriga böcker och tidningar. Det kommer att ge ett helt nytt källmaterial för snart sagt alla humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner. Det enda vi kan förlora något på är att vara för långsamma i den processen, för i omvärlden går utvecklingen blixtsnabbt.

Litteraturbanken har i samverkan med andra låtit digitalisera en del av den svenska litteraturen från tiden kring förra sekelskiftet och arbetar för fri tillgänglighet. Man konkurrerar inte med förlagen, utan är inriktad på den äldre litteraturen, främst den där författarrättigheterna är utlöpta.

Litteraturbankens uppbyggnadsfas är avslutad, vilket innebär att arbetet med digitalisering skulle kunna ökas.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

Samtidigt måste Litteraturbanken också fortsättningsvis upprätthålla den del av verksamheten som stödjer allmänhetens, skolans och bibliotekens möjligheter att ta del av det svenska litterära kulturarvet. De digitala samlingarna behöver kontextualiseras och synliggöras.

Två akademier har beviljat stöd till och med 2019. Vitterhetsakademien har klargjort att dess verksamhetsformer inte tillåter ytterligare stöd, Svenska Akademien har hela tiden stöttat verksamheten under förutsättningen att den i längden bör finansieras med offentliga medel. Utan ny statlig finansiering av verksamheten är risken stor att den måste upphöra. Litteraturbanken har redan tvingats vidta förberedelser för detta, och det föreligger ett reellt hot mot Litteraturbankens verksamhet.

Digitalisera kulturarvet

Hela det litterära och informationsmässiga kulturarvet behöver digitaliseras på lång sikt. Det betyder alla böcker som kommit ut på svenska, tidningar, tidskrifter, vardagstryck – allt.

Särskilt intressant är 1900-tals-litteratur som fortfarande är upphovsrättsskyddad, out of print, icke digitaliserad och därmed otillgänglig idag.

Den humanistiska forskningen har behov av digitaliserad litteratur inte bara från Sverige utan även utländskt material från 18- och 1900-talen, något

ett nationabibliotek kunde samordna med de större forskningsbiblioteken. Digitaliseringen måste vara forskningsdriven, och det finns stora behov av att tillgängliggöra äldre katalogposter i Libris.

Även andra delar av kulturarvet – bilder, brev, dokumentation, filmer med mera som är av allmänt intresse bör bevaras och tillgängliggöras digitalt.

Detta kräver klargjort ansvar, samordning och finansiering. Upphovsrättsliga frågor behöver lösas liksom prioriteringar, delegering, beslutsordning, framtidssäkring, formatval, metadata, söksystem osv. Detta är en mycket stor uppgift, där biblioteken kan vara drivande och samordnande, men den förutsätter samverkan mellan KB, Riksarkivet och alla ABM- myndigheter (arkiv, bibliotek och museer). Det behövs omfattande tekniska digitaliseringsinsatser som kan utföras av många och på flera platser, men det kräver standardisering och samordning. I detta ligger också ett ansvar för förvaltning och migrering av digitala samlingar.

Frågan kräver fortsatt beredning, först inom ramen för KB:s förstudie kring nationella digitala bibliotekstjänster.

  Regeringen, KB, ABM, Vetenskapsrådet, Riksbankens jubileumsfond, Riksarkivet och Kungliga Vitterhetsakademien

Permanent stödet till Litteraturbanken

Litteraturbankens vision sammanfaller med behov som blir alltmer uppenbara för hela biblioteksväsendet. Allmänheten, lärare, skolelever, universitetsstudenter och forskare ska kunna komma

åt svårtillgängliga böcker och ta del av vår gemensamma litteraturskatt. Litteraturbanken ser som sitt främsta uppdrag att tillgängliggöra den äldre litteraturen, som ofta saknas i handeln och är svår att finna. Primärt fokus ligger alltså på litteraturen och kulturen fram till det tidiga 1900-talet.

Alla böcker kan inte förädlas till nerladdningsbara e-böcker, men de kan göras läsbara på webben och sökbara på sätt som är revolutionerande dels genom deras mängd, dels genom de teknologiska framsteg som har gjorts på det digitala området. För att svensk forskning ska kunna hävda sig internationellt behöver all svensk skönlitteratur digitaliseras, i andra hand alla litterära översättningar från och till svenska. Många länder har vid det här laget digitaliserat vidsträckt mängder litteratur och de har kommit långt i att bygga metoder för att utnyttja dem. Norge har redan avslutat digitaliseringen av de flesta böcker som någonsin tryckts i Norge och på norska. I Sverige är situationen sämre i brist på offentliga medel för sådan digitalisering.

Skönlitteraturen är en unik källa till vår historia, inte bara för litteratur- och språkforskare, utan också för historiker, sociologer, antropologer, idéhistoriker, ja, en lång rad av de humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningsinriktningarna.

Eller, rättare: den kan bli det, om den digitaliseras och görs tillgänglig för forskning.

Digitaliseringen är också en fråga om demokrati: alla ska ha möjlighet att närma sig vittnesbörden om vår historia, söka fram det som har skrivits om deras hembygd eller stad, i vissa fall släktingar, och kunna kringgå den litterära kanon för att se vad som har glömts bort eller förtigits i vår historia.

Den långsiktiga finansieringen av Litteraturbanken behöver säkras genom nya permanenta statliga anslag. Digitaliseringsarbetet kräver delaktighet och medansvar från hela forskarsamhället, men behöver koordineras och standardiseras.

  Regeringen, Litteraturbanken, KB, Högskolorna

E-BÖCKER

Skillnaderna mellan bibliotekstypernas förutsättningar inom det digitala medieområdet är mycket stora. Högskolornas bibliotek har kommit långt vad gäller både användning av och tillgång till e-resurser. Dessa biblioteks problematik kring digitaliseringsfrågan med möjliga lösningar belyses därför i egen ordning under andra områden.

Folkbiblioteken däremot upplever problematik kring de e-böcker som man förmedlar eller önskar förmedla. E-böcker och annat digitalt material används inte alls i samma omfattning via folkbiblioteken som på högskolorna. 5 procent av bokutlåningen på folkbibliotek utgörs idag av e-böcker.

Folkbiblioteken är starkt beroende av en enda e-boksleverantör som tillhandahåller innehållet, marknadsplatsen och

infrastrukturen. Här finns en monopol-situation som motverkar bibliotekens möjlighet att upphandla e-bokstjänster och bredda utbudet. Dagens situation skapar en svårartad låsning. Samordning av upphandling av e-böcker saknas för folkbiblioteken och skolbiblioteken.

Biblioteken har svårt att beräkna kostnaden för e-boksanvändningen. Den prissättningsmodell som gäller bygger på att ersättningen från bibliotek till förlag och e-boksleverantör baseras på faktiskt användning. Användningen av olika titlar är i princip omöjlig att förutse för biblioteken. Däremot kan biblioteken själva välja bort och till titlar i e-bokserbudandet, t ex utifrån pris. I praktiken kan förlagen med sin prissättning förhindra tillgång till en e-bok genom biblioteken.

De cirka tusen bästsäljande böckerna finns inte tillgängliga som e-böcker på de flesta bibliotek. Motsvarande situation för pappersböcker skulle aldrig accepteras.

När kommersiella tjänster för förmedling av e-böcker tas i anspråk av biblioteken hotas användarens integritet. Biblioteken har ingen kontroll över de användardata som leverantörer av tjänster har tillgång till och som kan användas för riktad marknadsföring. Den stränga sekretess som gäller för biblioteken att inte uppge vilken litteratur som lånas av enskilda personer blir verkninglös.

Biblioteken kan vid sidan om det kommersiella utbudet av e-böcker välja

att tillgängliggöra fria e-böcker t ex från Litteraturbanken via den lokala bibliotekskatalogen. Detta kräver dock en viss arbetsinsats som måste utföras i alla enskilda biblioteks katalogsystem. Utbudet är också ännu relativt litet och innehållsmässigt motsvarar det inte alla läsares behov av t ex nyutkommen litteratur.

Samordning och förhandling

Nationalbiblioteket bör ansvara för, samordna och genomföra förhandlingar med e-resursleverantörer för folkbibliotekens räkning. Förhandlingen bör innefatta frågan om integritet och användardata. Nationalbiblioteket bör ha juridisk kompetens som stödjer denna uppgift.

Synliga e-resurser

Nationalbiblioteket bör utreda hur e-resurser kan tillgängliggöras som katalogposter och länkad data, samt att bibliotekens e-resurser blir synliga via ofta använda sökmotorer.

Den norska modellen

Invånare i Norge har idag digital tillgång till den norska litteraturen via nationalbiblioteket och *Bokhylla.no*. finansierat genom nationalbibliotekets budget. Den norska modellen kan utgöra en inspirationskälla också i Sverige.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

DIGITAL INLÄSNING

I dag finns ett medielandskap som ser väsentligt annorlunda ut än när upphovsrättslagen tillkom 1960 (lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk 1960:729). Nästan all information som skapas i dag är digitalt född, såväl böcker som tidskrifter, tidningar och vardagstryck. Där det tidigare fanns en lagstiftning och en etablerad praxis som möjliggjorde spridning i form av till exempel fjärrlån och reproduktion i form av mikrofilm, är dessa i dag ytterst begränsade. Samtidigt är det fler användare (och användargrupper) som förväntar sig bättre tillgång till alltmer material som traditionellt hanteras av biblioteken. Tekniken finns – men juridiken eller avtalen släpar efter.

Några exempel:

Det har tidigare funnits ett undantag som gett pliktbiblioteken fri tillgång till landets alla dagstidningar på mikrofilm. Det har också funnits möjlighet att låna dessa mikrofilmer mellan bibliotek. Med teknikbytet blir plötsligt inget av detta möjligt. Bara genom att återdigitalisera redan digitalt material, eller genom att teckna speciella avtalslicenser kan mindre delar av detta material nu bli tillgängligt på ett fåtal terminaler vid några av forskningsbiblioteken.

Möjligen kan utökade avtal göra det möjligt att tillgängliggöra digitaliserade dagstidningar också på folkbiblioteken. Detta kräver förhandlingsstyrka och organisation på bibliotekssidan, liksom ny nationell finansiering. Idag kan man tala om digital inläsning, inte bara av tidningar och tidskrifter, utan också av radio- och tv-program som enbart

är tillgängliga för forskningsändamål i KB:s lokaler i Stockholm.

Dagens möjligheter till vidare spridning består av fysiska fjärrlån mellan bibliotek, vilket är en omständig hantering. Fjärrlånen utgör ett nationellt system där olika bibliotekstyper ingår. Motsvarande möjligheter saknas helt vad gäller bibliotekens e-material. I takt med att e-materialet ökar på biblioteken minskar bibliotekens möjligheter att fjärrlåna den typen av material.

Internationella fjärrlån av e-böcker är förknippat med mycket stora svårigheter och inläsning.

En annan inläsningseffekt gäller olika lokala intressenter, det kan vara litterära sällskap eller hembygdsföreningar och bibliotek som har digitaliserat olika samlingar. Men dessa är inte kopplade till gemensamma system eller standardiserade metadata, och blir därför till isolerade digitala öar.

Öppna upp arkiven

Bibliotekens resurser och arkiv bör komma till användning. Digitaliserade samlingar bör därför i största möjliga utsträckning vara fritt tillgängliga för användarna genom biblioteken.

En del inläsningsproblem skulle kunna lösas med utökade undantag i upphovsrättslagstiftning och pliktlag. Detta gäller t ex svenska radio- och tv-program. I de allra flesta fall är troligtvis förhandlingar och avtalslösningar den smidigaste vägen att gå. Då krävs en stark och central förhandlingsorganisation med ny finansiering på bibliotekssidan.

En stark central kraft för att bygga nationella digitala bibliotekstjänster skulle också ha i uppdrag att bygga broar mellan alla de digitala öarna.

Det finns idag rationella och fungerande lösningar för att distribuera även äldre (icke-upphovsrättsskyddat) tryckt material. Inom den europeiska tjänsten ebooks on demand (EOD), där flera större svenska bibliotek är med, ersätts fysiska leveranser med digitala kopior. En liknande lösning för en nationell depå, som även innefattar modernare tryck, skulle möjliggöra en stor rationalisering på nationell nivå. Även här krävs det en uppdatering av upphovsrättslagen.

Nya sätt att använda sig av information ställer också helt andra tekniska krav, t. ex. data-mining, där stora datamängder bearbetas. Det är därför viktigt att en modern lagstiftning inte är fastlåst till specifika medietyper.

Regeringen, KB, bibliotekshuvudmännen

SÖK OCH FINN

Ett rimligt krav är att de som använder bibliotekens tjänster ska kunna söka och hitta material lika lätt som den som använder nätets sökmotorer. Så fungerar det inte idag. Den som söker med hjälp av biblioteken måste använda sig av många olika, ickekompatibla databaser.

Ofta får den som söker inte tag på annat än en katalogpost, alltså uppgifter

UTKAST TILL NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

om var en viss bok eller visst dokument finns, som då kan beställas eller fjärrläsas. Den snabbhet och omedelbara tillgång som digital tillgång rent tekniskt skulle kunna innebära kommer inte fullt ut biblioteksanvändarna till del.

Användarna hittar via de kommersiella sökmotorerna sällan vad som finns inom biblioteken.

Samverkan bibliotek – Wikipedia

Andra eller tredje sökträff på Google brukar bli Wikipedia. Här fanns 2016 1,2 miljarder fritt licensierade verk samt strukturerade data och i stigande grad länkar till informationsresurser och dokument.

Vi behöver inte uppfinna hjulet på nytt, och biblioteksväsendet resurser kan göras mer synliga på Wikipedia.

Det finns redan en rörelse bland bibliotek och högskolor i Sverige och världen för att tillgängliggöra bibliotekens material bättre genom Wikipedia. #1Lib1Ref (One librarian one reference) är en årlig internationell kampanj i januari månad riktad mot bibliotekariers informationskompetens. Den bygger på det man kan kalla mikrobidrag, att varje bibliotekarie uppmanas bidra till Wikipedia med en källhänvisning där sådan saknas eller är felaktig. Insatsen bidrar till att stärka kvaliteten i Wikipedias innehåll och kopplar samtidigt samman bibliotekets samlingar till den kontext där allmänheten finns. Det arbetet skulle kunna uppmärksammas mer, stödjas och utvecklas.

Än mer effektivt skulle detta kunna bli med automatiskt överförda och uppdaterade biblioteksposter på Wikipedia, med direkta referenser till de bibliotek i närheten som har resurserna, och med möjlighet att beställa via Wikipedia eller allra helst genom att omedelbart kunna ladda hem det eftersökta materialet.

En nationalbiblioteksuppdrag skulle kunna vara att systematiskt utveckla en teknisk och kampanjmässig samverkan med Wikipedia för att öka tillgängligheten till bibliotekens resurser.

KB, Wikipedia

Länkad data

Användaren har behov av en nationell och gemensam katalogtjänst där man snabbt och enkelt via en sökmotor kan få tag på till exempel en bok eller film och inte enbart en katalogpost. Via en gemensam katalog ska man direkt kunna finna information och digitaliserad media via länkad data. Utvecklingen av en sådan tjänst kan ses som en utveckling och förbättring av Libris-tanken, vilket kan skapa förtroende för bibliotekens förmåga att agera som en modern medieförsörjare. Biblioteken bör själva äga sina metadata och katalogposter via öppen data.

KB

Libris

KB har i flera år, med förseningar, arbetat med att utveckla en helt ny version av katalogsystemet Libris, byggt på ett modernt fundament baserat på länkade data. Att använda ett dataformat som beskriver bibliografisk data innebär ett paradigmskifte för användarna då det ger goda förutsättningar för Google och andra sökmotorer att förstå och tolka den nationella databasen så att bibliotekens samlade resurser blir synliga i sökmotorerna.

Detta gäller även Litteraturbanken och liknande litteraturtjänster.

KB

Referenser DIGITALISERING

Det digitala folkbiblioteket behöver nationell samordning. Rapport från folkbiblioteksgruppen inom AGDIS. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

Klein, Jesper, Folkbiblioteken vs den digitala bokmarknaden, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017, s. 171–220.

Konstenius, Göran, Plikten under lupp! En studie av pliktlagstiftningens roll, utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling. Kungliga biblioteket, dnr. 1.1.5-2017-112, 2017.

Nationell biblioteksstrategis genomlysning av pliktlagstiftningen och den norska modellen. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

16 punkter för ett nodbaserat svenskt digitalt bibliotek. Rapport från forskningsbiblioteksgruppen inom AGDIS. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

INFRASTRUKTUR

PROJEKT-
TRÄSKET

MÖJLIG ÅTGÄRD
NY
PROJEKT-
MODELL

REGERINGEN
KUNGLIGA BIBL.
KULTURRÅDET

EFTERSTRÄVA ETT
EFFEKTIVT OCH
SAMVERKANDE BIBLIOTEKS-
VÄSENDE MED TYDLIG ANSVARS-
FÖRDELNING OCH
KRAFTFULLA NATIONELLA
OCH REGIONALA
FUNKTIONER

BIBLIOTEKS-
STRUKTUR

BIBLIOTEKS-
OCH
INFORMATIONSS-
VETENSKAP

MEDIE-
FÖRSÖRJNING

PLIKTEN

MODERNISERA
PLIKTLAGEN

NÖDVÄNDIG
ÅTGÄRD

REGERINGEN,
KUNGLIGA BIBLIOTEKET

EFFEKTIVISERAD
FJÄRRÅNE-
VERKSAMHET
OCH DEPÅ-
BIBLIOTEK

REGERINGEN,
KUNGLIGA BIBLIOTEKET

BIBLIOTEKS-
FORSKNING

MÅ

REGERINGEN,
HÖGSKOLORNA,
FORSKNINGS-
FINANSIÄRERNA

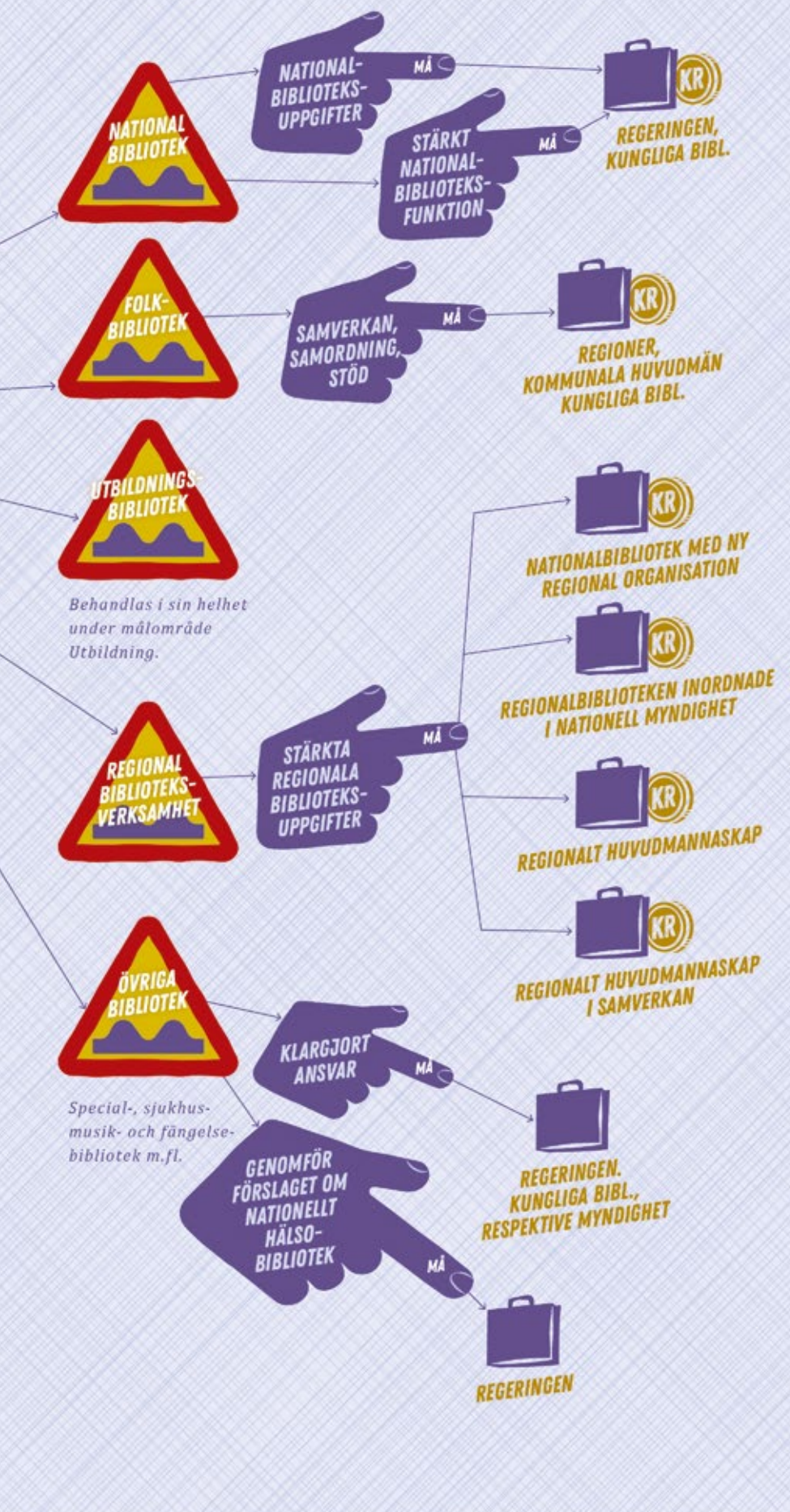
GRUND-
UTBILDNING

MÅ

KOMPETENS-
UTVECKLING

KUNGLIGA BIBL.,
REGIONERNA,
BIBLIOTEKARIEUTBILDNINGEN

REGERINGEN,
HÖGSKOLORNA

Infrastruktur

MÅL Eftersträva ett effektivt och samverkande biblioteksväsende med tydlig ansvarsfördelning och kraftfulla nationella och regionala funktioner.

Enligt bibliotekslagen ska biblioteken inom det allmänna biblioteksväsendet samverka. Det finns dock ingen aktör utsedd som ska samordna denna samverkan. Det gör att till exempel en gemensam digital utveckling i praktiken förhindras. Den digitala utvecklingen är tung och kostsam om den inte sker gemensamt. Små biblioteksenheter kan inte utveckla på egen hand och det är inte meningsfullt eller effektivt att utveckla digitala bibliotekslösningar på enstaka bibliotek, hur stora de än är. Samma digitala lösning borde rimligen kunna användas av många bibliotek och användaren förväntar sig att bibliotek kommunicerar med varandra och erbjuder liknande tjänster.

Olika bibliotekstyper har olika uppdrag. Samverkan är nödvändig för att användare av bibliotekens tjänster ska få tillgång till de medier de har behov av. Alla biblioteks mediebestånd ställs till användarnas förfogande via fjärrlån och digitala system och utgör det vi kan kalla ett gemensamt sambibliotek. En

fungerande, grundläggande infrastruktur för det svenska biblioteksväsendet skulle vara garanten för allas lika tillgång till de medier man har behov av, oavsett vem man är eller var man bor.

Utöver medieförsörjning kan en god biblioteksinfrastruktur bestå av det som är gemensamt för biblioteken och som är meningslöst att utveckla lokalt, som till exempel högre utbildning, kompetensutveckling eller gemensamma tekniska system. Den nationella infrastrukturen bör också ha en stark regional koppling.

Den svenska biblioteksstrukturen följer av bibliotekslagen och förvaltningsindelningen. Det innebär att de kommunala myndigheterna ansvarar för de kommunala biblioteken, folk- och skolbibliotek. De regionala myndigheterna ansvarar för de regionala biblioteksverksamheterna och de statliga myndigheterna ansvarar för de statliga biblioteken med KB som en samverkande biblioteksmyndighet för alla bibliotekstyper. De olika bibliotekens huvudmän ansvarar för att lagarna efterföljs och de kan tilldela sina bibliotek egna uppdrag. Samordning och samverkan ska leda till ökad effektivitet och jämlikhet, men inte frånta huvudmannen ansvar eller beslutsmandat. Sett ur användarens perspektiv spelar dock administrativa gränser mellan bibliotekstyper ingen roll. ♦

FEM INFRASTRUKTURHUMPAR MED ELVA MÖJLIGA OCH EN NÖDVÄNDIG ÅTGÄRD

PLIKTEN

Nuvarande pliktlagstiftning är obsolet, gallringen är oacceptabel och sociala medier sparas inte. Plikten ger idag inte det stöd och de verktyg som behövs för att dokumentera samtiden. Det som förekommer på sociala medier sparas inte i dagsläget, och mycket av dagens samtidsdebatt går därmed förlorad. Hela #Metoo uppropet kommer till exempel att vara borta för den som i framtiden vill veta vad som hände. Det som kommer att finnas kvar är det som återspeglats i traditionella medier, men det är ju bara en bråkdel av debatten. Inlägg på Facebook, LinkedIn, Twitter, Instagram, Snapchat med mera är idag inte föremål för pliktleveranser.

Enligt den svenska pliktlagen levererar tryckerierna, eller i vissa fall utgivaren, idag pliktexemplar till sju pliktbibliotek: KB samt universitetsbiblioteken i Lund, Stockholm, Uppsala, Linköping, Göteborg och Umeå. KB och Lund är skyldiga att för all framtid spara samtliga pliktexemplar medan de övriga själva får göra ett urval.

Från alla håll har vi under utredningen uppmärksammat på att pliktlagen inte är tidsenlig. KB-rapporten *Plikten under lupp*, hösten 2017, pekar på att lagen har stora brister. Det är dessutom principiella skillnader mellan lag 1993:1392 för tryckta dokument och lag 2012:492 för e-plikten. Lagstiftningen i sin helhet ligger i otakt med samhällets medieutveckling. Detta har resulterat i ologiska och haltande samlingar, där olika publikationstyper inte kan samlas

in och elektroniskt material är inläst på olika sätt.

Stockholms universitetsbibliotek slänger varje år bort tiotusentals nya obrutna böcker redan vid ankomsten, över 90 procent av alla leveranser. Övriga pliktbibliotek kasserar i många fall mer än hälften, med bedömningen att materialet inte behövs. Över 90 procent av universitetsbibliotekens resurser finns idag enbart i digital form.

Hantering är dyr och besvärlig både för tryckerier och mottagare. Bara Scanbook i Falun levererar varje år 35 000 böcker som pliktexemplar och hanteringen kräver nästan en heltidstjänst, när böckerna ska packas och postas till pliktbiblioteken, som i sin tur packar upp och slänger.

Detta är en hantering som gått överstyr och som borde ändras så snart som möjligt. Men leveranserna sker enligt pliktlagen, och för att få stopp på den nuvarande hanteringen krävs en lagändring.

Dagstidningar, tidskrifter och böcker pliktlevereras bara analogt, alltså i tryckt form. Men varje tryckt skrift har en elektronisk förlaga som skulle vara möjlig att leverera och bevara. I dagsläget levereras alla tidningar i pappersform till KB, som digitaliserar till stora kostnader. Det innebär att KB återdigitaliserar de papperstidningar som fötts digitalt. Utöver den onödiga kostnaden blir kvaliteten betydligt sämre. Hela hanteringen är irrationell och kostsam.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Nödvändig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

Inte heller böcker levereras i tryckpdf vilket innebär att om de ska tillgängliggöras digitalt måste de scannas in på samma sätt som dagstidningarna. I Norge sker pliktleveranser både av tryckta exemplar och digitala förlagor.

Modernisera pliktlagen

Det behövs så snart som möjligt en offentlig utredning med uppdrag att utarbeta och föreslå en revidering av pliktlagstiftningen. Lagstiftaren bör uppdatera och sammanföra dagens två pliktlagar så de matchar verkligheten och uppfyller medborgarnas rätt till information. Utgångspunkt för en revidering måste vara att det som samlas in ska vara format- och medieoberoende samt att tillgängligheten till materialet förbättras.

Nya avgränsningar och metoder för insamling av e-material behöver formuleras. Förordningen om tillgängliggörande av det robotinsamlade materialet är också i behov av en översyn. Antalet pliktexemplar skulle kunna begränsas till 4 eller 5, med bevarandexemplar till KB och Lund, samt 2–3 exemplar till en gemensam nationell depå. Sociala medier med inlägg från svenska IP-adresser bör omfattas av plikten, så att KB kan samla in och bevara åtminstone ett urval. Detta kräver internationellt samarbete och avtal. Böcker, tidningar och tidskrifter bör levereras både digitalt och som tryckta exemplar. Pliktinsamling och tillgängliggörande av AV-medier bör också ingå i en lagöversyn, och finns närmare beskrivna under målområde Tillgänglighet.

  Regeringen, KB

MEDIEFÖRSÖRJNING

Alla biblioteksanvändare har rätt att få hjälp med att få tag på de medier de behöver, oavsett om det gäller forskning, studier eller informell bildning och allmän läsning. Men alla böcker och medier kan inte finnas överallt, vilket gör att biblioteken behöver samverka. Enligt 15 § i bibliotekslagen ska biblioteken avgiftsfritt ställa litteratur ur de egna samlingarna till varandras förfogande. Men denna skyldighet gäller inte längre för folk- eller skolbiblioteken. Dessa bibliotekstyper är dock, enligt 16 §, inte förhindrade att avgiftsfritt ställa litteratur till förfogande för bibliotek utanför kommungränsen. Det finns alltså inga lagliga hinder för att människor oavsett var de bor ska kunna få tillgång till vad som finns i andra bibliotek, men i praktiken upplever många användare att hanteringen av fjärrlån är omständlig och ojämlig.

KB har utfärdat praktiska rekommendationer för fjärrlån som ger frihet för det lokala biblioteket att avgöra vilka media som ska lånas ut. Rekommendationerna är inte bindande och följs inte alltid, vilket skapar irritation bibliotek emellan och mellan användare och bibliotek.

Det är bara de statliga biblioteken som är skyldiga att avgiftsfritt ställa sina samlingar till varandras förfogande. Högskolebiblioteken får ersättning för dessa fjärrlån genom KB, men dagens ersättning täcker inte kostnaderna för personal, teknik och transporter. Något liknande ersättningssystem finns inte för folkbiblioteken som istället har lånecentraler och det är idag högskolebiblioteken som får stå för alltfler av fjärrlånen.

De regionala biblioteksverksamheterna betalade tidigare de största biblioteken i respektive region för uppdraget som värdbibliotek i fjärrlånesystemet. Detta regionala uppdrag för *kompletterande medieförsörjning* har med omarbetningen av bibliotekslagen efter 2013 omtolkats till att bli frivilligt, och har fortsatt på vissa håll utan kostnadsersättning. KB finansierar idag en lånecentral i anslutning till Umeå stadsbibliotek som till del fungerar som en nationell depå. Samlingen har byggts av utgallrat material från andra bibliotek, och är i praktiken en adhoc-samling som används mest av folkbiblioteken. Verksamheten är inte byggd eller organiserad för att fylla moderna logistiska krav.

Ett infrastrukturellt problem är därmed att ingen tar ansvar för den gemensamma nationella medieförsörjningen. Det saknas en säkrad jämlig tillgång till fysiska medier inom hela biblioteksväsendet. Fjärrlånefrågan har blivit en evighetsfråga med ständigt nya utredningar, medan problemet kvarstår.

Effektiviserad fjärrlåneverksamhet och depåbibliotek

Fjärrlåneverksamheten i Sverige måste effektiviseras. Någon ny fjärrlåneutredning behöver inte genomföras utan det är nu dags att gå från ord till handling. KB måste ansvara för att säkra tillgången till fysiska medier ur ett användarperspektiv.

Fjärrlånen behöver bli mer användarstyrd och effektueras snabbare med möjligheter till direkta hemleveranser. Det den moderna e-handeln klarar idag borde biblioteksväsendet också kunna lösa. En kund kan köpa snart sagt vilken vara som helst på nätet och få den levererad inom några dagar. En rimlig målsättning är att ett fjärrlån från ett bibliotek kan genomföras med samma servicegrad.

I en specialstudie för den nationella biblioteksstrategin beskrivs hur en logistiskt modern biblioteksdepå skulle kunna fungera för fjärrlån. I en särskild bilaga redovisas också den norska lösningen med ett modernt nationellt depåbibliotek som förser hela det norska biblioteksväsendet med medier. En nationell biblioteksdepå skulle också kunna vara mottagare och distributör av de pliktexemplar som inte bevaras som nationalexemplar. Den skulle även kunna härbärgera viktiga samlingar från till exempel specialbibliotek.

En depå behöver inte bestå bara av fysiska medier utan kan också vara en samling digitaliserade verk. Beroende på avtal och rättigheter skulle dessa kunna tillgängliggöras digitalt, men också i fysisk form genom print on demand.

Regeringen, KB

BIBLIOTEKSSTRUKTUR

Nationalbibliotek

KB nämns inte i bibliotekslagen, vilket skapar otydlighet om detta biblioteks uppgift. Denna oklara roll för nationalbiblioteket leder till bristande tilltro och tillit från biblioteksväsendet i sin helhet, liksom brist på förståelse för uppdrag och möjligheter. Det forum för samverkan som KB har haft ambitionen att skapa har istället bidragit till ökad frustration. KB har inte fullt ut förmått anpassa sig till de olika bibliotekstypernas krav och önskemål och de traditioner som präglar dem. Detta har skapat onödigt misstro och ibland konflikter.

Det är förvirrande för olika intressenter hur Kulturrådet och KB fördelar uppdragen sig emellan.

Tunga aktörer inom bibliotekssfären uttrycker frustration över den ibland oklara statliga fördelningen av mandat och uppdrag för dessa två statliga myndigheter som agerar på biblioteksområdet.

Att det dessutom är två olika departement som är ansvariga för biblioteksväsendet bidrar till svårigheterna. Biblioteksområdet skulle ibland gagnas av att ses som ett politikområde i egen kraft.

Bristande tilltro

För att samverkan och samordning ska kunna ske på det mest effektiva sättet måste det finnas tillit mellan de olika biblioteken. Den instans som utses till samordnare och som bör ha mandat att fatta beslut om på vilket sätt gemensam biblioteksutveckling bäst ska kunna ske, måste kunna stödja sig på ett gott förtroende i det allmänna biblioteksväsendet. Så är idag inte alltid fallet.

En grund för bristande tilltro till nationalbiblioteket är uppfattningen att KB också ska *utföra* all beslutad gemensam biblioteksutveckling. Men en sådan roll skulle kunna innebära att den potential som finns inom andra bibliotek inte får möjlighet att utvecklas. En annan brist på tillit handlar om uppfattningen att KB brister i effektivitet och att frågor drivs i långbänk så att resultat uteblir. Det finns en oro över att KB:s egenutvecklade system Libris inte ska fungera. Det finns också en uppfattning att KB saknar rätt kompetens inom flera viktiga biblioteksområden, till exempel kring barns biblioteksanvändning och barns medievärldar.

Relationen mellan KB och lärosätesbiblioteken behöver klargöras kring frågor om vem som bestämmer och ansvarar för vad. Lärosätena skulle också behöva arbeta närmare varandra kring digitaliseringen, med noder och arbetsfördelning.

En svårighet för ökad tillit är att biblioteksvärlden är stor och finns inom olika förvaltningsområden. Frågan om representativitet i olika inflytandegrupper är nästan omöjlig att lösa på ett smidigt och trovärdigt vis. Områden där problem uppstår kan handla om språkbruk, oklarhet i mandat och roller, oklarheter i uppdrag, och misstro kring möjlighet till inflytande och kommunikation.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

KB har begränsade resurser för att klara sina många uppdrag som samlingsbevarande, med ansvar för det audiovisuella kulturarvet, e-plikten och stöd till folkbiblioteken, med mera. KB har inget samordningsuppdrag enligt bibliotekslagen, som ju använder begreppet samverkan, inte samordning.

Stärkt nationalbiblioteksfunktion

KB är Sveriges nationalbibliotek men har i praktiken inte det mandat, hela uppdrag eller de resurser som ligger i begreppet. En bärande och återkommande tanke i förslaget till nationell biblioteksstrategi är att nationalbiblioteksfunktionen ska stärkas. Det betyder ett förtydligt och utvidgat uppdrag med stärkta resurser inom en rad områden. Men det betyder inte med nödvändighet att uppdragen behöver utföras i Stockholm, utan dessa uppgifter kan med fördel utföras delegerat till andra delar av biblioteksväsendet. I vår text skriver vi både KB och nationalbiblioteket, men avser alltså samma myndighet. Vi talar om nationalbiblioteksuppgifter som ibland sammanfalla med vad KB gör eller borde göra redan idag, men i de flesta fall rör det sig om nya preciserade uppgifter.

För att utjämna de skillnader som finns i människors tillgång till bibliotek krävs inte bara samverkan utan också samordning och stödjande insatser. Ett uttalat ansvar för nationalbiblioteket att vara samordnare för hela det allmänna biblioteksväsendet skulle vara en viktig markering att biblioteksverksamheten i Sverige hänger samman och ska samverka i bibliotekslagens anda.

Det är väsentligt att nationalbiblioteket uppstår ett gott förtroende från övriga bibliotek. KB bör göra en analys

av vilka förtroende- och förståelseproblem som finns. Problemen kan vara mer eller mindre verkliga, men är ändå av betydelse. Analysen kan lägga grund till en strategisk kommunikationsplan för tillit mellan bibliotekstyperna. Särskild tyngd måste läggas hur inflytande, delaktighet och dialog ska ske. Inflytandet från de högskole- och folkbibliotek KB samverkar med måste förbättras.

Det är viktigt att KB utvecklar arbetssätt där andra bibliotek, men också kommersiella aktörer kan involveras i arbetet med utveckling av bibliotekens gemensamma tjänster.

I en komplex biblioteksvärld kan inte alla bibliotek inneha kompetens på alla områden. Nationalbiblioteket liksom andra bibliotek måste tillfälligt eller beständigt knyta kompetens till sig för att möta förväntan och nya uppdrag. När ny kompetens rekryteras till eller används av nationalbiblioteket måste detta synliggöras för övriga bibliotek.

  Regeringen, KB

Nationalbiblioteksuppgifter

KB är Sveriges nationalbibliotek. Rollen som nationell biblioteksmyndighet bör stärkas och tydliggöras, vilket inte hindrar att andra myndigheter har biblioteksuppdrag.

Att samla allt nationellt biblioteksansvar hos en myndighet förenklar och förtydligar det nationella kommunika-

tions- och samordningsansvaret i biblioteksfrågor. Biblioteksmyndigheten ska samverka med andra relevanta myndigheter och organisationer. Nationalbibliotekets närvaro i landet kan ske genom en egen regional organisation enligt Indelningskommitténs gemensamma statliga geografi, eller genom samverkan med regionbiblioteken i andra former.

Detta är en sammanfattning av möjliga nationalbiblioteksuppgifter:

Anslagsförmedlande

Anslag för drift och utveckling av gemensamma bibliotekstjänster bör fördelas av nationalbiblioteket. KB kan till exempel ge uppdrag till ett eller flera kommunala bibliotek att förvalta en nationell digital tjänst för barn.

KB fördelar och följer upp medel för biblioteksutveckling. I de nordiska länderna ligger dessa utvecklingsmedel på mellan 20 och 50 mkr årligen.

Huvudansvaret för fördelning av utvecklingsmedel till biblioteksväsendet bör ligga på KB, inte Kulturrådet, som dock bör ha fortsatt ansvar för läsfrämjande åtgärder som också inkluderar biblioteken.

Gemensamma digitala bibliotekstjänster

Ett nationellt digitalt bibliotek bör vara nationalbibliotekets ansvar. Frågan är komplex och KB har därför inom ramen för utredningen om en nationell biblioteksstrategi inlett en förstudie kring gemensamma digitala bibliotekstjänster. Frågan om styrning, delegering och utförande behöver utredas ytterligare. Arbetet ska vara slutfört till årsskiftet 2018/19.

UTKAST TILL NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Förhandling och upphandling

Biblioteken saknar kompetens och juridiskt stöd för att genomföra upphandling av digitala resurser. Att säkra tillgång till analog och digital information kräver stora ekonomiska resurser, medel som de flesta bibliotek inte har. Med mandat från kommunerna skulle KB kunna förhandla rättigheter till databaser, e-böcker och streamingtjänster för alla biblioteksanvändare, motsvarande det stöd till samverkan KB ger idag vid förhandlingar för tillgång till vetenskaplig publicering i Bibsam-konsortiet.

Biblioteksjuridik

Biblioteksjuridisk rådgivning och stöd till hela biblioteksväsendet behövs och kan ske genom KB.

Nationell biblioteksdepå

KB bör fördjupa den förstudie kring en nationell biblioteksdepå/lånecentral som gjorts inom ramen för utredningen av en nationell biblioteksstrategi. Behoven behöver kartläggas ytterligare, liksom kostnader, lokalisering och möjligheter till omfördelning av medel. En modern depå skulle kunna underlätta fjärrlån, och vara en resurs för utbildningsbiblioteken.

Syftet är att skifta från fjärrlån till fjärraccess och dagens kostnader för fjärrlåneersättning och viss lagring skulle kunna användas till en ny depå. Detta är också kopplat till frågan om digitalisering och digital samlingsbyggnad.

En nationell biblioteksdepå bör också vara ett stöd för medier på de nationella minoritetsspråken liksom för nationell försörjning med mångspråkslitteratur.

Barnbokens ställning

Barnlitteratur är ett svenskt profilområde. KB kan bidra till att stärka barnbokens ställning. En samordning av verksamheten vid Svenska barnboksinsitutet och nationalbiblioteket kan övervägas. Idag dubbleras delvis uppgifterna, som istället skulle kunna renodlas och stärkas. Institutets samlingar finns redan i nationalbibliografin och Libris-katalogisering görs idag av KB. Det är möjligen inte effektivt med en särskild, egen stiftelse för en viss sorts böcker, barnböcker. Svenska barnboks-institutets verksamhet riktar sig inte till barn, utan är ett stöd för forskning.

Fortbildning

Nationalbiblioteket ska samordna och stödja de regionala biblioteksverksamheternas fortbildning i syfte att optimera utbudet, inom ramen för en nationell struktur för kompetensutveckling.

Repositoriet

När allt mer digitaliseras blir det viktigt med ansvar och resurser för långsiktigt bevarande över tid. Det är ett verkligt hot att VHS, DVD, 5 tums floppydiskar och andra databärare blir föråldrade. Detta gäller det samlande biblioteksväsendets mediebestånd, och är till sin natur en global utmaning. Mycket av dagens tillgängliga kulturarv riskerar att gå förlorat när gamla mediebärare försvinner, och den utmaningen blir bara större för varje år. Ansvaret för bibliotekens digitala samlingsvården är naturlig för KB. Detta kräver också samordning med hela ABM-sektorn.

Uppföljning och utvärdering

KB bör utveckla indikatorer och annan utvärdering som behövs för biblioteksutveckling och användning. Det är viktigt att det lokala utvecklingsarbetet

grundar sig på kunskap om befolknings-sammansättning och olika gruppers behov. De regionala biblioteksverksamheterna bör stödja de lokala.

Nationalbiblioteket bör återkommande ansvara för en översiktlig omvärldsanalys för att beskriva utvecklingen nationellt och internationellt i hela biblioteksväsendet. Denna analys bör också innefatta en redogörelse för hanteringen av den nationella biblioteksstrategin, och vad som hänt och gjorts under perioden. Strategin utgör också en handlingsplan, med definierade ansvarsområden som behöver följas upp och återkopplas.

Denna analys lämnas återkommande till regeringen som uppdaterar strategin utifrån KB:s beredning och förslag.

Regeringen, KB

FOLKBIBLIOTEK

De flesta bibliotek i Sverige är folkbibliotek. Enligt den offentliga statistiken utgör de hälften av landets totalt cirka 2 230 offentligt finansierade bibliotek. Kommunernas kostnad för folkbiblioteken är drygt 4 miljarder. Folkbiblioteken är den största, mest besökta och mest spridda kommunala kulturinstitutionen och bidrar därmed till ett levande och attraktivt samhälle. Många folkbibliotek har ställning som lokalt kulturhus. Kommunerna är huvudmän och det finns folkbibliotek i alla kommuner. Folkbiblioteken ligger i topp i förtroende som samhällsinstitution, enligt SOM-institutets undersökningar. Olikheterna är stora mellan olika folkbibliotek, men eftersom verksamheten ska präglas av lokal identitet och behov är dessa olikheter positiva. Men

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

olikheterna leder också till ojämlik biblioteksverksamhet. Olikheterna tenderar dessutom att öka i och med den demografiska utveckling som pågår och kan förutsägas.

Att vara attraktiva är ett mål som de flesta kommuner strävar efter. *Hela Sverige ska leva* är ett gammalt uttryck med relevans. Mindre och små kommuner med sviktande skatteunderlag kommer i framtiden ha svårt att uppåtda resurser för att erbjuda en god biblioteksverksamhet. En grupp som kan bli lidande av denna utveckling är de alltfler äldre.

Folkbiblioteken är ofta kostnadseffektiva och erbjuder generationsöverskridande mötesplatser i lokalsamhället. Människor i glesbygd och storstadsregioner kommer ändå att möta växande klyftor i biblioteksverksamheten.

Små biblioteksenheter blir allt mer beroende av samverkan och en ökad digitalisering för att kunna tillhandahålla ett likvärdigt utbud av medier och tjänster. Det är varken meningsfullt eller ens möjligt för varje enskilt bibliotek att utveckla egna digitala tjänster.

Redan idag bor cirka hälften av befolkningen i de tre storstadsregionerna och andelen bedöms öka. Orsaken är främst högre födelsetal och högre invandring till storstadsområdena. För de växande kommunerna handlar det

om att skala upp sin verksamhet, för de krympande kommunerna att skala ner.

I storstadsregionerna kan efterfrågan på bibliotekens tjänster öka och bostadsbristen kan driva fram behov av studiemiljöer. För de människor som blir sin glesbygdskommun trogna är risken stor att de inte får tillgång till en jämlik biblioteksservice, trots digitaliseringsmöjligheter.

Samverkan, samordning, stöd

För att överbrygga klyftan mellan små och stora kommuner är samordning och samverkan nödvändig. Avgörande är att följande fråga alltid ställs: Vad kan och bör göras centralt och vad kan och bör göras lokalt? De mindre kommunerna kan få ett avgörande stöd av ett stärkt nationalbibliotek och stärkt regionbiblioteksverksamhet. Regionbiblioteksverksamheten ska vara ett stöd för folkbiblioteken.

För att biblioteksutveckling ska kunna ske i alla kommuner bör det finnas ett generellt statligt biblioteksutvecklingsstöd, som alla kommuner kan få ta del av. Det kommunala självstyret också över folkbiblioteken är viktigt för verksamhetens förankring. *Gör olika för att det ska bli lika.* Vi försvarar finansieringsprincipen som innebär att om nya verksamheter tillförs ska det ske mot bakgrund av en konsekvensanalys och statlig finansiering. De små kommunerna är i särskilt behov av biblioteksjuridisk rådgivning, nu senast när det gäller införande av ny lagstiftning för datalagring av personuppgifter, GPDR.

  KB, regioner, kommunala huvudmän

UTBILDNINGSBIBLIOTEK

Behandlas i sin helhet under målområde Utbildning.

REGIONAL BIBLIOTEKSVERKSAMHET

En stark och kraftsamlande regional biblioteksverksamhet kan ha en avgörande roll och betydelse för ett infrastrukturellt stöd till folkbibliotek, skolbibliotek och viss annan biblioteksverksamhet.

Dagens regionala biblioteksverksamhet är uppdelad på 21 regioner och län och uppvisar stora skillnader. Visserligen kan uppgifter variera utifrån lokala behov och förutsättningar, men verksamheten idag stärker inte fullt ut likvärdigheten inom folkbibliotekens arbete.

Regionalt biblioteksarbete har en stor potential att bidra till en jämlik biblioteksverksamhet för alla. Inom vissa län har regionbiblioteket starkt bidragit till biblioteksutvecklingen, medan den fått gå på sparlåga på andra håll.

Den regionala biblioteksverksamhetens koppling till gemensamma nationella uppgifter liksom till nationalbiblioteket skulle kunna stärkas. På vissa håll har

den regionala biblioteksverksamheten inledningsvis fått minskat inflytande och minskade resurser inom kultur-samverkansmodellen. Biblioteken har ibland haft svårt att konkurrera om resurser och uppmärksamhet med hög-profilerad konst, dans- och teaterverk-samhet. Bibliotekens anslag riskerar att försvinna till andra konstutryck och kulturverksamheter. Nationell biblio-tekstrategis utredning om styrning av biblioteken visade tydligt på brister och olikheter inom regionbiblioteks-verksamheten, och ett missnöje från cheferna inom sektorn.

Indelningskommittén (SOU 2018:10) har uppmärksammat att få statliga myn-digheter har sin verksamhet uppdelad på verksamheter med indelning i de 21 länen. En indelning i 21 regioner anses ofta för splittrad för att verksamheten på ett effektivt sätt ska kunna fullgöra sina uppgifter. Även om regionbiblio-teken inte är någon statlig verksamhet har resonemanget om en myndighets-gemensam regional indelning i princip bäring på regionbibliotekens arbete. Indelningskommitténs slutsats är att en indelning i sex regioner är det mest opti-mala när det gäller till exempel statliga myndigheters utvecklingsverksamhet och kontakter myndigheter emellan samt för samverkan med landsting och kommuner.

För att få styrka och nationell sam-ordning i uppdraget att bistå och stärka folkbiblioteken förefaller en organi-sering eller samordning i sex regioner med tydlig nationell koppling vara mer ändamålsenlig. Det skulle kunna bidra till bättre utnyttjad specialistkompe-tens och minskat dubbelarbete.

Biblioteken kan och bör få en starkare roll i totalförsvaret. För att det ska kun-na ske behöver verksamheten en region-indelning som överensstämmer med

andra viktiga samhällsfunktioner. Detta gäller också på skolområdet där det pågår en särskild statlig utredning (Dir 2017:37) som berör statliga skolmyn-digheters regionala förankring. Enligt uppdraget ska man medverka till att skapa en mer ändamålsenlig myndig-hetsstruktur som på ett effektivare sätt än i dag kan bidra till en bättre skola. En del av uppdraget är att utreda behovet av en ökad statlig regional närvaro för en mer jämlik skola.

Stärkta regionala biblioteks-uppgifter

Regionbiblioteken ska ha en stark och central roll för utveckling och stöd till folkbiblioteken, men också skolbibliotek och folkhögskolebibliotek. Regionbiblio-teken kan säkerställa en jämlik ut-veckling av biblioteksverksamheten i hela landet, så att alla bibliotek kan utvecklas utifrån sina förutsättning-ar, men med gemensamma nationella målsättningar, utgångspunkter och in-frastrukturellt stöd. Regionbiblioteken ska bidra med kompetensutveckling, fortbildning, samordning, samverkan, kompletterande medieförsörjning, informations-spridning, digital utveck-ling, integration, inkludering, upp-sökande verksamhet, specialprojekt och medelsfördelning. Fortbildningsin-satser grundade i forskning via regional biblioteksverksamhet och de akademis-ka utbildningarna måste förstärkas, ges hållbarhet över tid samt förbättras kvalitetsmässigt.

Regionbiblioteken kan och bör också ha en viktig uppgift i civilförsvaret och totalförsvaresplanering.

Sammantaget kan regionbiblioteken bidra till en stärkt infrastruktur inom biblioteksväsendet samt utgöra en viktig förbindelselänk mellan den nationella och lokala nivån.

Regionbiblioteksverksamheten behöver stärkas och utvecklas. Regionala noder kan utgöra en mycket stark kraft för en lokalt och regionalt förankrad biblio-tekutveckling. Men det kräver att uppdraget är tydligt och likartat över hela landet, att det finns en stark sam-ordning och en nationell koppling.

Regionbiblioteken kan också spela en roll vid fördelning av nationella utvecklingsmedel till folkbiblioteken. De regionala biblioteksverksamheterna arbetar idag konsultativt och stödjande. I lämpliga situationer skulle en starkare samordning samt mer konkret verksam-hetsstöd vara påkallat.

Oavsett huvudmannaskap bör det regionala arbetet i någon form anpassas till den indelning staten väljer för sin myndighetsgemensamma geografi. En-ligt Indelningskommitténs huvudförslag är det sex regioner som i stort samman-faller med dagens sjukvårdsregioner.

Här finns flera alternativ för biblio-oteken. Huvudmannaskapet kan vara antingen landstingskommunalt eller statligt. Alltså antingen sex samverkan-de regioner med regional huvudman-naskap eller också sex regioner som en del av en nationell, statlig biblioteks-organisation. Ett stärkt nationalbiblio-tek skulle också kunna verka med en egen regional organisation och indel-ning, även om man behåller nuvarande länsindelning för regionbiblioteken.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

Vi förordar här ingen speciell lösning, men pekar på behovet av bättre regional samordning, som kan lösas på flera olika sätt.

Fyra möjliga alternativ

Nationalbibliotek med ny regional organisation

Nuvarande regionbiblioteksorganisation med 21 huvudmän bibehålls, men ett stärkt nationalbibliotek inrättas sex regioner, enligt Indelningskommitténs huvudförslag, för att stödja och samordna regionbiblioteksverksamheten samt hela det allmänna biblioteksväsendet.

Regionalbiblioteken inordnade i nationell myndighet

Statligt huvudmannaskap genom inplacering av regionbiblioteksverksamheten i en nationell biblioteksmyndighet med regional indelning i kongurens med andra regionalt organiserade statliga myndigheter enligt Indelningskommitténs förslag, genom ett förstärkt uppdrag till nationalbiblioteket. Detta kräver ytterligare utredning och konsekvensanalys avseende finansiering med tanke på kultursamverkansmodellen.

Regionalt huvudmannaskap

Fortsatt landstingskommunalt huvudmannaskap men på regional nivå genom landsting i samverkan enligt särskild förordning, som knyter an till Indelningskommitténs förslag till regionindelning. Ett sådant landstingskommunalt huvudmannaskap skulle kunna utformas genom att en gemensam organisation bildas för ingående landsting eller en liknande organisation för vad som gäller regionsjukvård, där vissa landsting har huvudmannaskap men genom olika överenskommelser svarar för det gemensamma regionuppdraget.

Regionalt huvudmannaskap i samverkan

Dagens huvudmannaskap i 21 landsting bibehålls men med ett uppdrag till regionbiblioteken att organisera samverkan i sex regionala kluster för att uppnå större styrka i gemensamma uppgifter. Detta kombineras med tydliga nationella uppgifter och uppdrag, och en organisationsstruktur inom nationalbiblioteket för att stödja och samordna regionbiblioteksverksamheten.

  Regeringen, KB, Regioner, kommuner

ÖVRIGA BIBLIOTEK

Special-, sjukhus- musik- och fängelsebibliotek med flera.

Bibliotekslagen gäller folkbibliotek, skolbibliotek, de regionala biblioteksverksamheterna, högskolebibliotek, lånecentraler och det som med en samlingsbeteckning i lagen benämns som *övrig offentlig finansierad biblioteksverksamhet*. Dessa *övriga* specialbibliotek är en stor och viktig del av biblioteksväsendet.

Bland övrig offentligt finansierad biblioteksverksamhet finns bibliotek vid myndigheter. Det som kännetecknar flera av dessa bibliotek är att de oftast vänder sig både inåt myndigheten och utåt mot generella användare. Biblioteken är både en informationsresurs för tjänstemän vid myndigheten och en generell biblioteksresurs för externa användare. Någon riktigt klar definition av begreppet specialbibliotek finns inte.

Flera specialbiblioteks verksamhet och samlingar riskerar idag att försvinna. Huvudmännen har inget ansvar för samlingarnas existens i det nationella sambiblioteket.

Värdefulla samlingar försvinner och forskningen förlorar unikt källmaterial. En nationell bevarandeplan för förvärv, gallring och bevarande saknas, vilket medför att uppsättningar av vissa vetenskapliga tidskrifts- och bokserier inte bevaras någonstans.

Specialbiblioteken ses inte självklart som en resurs i det livslånga lärandet eller som noder i ett samlat nationellt bibliotekssammanhang. Verksamheten är ofta inte reglerad i myndighetens instruktioner eller regleringsbrev. Många specialbibliotek har sämre tillgång till digitala resurser än högskolebiblioteken.

Några exempel:

Fängelsebibliotek

Fängelsebibliotek är bibliotek inom kriminalvården, för både interner och personal, men fängelsebibliotek nämns inte i bibliotekslagen. Kriminalvården är enda huvudman för fängelsebiblioteken men behandlar dessa olika. Interner på skilda fängelser har ingen likvärdig tillgång till bibliotek, och personalen har inte samma tillgång till vetenskapliga publikationer inom sitt område som högskolorna.

Musikbibliotek

Det finns flera specialbibliotek inom musikområdet. Dessa kan vara institutionsbibliotek inom en högskola eller folkhögskola med musikinriktning. De flesta folkbibliotek hanterar efterfrågan på musikinspelningar och noter. Det är inte effektivt eller meningsfullt för alla folkbibliotek att ha egna större samlingar av noter och musiktryck som kan möta det lokala musiklivets behov.

Om inte fjärrlånen av noter och musiktryck sker effektivt förhindras människor att få tillgång till denna mycket efterfrågade medieform.

Det finns en oklar ansvarsfördelning mellan KB och Musik- och teaterbiblioteket.

Utlåningen av musik som bärs av fysiska artefakter som musik på Cd minskar kraftigt efter att ha varit ett mycket populär utlåningsformat. Detta får till konsekvens att den totala utlåningen från folkbiblioteken minskar. Allt fler människor väljer att lyssna på musik från kommersiella tjänster, vilket helt förklarligt minskat behovet av biblioteksutlåning. De bibliotek som tillhandahåller musik i bred bemärkelse är beroende av kommersiella databas- och nedladdningstjänster. Att upphandla dessa är svårt då det råder monopol. Detta bidrar till en hög kostnad och bristande tillgänglighet då avtalen enbart gäller en begränsad användarkrets.

Musik är en kulturform som många människor utövar eller vill utöva. Biblioteksanvändarnas delaktighet och egenutövande är en del i bibliotekens framgång. Det biblioteken kan erbjuda i dag är kompetens om musik, noter och arrangemang snarare än utlån av cd-skivor.

Sjukhusbibliotek

Sjukhusbiblioteken har dubbla uppdrag. Dels att förse patienter med allmänlitteratur och med information om de egna diagnoserna, dels att förse vårdpersonalen med de bästa och senaste av de vetenskapliga publikationerna för att patienterna ska få en vård baserad på empiriska kunskaper. Här är den ojämlika tillgången till kunskap oacceptabelt och farligt stor. Idag tillhandahålls kunskapsstöd i mycket varierande omfattning och dagens gemensamma licenser täcker inte in tillräckligt många användare. Den kommunala hälso- och sjukvården har inte resurser att delta i detta samarbete. Sjukvårdspersonalen

använder istället i stor utsträckning frisökning på internet som stöd för kliniska beslut.

Den likvärdiga tillgången handlar i förlängningen om patientsäkerhet och därför behöver särskilda insatser göras skyndsamt, men frågan har hamnat i en alltför segdragen utredningskvarn.

SBU, Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, genomförde 2013 på uppdrag av regeringen en förstudie om förutsättningarna för att skapa ett nationellt hälsobibliotek som skulle erbjuda vårdens professioner en möjlighet att snabbt kunna hitta evidensbaserat, kliniskt kunskapsunderlag. Underlaget skulle vara enkelt tillgängligt, överblickbart och samlat sökbart på ett enda ställe. Förslaget blev liggande och kom tillbaka i utredningen Effektiv vård (SOU 2016:2) som föreslog att ett hälsobibliotek skulle utvecklas och erbjudas huvudmännen enligt den modell som SBU föreslagit tidigare. Remissinstanserna var generellt positiva till förslaget. En av grundtankarna med hälsobiblioteket var att informationen skulle vara tillgänglig för alla invånare.

Förslaget blev liggande och kom tillbaka i utredningen Kunskapsbaserad och jämlik vård (SOU 2017:48) som ansåg det viktigt att slå vakt om grundtanken om en nationell kunskapstjänst inom vården. Frågan bereds i april 2018 fortfarande inom regeringskansliet.

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

Klargjort ansvar

KB:s och specialbibliotekens samarbete måste klargöras och fördelningen av uppgifterna tydliggöras. Det behövs en definition på vad som karakteriserar ett allmänt specialbibliotek. KB har ett övergripande ansvar för katalogisering och bevarande. KB kan ansvara för upphandling av gemensamma digitala tjänster till specialbiblioteken, utveckling av gemensamma digitala tjänster och digitalisering av innehåll, samt bibliotekspecifik juridisk rådgivning.

Det behövs en strategisk plan för gallring och bevarande av specialbibliotekens resurser.

Myndigheter med bibliotek bör ha ett formulerat uppdrag för sina bibliotek inskrivna i myndighetens instruktion.

 Regeringen, KB, Respektive myndighet

Genomför förslaget om nationellt hälsobibliotek

Det är hög tid att gå från ord till handling när det gäller ett hälsobibliotek för vårdpersonals och patienters jämlika tillgång till medicinskt relevant information.

Utredningen för kunskapsbaserad och jämlik vård skriver:

”Även om myndigheters kunskapsstöd, vetenskapliga artiklar osv. i sig inte är framtagna för invånarna som huvudsaklig målgrupp, är det enligt utredningen viktigt ur ett jämlikhetsperspektiv att informationen ändå är tillgänglig för de patienter, brukare och närstående som önskar ta del av den. I den föreslagna tjänsten bör även

avgiftsfria prenumerationer på relevanta vetenskapliga artiklar ingå. Detta bedöms vara särskilt viktigt för vårdpersonal inom kommunal vård.”

Vi rekommenderar regeringen att skyndsamt lösa frågan om ett nationellt hälsobibliotek enligt de förslag som redan ligger.

 Regeringen

BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP

Grunden för bibliotekarieryrkets kompetens formuleras inom ramen för den akademiska disciplinen biblioteks- och informationsvetenskap. Detta gäller också internationellt och med avseende både på grundutbildning och kontinuerlig kompetensutveckling. En strukturellt välutvecklad och innehållsligt relevant utbildning i biblioteks- och informationsvetenskap är en central förutsättning för bibliotekarieryrkets förutsättningar att uppfylla bibliotekslagen.

Utbildning och forskning i ämnet sker för närvarande vid fem lärosäten för högre utbildning. Utbildningarna har högt söktryck, men utbildningsplatserna är för få. I snitt går det över två sökande per utbildningsplats. Detta samtidigt som det är brist på bibliotekarier i Sverige, och många bibliotek har svårt att rekrytera till de tjänster som utlyses. Det finns också en potential för fler disputerade i biblioteks- och informationsvetenskap inom bibliotekssektorn. Det är lärosätena själva som bestämmer omfattningen av B&I-utbildningarna. Biblioteken behöver också kompetens från andra områden som it, kommunikation och utbildning.

För att bedriva forskning och forskarutbildning krävs det, förutom formella rättigheter och akademiska tjänster, finansiering. Utöver den ganska snålt tilltagna basresurs för forskning som ligger i en akademisk tjänst, så krävs extern finansiering. Det finns få tydliga externa finansierare av B&I-forskning, och forskning med tydligt fokus på bibliotekens verksamheter, bibliotekariers kompetens och professionalitet hamnar nästan helt utanför de externa finansierarnas intresse. Forskningsfokus på bibliotek återfinns oftast som uppdragsforskning. Uppdragsforskningen är dock ganska liten och beställningarna gäller ofta utvärderingar av olika bibliotekspraktiker. Det finns ett stort behov av att förstärka biblioteksforskningen i Sverige.

Fortbildning och kompetensutveckling med biblioteksspecifik inriktning har bedrivits endast i liten omfattning vid högskolorna. De regionala biblioteksverksamheterna har ensamma bedrivit den största delen av den biblioteksspecifika fortbildningen för bibliotekarier på folkbibliotek. Någon kontinuerlig samverkansstruktur vad gäller kompetensutveckling mellan högskolor och de regionala biblioteksverksamheternas har inte funnits. På senare år har utbildningsinstitutionerna drivit en högre grad av samverkan med profession och bibliotek.

De fem utbildningarna har samverkat med att ta fram ett gemensamt underlag till denna strategi och rapporten i sin helhet publicerades i april 2018.

UTKAST TILL NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Grundutbildning

Kompetensförsörjningen till biblioteken är en kritisk och brådskande fråga som måste få sin lösning. Det behövs därför en ökning av antalet studieplatser på kandidat- och masternivå. Möjligheter för en ökad kulturell och språklig mångfald i studentgrupperna måste bli bättre.

Regeringen, högskolorna

Kompetensutveckling

Det behövs en stärkt samordning av kompetensutveckling med inriktning bl.a. mot specialistkompetens och biblioteksledarskap. Detta som komplement till de professionsförberedande programmen inom grundutbildningen. En samlad nationell struktur för kontinuerlig kompetensutveckling bör därför etableras. Regionbiblioteken kan förstärka fortbildning inom till exempel områdena skönlitteratur och barnbiblioteksverksamhet.

Det finns behov av en webbplats som samlar forskning, uppsatser, rapporter och utvärderingar relevanta för bibliotekens verksamhet.

Aktörer för kompetensutveckling för bibliotekarier bör vara de biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna och de regionala biblioteksverksamheterna. Ansvar för samordning har KB.

KB, Regionerna, bibliotekarieutbildningen

Biblioteksforskning

För att stärka den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen med inriktning mot bibliotek föreslår vi tre åtgärder:

1. Utöka finansieringen av biblioteksforskningen. Målet bör vara att forskningsfinansiärer i betydligt högre grad än i dag bejakar och finansierar forskning av biblioteksrelaterade frågeställningar. KB bör i samverkan med bibliotekssektorns centrala aktörer driva frågan om stärkt och riktad finansiering till biblioteksforskning.
2. Etablera en nationell forskarskola för biblioteksforskning. Doktorander i forskarskolan bör finnas vid varje lärosäte med utbildning och forskning i biblioteks och informationsvetenskap. Lärosätena bör samverka kring forskarskolan. Bibliotekssektorns centrala aktörer tillsammans med Vetenskapsrådet bör samverka för att finna vägar till hur en forskarskola kan realiseras.
3. Inrätta en externfinansierad professur med fokus på biblioteksforskning. En professur med inriktning mot biblioteksforskning kan utgöra en brygga mellan den biblioteks- och informationsvetenskaplig forskningen och bibliotekssektorn samt samordna den svenska biblioteksforskningen.

Regeringen, högskolorna,
Forskningsfinansiärerna

PROJEKTRÄSKET

Kortsiktig projektfinansiering är ett generellt samhällsproblem som blir extra synligt inom bibliotekssektorn. Många verksamheter fastnar i det som kan kallas ett projekträsk.

Biblioteksutveckling med stöd av externa och kortsiktiga projektmedel är inte hållbart på sikt. Metodutveckling och resultat i projekt riskerar att försvinna då projektmedlen är slut. Det är svårt och oftast omöjligt att växla in projektresultat i löpande reguljär verksamhet. Bibliotekens möjligheter att ta del av projektmedel för kompetensförstärkningar (anställningar) motverkas av projekttidens omfattning. Bibliotek med svaga egna resurser har liten möjlighet att låta projektanställningar övergå i fasta tjänster. Vissa projekt förutsätter motprestationer som är svåra att förverkliga. En del projekt innebär mer resurser till de som redan har medan andra hamnar helt utanför, vilket går ut över slutanvändarna och jämlikheten.

Vi är kritiska till att biblioteksutveckling i så stor omfattning sker genom tillfälliga projektstöd. De riktade projektmedel som idag fördelas via Kulturrådet bör omformas till ett generellt bidrag till biblioteken för hållbar biblioteks- och metodutveckling.

Riksrevisionens granskningsrapport: Riktade statsbidrag till skolan – RIR 2017:30 belyser frågan om hur projektbi-

 = H.U.M.P. = Hot/Hinder | Utmaning | Möjlighet | Problem

 = Möjlig åtgärd

 = Ansvarig för möjlig åtgärd

 = Åtgärden kräver ökade anslag

drag fungerar. Riksrevisionen framhåller att riktade statsbidrag står i konflikt med det kommunala självstyret. I analysen framkommer att skolhuvudmännen anser att det ekonomiska tillskott som statsbidragen ger är viktigt och att de är beroende av statsbidragen för att överhuvudtaget kunna bedriva skolutveckling i tillräcklig omfattning. Mindre huvudmän har ofta mindre resurser och har därmed fullt upp med att förvalta och behålla den verksamhet som bedrivs, med mindre tid och resurser till ett aktivt och medvetet kvalitetsarbete.

Riksrevisionens analys handlar om skolan, men slutsatserna har enligt vår tolkning giltighet även för de statliga bidrag som fördelas inom biblioteksområdet från Kulturrådet och andra finansörer.

Riksrevisionens slutsats är att själva statsbidragssystemet skapar problem och att de specifika lokala verksamhetsbehoven får stå tillbaka. Administrationen kring ansökningarna är tung och resurskrävande för de ansökande enheterna och det finns problem med likvärdigheten vad gäller fördelning av bidragen. Utvärderingar sker inte kvalitativt och mäter inte effekt, utan oftast enbart kvantativa prestationer som t ex antal deltagare. Det tycks vara ytterst svårt att med statsbidrag stödja lokala huvudmän utifrån den lokala verksamhetsutvecklingens behov. Riksrevisionen konstaterar därför att systemet med riktade bidrag inte kan anses vara ändamålsenligt.

Ny projektmodell

De statliga anslagen till biblioteksutveckling bör förändras i riktning från tillfälliga projektbidrag till ett mer generellt och permanent bidrag

för biblioteksutveckling. Syftet med statsbidragen ska vara nationell, regional och lokal, över tid hållbar verksamhetsutveckling. En uppdelning av statsbidragen bör lämpligen ske så att balans uppstår mellan infrastrukturella satsningar inom till exempel digitaliseringsområdet med gemensamma plattformar och digitalisering av innehåll samt utbildningsinsatser för bibliotekspersonal å ena sidan och lokal verksamhetsutveckling å andra sidan. Denna uppdelning motiveras av att infrastrukturell utveckling är beroende av samverkan och samordning vilket innebär att ett antal biblioteksaktörer på nationell, regional och lokal nivå måste delta utifrån sina olika roller i utvecklingen. Den lokala verksamhetsutvecklingen ska vara förankrad i en lokal kontext och i en lokal behovsanalys. För att stödja den lokala behovsanalysen och göra den likvärdig bör KB utveckla ett nationellt behovsanalysstöd som ska användas av alla vid bidragsansökningar i den lokala verksamhetsutvecklingen.

När ett nytt system för statliga bidrag är beslutat bör KB vara ansvarig för bidragsfördelning. Den nationella biblioteksmyndigheten snarare än Kulturrådet bör alltså anförtros uppdraget att fördela utvecklingsmedel till biblioteken, undantaget läsfrämjande stöd.

KB ska också vara en aktiv samordnare för utveckling och långsiktig hållbarhet för de infrastrukturella bidragssatsningarna. Fördelning av och uppföljning av de lokala verksamhetsutvecklingsprojekten görs i samarbete med Kulturrådet när dessa projekt innefattar läsfrämjande insatser.

Detta berör inte frågan om stöd till utgivning av litteratur eller till författare då detta primärt inte handlar om biblioteksutveckling, även om biblioteken självklart har behov av en väl fungerande litteraturutgivning nationellt och internationellt, för att de ska kunna utföra sitt uppdrag.

 Regeringen, KB, Kulturrådet

UTKAST TILL NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Referenser INFRASTRUKTUR

Bibliotek i centrum eller i periferin? Hur chefer uppfattar bibliotekets organisatoriska placering och andra faktorer för att få genomslag. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2016.

Brännström, Peter, Nationellt depåbibliotek, en förstudie, i: Den femte statsmakten. Bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering. Bilaga. Kungliga biblioteket, 1.1.5-2017-583, 2017.

Brännström, Peter, Nationell biblioteksdepå i Norge, i: Den femte statsmakten. Bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering. Bilaga. Kungliga biblioteket, 1.1.5-2017-583, 2017.

Effektiv vård. Slutbetänkande av En nationell samordnare för effektivare resursutnyttjande inom hälso- och sjukvården. SOU 2016:2.

Fred, Mats, Projectification. The Trojan horse of local government. Lunds universitet, 2018.

Färre och mer riktade anslag till kommuner, landsting och regioner. Skrivelse från Sveriges kommuner och landsting till Finansdepartementet, 2016.

Holmström, Fredrik och Jacobsson, Maria, Stad och land. Den demokratiska utvecklingen och dess konsekvenser för biblioteken, i: Den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, 2017, s. 121–139.

Kunskapsbaserad och jämlik vård. Förutsättningar för en lärande hälso- och sjukvård. SOU 2017:48.

Myndighetsgemensam indelning – samverkan på regional nivå. SOU 2018:10.

Nationell biblioteksstrategis genomlysning av pliktlagstiftningen och den norska modellen. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

Profession, Utbildning, Forskning. Biblioteks- och Informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession. Kungliga biblioteket, dnr. 1.1.5-2017-257, 2018.

Riktade statsbidrag till skolan – nationella prioriteringar men lokala behov. En granskningsrapport från riksrevisionsverket, RIR 2017:30.

Svenska musikbiblioteksföreningen. Depesch till Sekretariatet för nationell biblioteksstrategi angående musik på folkbibliotek. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

Sveriges Författarförbunds synpunkter och resonemang vad avser Nationell Biblioteksstrategi och rapporten den femte statsmakten. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2018.

Sveriges kommuner och landsting. Inspel kring arbetet med en nationell biblioteksstrategi och reflektioner kring referensgruppsarbetet. Kungliga biblioteket, dnr. 6.7-2015-1181, 2017.

Avslutning

Hur går vi vidare?

Detta är ett utkast till Sveriges första nationella biblioteksstrategi, som ska beslutas av regeringen efter att ett färdigt förslag överlämnats i mars 2019. Nu börjar ett rådslag kring föreliggande utkast. Detta är ingen remissrunda utan en process för delaktighet med stor öppenhet. Det är i detta skede en medveten poäng att alla förslag till möjliga, rekommenderade eller nödvändiga åtgärder inte är färdigformulerade. Det är ett arbete som kräver medverkan från det samlade biblioteksväsendet. Åtgärderna behöver konkretiseras, preciseras och kompletteras. Vi är väl medvetna om att perspektiv, fakta och bakgrund säkert fattas i texten som vi strävat efter att hålla kort.

Vi förväntar oss att detta förslag diskuteras, kritiserar, kortas och kompletteras och ändras i en öppen dialog med och mellan alla intressenter.

Under hösten kommer fem regionala dialogkonferenser att hållas kring strategin, och hela bibliotekssektorn och andra intressenter inbjuds att komma med synpunkter på detta utkast.

När väl strategin är antagen bör den bli till ett levande dokument som

regelbundet utvärderas, följs upp och revideras. Detta kräver återkommande omvärldsanalyser, förbättrade indikatorer för uppföljning och ett tydligt ansvar för detta.

Detta är i sammanfattning några av förslagen till möjliga åtgärder för att nå de mål vi skisserar:

Nationalbibliotekets uppgifter

Stärkt nationalbibliotek med utökad och förtydligat uppdrag och utökad finansiering, med ansvar för:

- Samordning och samverkan inom och mellan de olika förvaltningsnivåerna.
- Ansvar för nationell medieförsörjning till folkbiblioteken, medan den vetenskapliga medieförsörjningen är högskolornas ansvar.
- Förbättrade och fördjupade nationella digitala bibliotekstjänster.
- Ansvar för digitalisering av det litterära och audiovisuella kulturarvet och samordning av de insatser som görs.
- Stöd till biblioteksutveckling.
- Centralt samlad biblioteksspecifik juridisk kompetens med stöd till alla bibliotekstyper.
- Återkommande uppföljning, utvärdering och uppdatering av strategin.

Biblioteksväsendet i stort

- Stärkt regional biblioteksverksamhet med utökade och förtydligade uppdrag, antingen i stärkt regional

samverkan eller som del av en reformerad statlig struktur.

- En nationell struktur för kompetensutveckling med fördjupad fortbildning på forskningsbaserad grund.
- Ny modell för statliga bidrag till bibliotekssektorn med huvudsakligen generellt stöd istället för kortsiktiga projekt.
- Statligt finansierade gemensamma tjänster och digitaliseringsinsatser.
- Permanent finansiering och drift av digitala lästjänster för barn.
- Stärkt skolbiblioteksverksamhet med pedagogisk inriktning och digitalt stöd.
- Utbyggd bibliotekarieutbildning i hela landet och stärkt stöd till biblioteksforskningen.
- Ökade resurser till bibliotek inom vuxenutbildning och folkhögskolor.
- Ny reformerad och moderniserad plikttag.
- Förtydligad roll för specialbiblioteken.
- Prioritering av arbetet för öppen tillgång av vetenskapliga publikationer.
- Nationellt delegerat ansvar för de nationella minoriteterna till särskilda resursbibliotek.
- Tydliga satsningar på utbud och verksamhet för barn och unga.
- Satsningar på bibliotekens arbete med integration och inkludering.
- Förbättrat utbud och samordning av medieförsörjningen på mångspråkighetsområdet. ♦

Från ord till handling. På väg mot en nationell biblioteksstrategi. Utkast

Författare: Erik Fichtelius, Christina Persson, Eva Enarson

Förfrågningar: Kungliga biblioteket / Nationell biblioteksstrategi.

<https://nationellbiblioteksstrategi.blogg.kb.se/>

Kontakt: strategi@kb.se

Produktion och illustrationer: Shutrick illustration

ISBN: 978-91-7000-365-3

Diarienummer: 6.7-2015-1181

Tryck: LTAB, Linköping, maj 2018

Materialet är fritt att använda. Vid citering ange källan.

UTKAST
TILL NATIONELL
BIBLIOTEKSSTRATEGI

TILLGÄNGLIGHET

DEMOKRATI

UTBILDNING

LÄSNING

INFRASTRUKTUR

DIGITALISERING

Från ord till handling

På väg mot en nationell biblioteksstrategi

Det finns inget bra ord på svenska som beskriver något som tillsammans utgör hot och hinder, utmaningar, möjligheter och problem. Vi föreslår därför en akronym för att fånga det som behöver åtgärdas: En H.U.M.P.

HOT Det finns förändringar som hotar biblioteken. Demokratin är hotad, och digitaliseringen hotar att göra biblioteken irrelevanta om de inte kan svara mot användarnas sökande efter kunskap och läsoplevelser på nätet.

HINDER kan vara brist på samordning och samverkan, digital inläsning, upphovsrätt och monopolbildning.

UTMANINGAR, till exempel skillnader mellan kommuners storlek, brist på resurser och krav på kompetensutveckling av både medborgare och bibliotekarier.

Men allt detta inrymmer också **MÖJLIGHETER**, incitament till förändring, samtidigt som det finns **PROBLEM** med icke likvärdig biblioteksverksamhet och skolor som inte lever upp till kraven i lagen på skolbiblioteksverksamhet.

Detta är ett utkast till Sveriges första nationella biblioteksstrategi, som ska beslutas av regeringen efter att ett färdigt förslag överlämnats i mars 2019. Under perioden 8 maj–31 oktober 2018 ser vi fram emot att detta utkast diskuteras, kritiseras, kortas, kompletteras och ändras i en öppen dialog med och mellan sekretariatet för en nationell biblioteksstrategi och alla intressenter. Kontakt: strategi@kb.se

Några av våra åtgärdsförslag är:

- Stärkt nationalbibliotek med utökat och förtydligt uppdrag och utökad finansiering.
- Förbättrade och fördjupade nationella digitala bibliotekstjänster.
- Permanent finansiering och drift av digitala lästjänster för barn.
- Prioritering av arbetet för öppen tillgång av vetenskapliga publikationer.
- Ökad digital tillgång till det litterära och audivisuela kulturarvet.
- Stärkt regional biblioteksverksamhet genom utökade och förtydligade uppdrag.
- Nationellt delegerat ansvar för de nationella minoriteterna till särskilda resursbibliotek.
- Stärkt skolbiblioteksverksamhet med pedagogisk inriktning.
- Tydliga satsningar och prioriteringar på utbud och verksamhet för barn och unga.
- Ökade biblioteksresurser till folkhögskolor och vuxenutbildning.
- Förtydligad roll för specialbiblioteken.
- En nationell struktur för kompetensutveckling med fördjupad fortbildning.
- Utbyggd bibliotekarieutbildning i hela landet och stärkt stöd till biblioteksforskningen.
- Ny, reformerad och moderniserad pliktlagstiftning.